

DAVID SILVERMAN

AKO ROBIŤ
KVALITATÍVNY
VÝSKUM

Praktická príručka

**V edícii PEGAS
8. zväzok**

David Silverman
Doing Qualitative Research
A Practical Handbook

English language edition published by Sage Publications
of London, Thousand Oaks and New Delhi
Copyright © David Silverman 2000
Chapter 12 © Clive Seale, 2000
First published 2000. Reprinted 2000
Translation © 2005 by Martin Štulrajter
Jacket design © 2005 by Viera Fabianová
Slovak edition © 2005 by Ikar

Všetky práva vyhradené. Bez písomného povolenia vydavateľov
nemožno žiadnu časť knihy publikovať ani ukladať
do pamätí digitálnych médií, resp. rozširovať touto cestou.

Z anglického originálu David Silverman: Doing Qualitative
Research, A practical Handbook (Sage Publications, London,
2003) preložil Martin Štulrajter.
Redigovala Viera Havránková.
Obálku navrhla Viera Fabianová.
Technická redaktorka Elena Benková.
Vydalo vydavateľstvo Ikar, a. s., Bratislava v roku 2005
ako svoju 1870. publikáciu.
Sadzba a zalomenie do strán Ikar, a. s., Bratislava.
Vytlačili Tlačiarne BB, spol. s r. o., Banská Bystrica.

ISBN 80-551-0904-4

Mojim študentom

Obsah

Úvod	9
Prvá časť • KONTEXT	13
1 Čo je kvalitatívny výskum?	13
Rôzne podoby kvantitatívneho výskumu	15
Kritika kvantitatívneho výskumu	17
Rôzne podoby kvalitatívneho výskumu	19
Kritika kvalitatívneho výskumu	21
Záver	23
Zhrnutie	24
2 Skúsenosti z výskumu I	26
Georgiin výskumný denník	27
Setin výskumný denník	29
Vickin výskumný denník	33
Zhrnutie	39
3 Skúsenosti z výskumu II	43
Interview	44
Etnografické štúdie	49
Texty	52
Zvukové nahrávky	55
Videozáznamy	57
Kombinovanie metód	60
Zhrnutie	63
4 Čo sa považuje za originálne?	66
Originalita	67
„Profesionalita“	68
Nezávislé kritické myslenie	69
Poznámky na záver	71
Zhrnutie	71
Druhá časť • AKO ZAČAŤ	73
5 Výber témy	73
Zjednodušujúci induktivizmus	73

Taktika „kuchynskej výlevky“	76
Veľká teória	76
Stratégie pre zjednodušujúcich induktivistov	77
Stratégie pre výlevkárov	79
Stratégie pre veľkých teoretikov	83
Poznámky na záver	84
Zhrnutie	84
6 Teória v kvalitatívnom výskume	87
Čo je teória?	88
Teórie, modely a hypotézy	89
Zovšeobecňovanie a vytváranie teórie	95
Ako vytvárať z dát teórie	96
Záver	97
Zhrnutie	98
7 Výber metodológie	100
Prípadová štúdia: poradenstvo týkajúce sa HIV	103
Používať viaceré metódy?	110
Poznámky na záver	112
Zhrnutie	112
8 Výber prípadu	114
Zovšeobecniteľnosť v kvalitatívnom výskume	114
Kombinovanie kvalitatívneho výskumu s kvantitatívnymi nástrojmi na meranie populácií	115
Cieľový výber	116
Teoretický výber	117
Zovšeobecniteľnosť na základe jedného prípadu	121
Poznámky na záver	123
Zhrnutie	123
9 Ako písať návrh výskumného projektu	125
Buďte praktický	126
Buďte presvedčivý	126
Naznačte širšie prepojenia	127
Buďte zrozumiteľný	127
Plánujte skôr, než budete písať	128
Zhrnutie	129
Tretia časť • ANALÝZA VAŠICH DÁT	131
10 Ako začať analýzu dát	131
Naštartovanie analýzy	132

Interview	134
Poznámky z terénu	137
Texty	140
Prepisy	142
Poznámky na záver	148
Zhrnutie	148
11 Ďalšie rozpracovanie analýzy dát	150
Prípadová štúdia: Pozorovanie na kardiologických klinikách	150
Poznámky z terénu a analýza dát	152
Prepisy a analýza dát	161
Poznámky na záver	164
Zhrnutie	164
12 Využitie počítačov pri analýze kvalitatívnych dát Clive Seale	167
Výhody CAQDAS	168
Obmedzenia a nevýhody	174
Balíky hlavného prúdu: ETHNOGRAPH, NUD•IST a ATLAS	179
Vytváranie teórie s pomocou CAQDAS	181
Hyperlinky na postmoderné čítanie textu	184
Zhrnutie	186
13 Validita a reliabilita	188
Validita	188
Reliabilita	198
Záver	201
Zhrnutie	201
Štvrtá časť • AKO SI UDRŽAŤ KONTAKT	205
14 Písanie záznamov	205
Záznamy o prečítanej literatúre	205
Výskumné denníky	207
Zhrnutie	209
15 Vzťahy v teréne	212
Prostredie a prístup	213
Etika v kvalitatívnom výskume	215
Prípadová štúdia: Otvorený prístup k verejnemu prostrediu	217
Spätná väzba: Prípadové štúdie	220
Prípadová štúdia: Rodovosť v teréne	222
Spätná väzba ako spôsob validizácie?	223
Zhrnutie	224

16 Získanie spätnej väzby	226
Písanie	226
Hovorenie	227
Umenie prezentácie výskumu	229
Záver: Prečo je spätná väzba dôležitá?	233
Zhrnutie	233
Piata časť • PÍSANIE PRÁCE	235
17 Niekoľko prvých strán	235
Názov	236
Abstrakt	236
Obsah	237
Úvod	237
Zhrnutie	238
18 Prehľad literatúry	240
Praktické otázky	240
Zásady	242
Potrebujete kapitolu o prehľade literatúry?	244
Zhrnutie	245
19 Kapitola o metodológii	247
Čo by mala kapitola o metodológii obsahovať?	247
Poznámky na záver	250
Zhrnutie	251
20 Písanie kapitol o dátach	253
Makroštruktúra	254
Mikroštruktúra	258
Doťahovanie	261
Zhrnutie	262
21 Záverečná kapitola	264
Prečo je potrebná záverečná kapitola	264
Čo presne by mala vaša záverečná kapitola obsahovať?	265
Čo je dobré a čo nie je až také dobré	265
Vytváranie teórie ako premýšľanie o dátach	266
Zhrnutie	267
Šiesta časť • DOZVUKY	269
22 Ako prežiť obhajobu	269
Príprava na obhajobu	269

Ústna obhajoba	270
Výsledky	271
Prepracovanie práce po ústnej obhajobe	272
Prípadová štúdia: príklad ústnej obhajoby dizertačnej práce	272
Zhrnutie	276
23 Publikovanie	278
Komentáre recenzentov	279
Zhrnutie	282
24 Typy publika	284
Verejní činitelia	285
Ľudia z praxe	286
Laické publikum	287
Závery	288
Zhrnutie	288
25 Ako si nájsť zamestnanie	290
Ako sa dozvedieť o voľných miestach	290
Postúpte do užšieho zoznamu uchádzačov	291
Pohovor	292
Poznámky na záver	293
Zhrnutie	293
Siedma časť • EPILOG	295
26 Kontroverzný charakter kvalitatívneho výskumu	295
Kvalita v štyroch výskumných štúdiách	296
Štyri problémy „kvality“	300
Poznámky na záver	307
Zhrnutie	307
Príloha: Konvencie pre zhotovovanie prepisov	310
Slovník pojmov	312
Literatúra	314
Menný register	322
Vecný register	325

Úvod

Toto je štvrtá kniha o metodológii, ktorú som napísal alebo redigoval od roku 1985. Všeobecne panuje názor, že texty o výskumných metódach sa dobre predávajú, ale to naozaj nepovažujem za hlavný motív. Preto sa môžete oprávnene opýtať: prečo teda som napísal túto knihu?

Stručná odpoveď znie, že študentom, podľa mňa, stále chýba praktický sprievodca, ktorý by im pomohol preniknúť do remesla robenia kvalitatívneho výskumu, písania výskumnej správy alebo využívania výskumu, a zároveň by pochádzal od jedného autora. O to som sa pokúsil v tejto knihe.

V oveľa väčšej miere než iné texty o metodológii kladiem dôraz na zručnosť kvalitatívneho výskumu v kontexte praktických problémov, s ktorými sa začínajúci výskumník stretáva. Preto kombinujem pôsobivé príklady zo skúseností študentov „v teréne“, prípadové štúdie z významných kvalitatívnych výskumov, prehľady kľúčových zručností a cvičenia na testovanie vašich vedomostí.

V knihe čerpám zo svojich viac ako pätnásťročných skúseností z vedenia prípravných workshopov pre doktorandov, z kurzu Koncepty a metódy kvalitatívneho výskumu pre študentov magisterského štúdia, ako aj z pregraduálneho kurzu kvalitatívneho výskumu. Kurzy ma presvedčili, že jediný spôsob, ako nadobudnúť rutinu v kvalitatívnom výskume, je aplikovať naučené poznatky o rôznych metódach na skutočné dáta. Príklady a cvičenia v tejto knihe sú rozvrhnuté tak, aby umožnili začínajúcim rozvíjať skôr praktické zručnosti než prostú schopnosť napísať na skúške dobré odpovede.

Moji čitatelia by si však mali uvedomiť, že ani knihy im nemôžu ponúknuť čisto „neutrálne“ spracovanie nadhodnotených tém. Veľa závisí od materiálu, ktorý je zahrnutý (aj ktorý zahrnutý nie je) a od konkrétneho prístupu autora: všetci sledujeme svoje vlastné záujmy.

V tejto knihe tvrdím, že kvalitatívny výskum vždy predstavuje aktivitu, ktorá má vychádzať z teórie. To znamená, že „praktické zručnosti“ napokon nie sú jediným východiskom, a už vôbec ich nemôžeme akceptovať ako súbory svojvoľných „receptov“.

Ďalej už dlhšie tvrdím, že väčšina dichotómií alebo polarít v spoločenských vedách je nanajvýš nebezpečná. V lepšom prípade sú to pedagogické barličky pre začínajúcich študentov na zvládnutie náročnej oblasti: pomáhajú im osvojiť si žargón. V horšom prípade slúžia ako ospravedlnenie, prečo nerozmýšľať, čo rozdeľuje skupiny výskumníkov do „ozbrojených táborov“, neochotných učiť sa od seba navzájom.

Napríklad, na rozdiel od niektorých kvalitatívnych výskumníkov som používal kvantitatívne nástroje na meranie tam, kde to bolo vhodné. Zdieľam totiž cieľ kvantitatívnych výskumníkov robiť „vedu“ (voľne definovanú ako kritické preverovanie dát vedúce ku kumulatívnym zovšeobecneniam, ktoré sa dajú vždy neskôr poprieť).

Keďže opovrhujem „ozbrojenými táborami“, dúfam, že túto knihu rovnako prijmú študenti kvalitatívnych metód z rôznych vedných disciplín. Aj keď nezapriem svoju sociologickú bázu, vždy a všade na svete som sa snažil poskytovať užitočné zdroje študentom z odborov naprieč spoločenskými vedami.

Dúfam, že aj pre postgraduálnych študentov sa táto kniha stane základnou učebnicou, v ktorej sa spájajú praktické rady, ako úspešne zrealizovať dobrý kvalitatívny výskumný projekt, s praktickými odporúčaniami týkajúcimi sa kritérií používaných na ústnych skúškach a pri publikačnej činnosti. Takisto som sa pokúsil zostaviť knihu tak, aby bola užitočná a prístupná pre mnohých študentov magisterského a bakalárskeho štúdia, ktorí si pripravujú diplomové práce na základe kvalitatívneho výskumu. Hoci sa od týchto študentov za normálnych okolností očakáva, že dokončia svoje výskumy rádo v mesiacoch, a nie rokoch, stretávajú sa aj oni s tými istými problémami týkajúcimi sa výskumného plánu, realizácie a písania výskumnej práce, ktoré rozoberám v tejto knihe. Aj keď nebudú svoj výskum ústne obhajovať, najlepší študenti magisterského štúdia by mali uvažovať o publikovaní svojich prác a študenti bakalárskeho, ako aj magisterského štúdia by sa mali zaujímať o hodnotenie prác na vyššom stupni a o dôležitosť „originality“.

Knihu som usporiadal do siedmich častí. Prvá časť rámcovo načrtáva uvažovanie o prístupe ku kvalitatívnemu výskumu. V kapitole 1 porovnávam kvalitatívny a kvantitatívny výskum a poukazujem na to, čo ich spája. V kapitolách 2 a 3 uvádzam príklady počiatkových a neskorých fáz výskumnej činnosti študentov a poukazujem na to, čo sa môžeme dozvedieť na základe týchto skúseností a nápadov. Nakoniec, v kapitole 4, sa zameriavam (a pokúšam sa demystifikovať) náročnosť konceptu „originality“ vo výskume.

V druhej časti ponúkam prehľad niekoľkých hlavných problémov, ktoré vzniknú, keď začnete plánovať výskumnú štúdiu. V kapitole 5 hovorím o výbere témy. V ďalších dvoch kapitolách sa zaoberám využívaním teórií a výberom metodológie. O komplikovanej otázke, ktorý prípad (prípady) študovať, uvažujem v kapitole 8. V záverečnej kapitole druhej časti sa zamýšľam nad možnosťami, ako písať návrh výskumného projektu.

Tretia časť vás posunie ďalej, k problematike analýzy dát. V kapitole 10 načrtávam, čo sa dá získať včasnou prácou so súbormi dát. V jedenástej kapitole hovorím o tom, ako postupovať v počiatkových fázach analýzy. V dvoch záverečných kapitolách v tejto časti zvažujem možnosti využitia kvalitatívnej analýzy dát podporovanej počítačom, a otázky validity a reliability.

V štvrtej časti sa zameriavam na spôsoby, ako si udržať kontakt tak s dátami, ako aj so subjektmi „v teréne“. V troch kapitolách hovorím o tom, ako si písať záznamy (vrátane výskumného denníka), rozoberám vzťahy v teréne (vrátane etických otázok) a získavanie spätnej väzby vo vašom výskume.

V piatej časti sa venujem fáze „spisovania“ výskumu. Jej päť kapitol prináša nasledujúce témy: ako začať výskumnú správu, ako napísať efektívny prehľad literatúry, kapitoly o metodológii a o dátach, a čo dať do záverečnej kapitoly.

V štyroch kapitolách v šiestej časti sa zaoberám tým, čo nasleduje po ukončení vý-

skumu. V závislosti od úrovne vašej práce môže ísť o ústnu obhajobu, o publikovanie vášho výskumu, alebo aj o získanie zamestnania. Nech je úroveň práce akákoľvek, dobrú výskumnú správu vždy adresujeme konkrétnemu publiku (kapitola 24).

Knihu uzatváram siedmou časťou, ktorá pozostáva iba z jednej kapitoly o kontroverznom charaktere kvalitatívneho výskumu. Túto kapitolu píšem oveľa polemickším tónom ako zvyšok knihy a zároveň ju predkladám ako epilóg.

Kapitolu 12 v tejto knihe napísal môj kolega Clive Seale a som mu veľmi vďačný za jeho zručný výklad o analýze dát podporovanej počítačom.

Viacerí ľudia mi pomáhali pri postupne vznikajúcich verziách tejto knihy. Konkrétne by som rád spomenul Jaya Gubriuma, Clivea Sealea a Kathy Charmazovú, ktorí mi bez obmedzenia venovali svoj čas a námahu, ďaleko za hranice povinnosti. Takisto sa chcem poďakovať všetkým študentom, na práce ktorých odkazujem v kapitole 3; Georgii Lepperovej, Sete Wallerovej a Vicki Taylorovej za to, že mi dovolili citovať z ich výskumných denníkov a Greer Rafertyovej za tlačenie postupne vznikajúcich verzií knihy bez jedinej sťažnosti. Anne Murcottová mi láskavo dovolila citovať z jej nepublikovanej práce o písaní študentskej práce.

Prvá a posledná kapitola tejto knihy sú upravené verzie niektorých mojich už publikovaných prác. Kapitola 1 vychádza sčasti z mojej kapitoly „Kvalitatívne/kvantitatívne“, v C. Jenks (ed.), *Core Sociological Dichotomies*, Londýn: Sage, 1998. Kapitola 26 je prepracovanou verziou mojej práce „Kvalita kvalitatívneho prieskumu v oblasti zdravotníctva“, *Social Sciences in Health*, 1998, 4 (2), s. 104–118.

Prvá časť

KONTEXT

1

Čo je kvalitatívny výskum?

Na katedre sociológie, kde pracujem, ponúkame absolventom možnosť získať titul z Kvalitatívneho výskumu. Názov sme zvolili preto, aby sme mu dali príchut' kurzu, ktorý spravidla učia etnografi, sami väčšinou pracujúci s kvalitatívnymi metódami. Napriek tomu mám pocit, že takýto názov môže študentov priťahovať skôr vďaka tomu, čomu sa sľubuje vyhnúť, a nie tomu, čo ponúka.

„Kvalitatívny výskum“ zdanlivo sľubuje, že sa vyhneme alebo budeme bagatelizovať štatistické techniky a mechaniku kvantitatívnych metód toho druhu, aký sa využíva, povedzme, v dotazníkových prieskumoch alebo v epidemiológii. V skutočnosti je to naozaj tak – napriek tomu, že od študentov očakávame, že budú chodiť na kurzy o prieskumných metódach a uvedomia si, že otázky validity a reliability, ktoré tak často kladú kvantitatívni výskumníci, sú dôležité pre akýkoľvek druh výskumu (aj keď odlišným spôsobom).

Nebezpečenstvom v názve je však to, že vzbudzuje dojem nemenného uprednostňovania alebo vopred zadefinovaného hodnotenia, čo je „dobrý“ (napr. kvalitatívny) a „zlý“ (napr. kvantitatívny) výskum. V skutočnosti by mal výber rôznych výskumných metód závisieť od toho, čo sa pokúšate zistiť.

Napríklad, ak sa chcete dozvedieť, ako zamýšľajú ľudia voliť, potom sa môže zdať najvhodnejšou kvantitatívna metóda, ako napr. spoločenský prieskum. Pokiaľ sa však zaoberáte skúmaním životných osudov ľudí alebo ich každodenného správania, potom uprednostnite kvalitatívne metódy. Ďalej, pri rozhodovaní sa medzi „kvalitatívnymi“ a „kvantitatívnymi“ metódami vznikajú aj iné, menej praktické otázky. Výskumník si musí uvedomiť, že tieto metódy sa často hodnotia rozdielne. Názorne to ukazuje tabuľka 1.1, vychádzajúca z pojmov, ktoré použili prednášatelia na konferencii o výskumných metódach.

Tabuľka 1.1 ukazuje, ako sa pri popise kvalitatívnych a kvantitatívnych metód do hry dostávajú nepresné, hodnotiace kritériá. Preto sa môže niekomu zdať, že podľa tabuľky 1.1 kvantitatívny výskum je lepší, lebo nezávisí od hodnôt. Dôsledkom je zá-

Tabuľka 1.1 Údajné charakteristiky kvalitatívnych a kvantitatívnych metód

Kvalitatívne	Kvantitatívne
mäkké	tvrdé
flexibilné	fixné
subjektívne	objektívne
politické	nezávislé od hodnôt
prípadová štúdia	prieskum
špekulatívne	testovanie hypotéz
zakotvené	abstraktné

Zdroj: Halpenny, 1979, s. 799.

ver, že kvantitatívny výskum jednoducho objektívne informuje o skutočnosti, zatiaľ čo kvalitatívny výskum ovplyvňujú politické hodnoty výskumníka. A naopak, niekto zas môže tvrdiť, že takáto nezávislosť od hodnôt je v spoločenských vedách nežiaduca alebo nemožná.

Podobná polemika môže vzniknúť v prípade „flexibility“. Podľa niektorých ľudí podnecuje flexibilita kvalitatívnych výskumníkov, aby boli inovatívni. Podľa iných sa môže stať flexibilita predmetom kritiky v zmysle nedostatku štruktúry. Naopak, „fixovanosť“ dáva výskumu štruktúru, ale bez flexibility.

Toto však vôbec nie je vyvážená argumentácia. Mimo komunity spoločenských vied nepochybne dominujú kvantitatívne dáta. Vlády preferujú kvantitatívne výskumy, pretože napodobňujú výskum ich vlastných agentúr (Cicourel, 1964, s. 36). Chcú rýchle odpovede založené na „spoľahlivých“ premenných.

Podobne, veľa výskumných grantových agentúr nazýva kvalitatívnych výskumníkov „novinármi alebo mäkkými vedcami. Ich práca sa označuje za nevedeckú alebo iba prieskumnú, prípadne úplne osobnú a plnú predpojatosti“ (Denzin a Lincolnová, 1994, s. 4).

Široká verejnosť cíti voči kvantitatívnym dátam zmes rešpektu a pochybností („pomocou čísel môžeš povedať, čo len chceš“, „lži, prekliate lži a štatistika“). To reflektujú médiá. Na jednej strane považujú masmédiá prieskumy verejnej mienky za zaujímavé – predovšetkým tesne pred voľbami. Na druhej strane sa na štatistiku nezamestnanosti a inflácie často pozerá s podozrením – hlavne vtedy, keď zjavne protirečia vašej vlastnej skúsenosti (štatistiky, ktoré ukazujú, že inflácia poklesla, nemôžu byť dôveryhodné, ak vidíte stúpajúce ceny tovaru, ktorý kupujete!).

Od deväťdesiatych rokov 20. storočia začala byť v mnohých západných krajinách domnelá reliabilita kvantitatívneho výskumu významne ohrozená. Napríklad vo Veľkej Británii sa počas éry Thatcherovej pravidelne menil spôsob, akým sa počítala inflácia a nezamestnanosť. Niektorí ľudia si uvedomili, že takéto indexy sa môžu „stabilizovať“ tak, aby vrhli na tieto veci pozitívne svetlo. Podobne aj zlyhanie prieskumov voličských úmyslov vo všeobecných voľbách v Británii v roku 1992 (takmer porovnateľné s podobným zlyhaním amerických prieskumných štúdií v rámci prezidentského zápasu Truman–Dewey v roku 1948) vyvolalo vo verejnosti miernu skepsu voči takýmto štatistikám – aj keď príslušné spoločnosti trvali na tom, že poskytli iba tvrdenia o momentálnych zámeroch voličov a nepredpovedali skutočný výsledok.

Ale takéto starosti môžu zanechať iba „škvrnku“ na súvislej histórii dominancie kvantitatívneho výskumu. Kvalitatívni výskumníci sa stále vo veľkej miere cítia byť občanmi druhej triedy, ktorých práca spravidla vyvoláva podozrenie tam, kde „zlatým štandardom“ je kvantitatívny výskum.

Zatiaľ sme sa však zaoberali viac-menej prázdnyimi pojmami, ktoré nepochybne súvisia s tým, či výskumníci používajú alebo nepoužívajú istý druh štatistických metód. V nasledujúcich dvoch častiach sa zameriam podrobnejšie na to, čo spoločenský vedci rozumejú pod kvantitatívnym a kvalitatívnym výskumom.

RÔZNE PODOBY KVANTITATÍVNEHO VÝSKUMU

Bryman (1988) sa zaoberal piatimi hlavnými metódami kvantitatívneho výskumu v spoločenských vedách, ktoré uvádzam v tabuľke 1.2.

Aby som skonkrétnil hrubú kosť v tabuľke 1.2, použijem príklad založený na kvantitatívnej analýze oficiálnych štatistík. Príklad sa vzťahuje na dáta zo Všeobecného spoločenského prieskumu (General Social Survey, GSS), ktorý každý rok robí americké Národné centrum výskumu verejnej mienky (National Opinion Research Center, NORC) a o ktorom písal Procter (1993).

Procter ukazuje, akým spôsobom sa dajú využiť tieto dáta na výpočet vzťahov medzi dvoma alebo viacerými premennými. Sociológovia sa dlho zaujímali o „sociálnu mobilitu“ – pohyb medzi rôznymi statusovými úrovňami v spoločnosti, buď v priebehu života jedného človeka, alebo medzi generáciami. Ako ukazuje tabuľka 1.3, dáta z GSS sa dajú použiť na výpočet toho druhého.

V tabuľke 1.3 sú znázornené vzťahy medzi zamestnaním otca a syna. V tomto prípade je zamestnanie otca „nezávislou“ premennou, pretože ho považujeme za možnú príčinu synovho zamestnania („závislej“ premennej).

Tabuľka 1.2 Metódy kvantitatívneho výskumu

Metóda	Charakteristiky	Výhody
Spoločenský prieskum	Náhodný výber vzorky	Reprezentatívnosť
Experiment	Meranie premenných	Testovanie hypotéz
	Experimentálny podnet „Kontrolná skupina“, ktorá nie je vystavená podnetu	Presné meranie
Oficiálne štatistiky „Štrukturované“	Analýza predtým zozbieraných dát	Veľké súbory dát
pozorovanie	Zaznamenávanie pozorovaní podľa vopred definovaného „plánu“	Spoľahlivosť pozorovania
Obsahová analýza	Vopred definované kategórie sa používajú na spočítanie obsahu masmediálnych produktov	Spoľahlivosť nástrojov na meranie

Zdroj: Upravené podľa Brymana, 1988, s. 11–12.

Tabuľka 1.3 Zamestnanie respondenta v závislosti od zamestnania otca

		Zamestnanie otca	
		Nemanuálne	Manuálne
Zamestnanie syna	Nemanuálne	63,4%	27,4%
	Manuálne	36,6%	72,6%

Zdroj: Upravené podľa Proctera, 1993, s. 246.

Zdá sa, že tabuľka 1.3 zachytáva silný vzťah (alebo „koreláciu“) medzi zamestnaním otca a syna. Napríklad, 63,4 percenta respondentov zo skupiny s nemanuálne pracujúcimi otcami malo tiež nemanuálne zamestnanie. Avšak spomedzi synov, ktorých otcovia mali manuálne zamestnanie, iba 27,4 percenta si našlo nemanuálnu prácu. Keďže vzorka viac ako 1000 ľudí bola regrutovaná náhodne, môžeme si byť v rámci vyčísliteľných hraníc istí, že tento vzájomný vzťah sa dá iba nepravdepodobne získať náhodne.

Kvantitatívni výskumníci sa však zdráhajú prejsť od tvrdení o korelácii na kauzálne tvrdenia. Tak otcovo, ako aj synovo zamestnanie môže napríklad vyplývať z inej premennej (povedzme, zdedený majetok), ktorá sa skrýva za zjavnou súvislosťou medzi zamestnaním otca a syna. Pre takúto „antecedentnú“ premennú nemôžeme s plnou istotou tvrdiť, že zamestnanie otca je signifikantnou príčinou synovho zamestnania. Naozaj, v dôsledku toho, že táto antecedentná premenná zapríčiňuje súčasné zmeny v oboch ostatných premenných, je spojitost medzi zamestnaniami otcov a synov zavádzajúca alebo „falošná“.

Podobne Procter (1993, s. 248–249) dospel k zaujímavému postrehu, že údajne existuje výrazná korelácia medzi cenou rumu na Barbadose a úrovňou plátov metodistických ministrov, t. j. v ktoromkoľvek danom roku obidve spolu stúpajú alebo klesajú. Nemali by sme však urobiť skok k záveru, že výrobcovia rumu financujú metodistickú cirkev. Ako zdôrazňuje Procter, tak cena rumu, ako aj ministerské platy môžu jednoducho reagovať na inflačné tlaky. Preto nie je pôvodná korelácia „pravá“.

Keď si pozriete tabuľky 1.2 a 1.3, môže na vás urobiť dojem rozsah, v akom kvantitatívny spoločenský výskum používa ten istý jazyk, aký ste sa učili, povedzme, v rámci fyziky, chémie alebo biológie. Ako poznamenal Bryman:

Kvantitatívny výskum je... žáner, ktorý používa zvláštny jazyk... [podobný] spôsobu, akým hovoria vedci o skúmaní prírodných zákonov - premenné, kontrola, meranie, experiment (1988, s. 12).

Niekedy to vedie kritikov k vyjadreniam, že kvantitatívny výskum ignoruje rozdiely medzi prírodným a spoločenským svetom preto, lebo nepochopil „významy“, ktoré súvisia so spoločenským životom. Toto obvinenie sa často pripisuje kritikom, ktorí označujú kvantitatívny výskum za „pozitivistický“ (napr. Filmer et al., 1972).

„Pozitivismus“ je, žiaľ, veľmi klzký a citovo zafarbený pojem. Nielen že je ho ťažké definovať, ale je veľmi málo kvantitatívnych výskumníkov, ktorí by ho akceptovali (pozri Marsh, 1982, kap. 3). Väčšina kvantitatívnych výskumníkov by namiesto toho tvrdila, že ich cieľom nie je produkovať vedu zákonov (ako je fyzika), ale jednoducho vytvárať sústavu kumulatívnych zovšeobecnení, založených na kritickom preverovaní dát, t. j. „vedu“, ako bola definovaná vyššie.

Nazdávam sa, že na tejto úrovni by malo mnoho zdanlivých rozdielov medzi kvantitatívnym a kvalitatívnym výskumom zmiznúť - hoci niektorí kvalitatívni výskumníci by naďalej trvali na tom, že nechcú mať nič spoločné ani s takouto limitovanou verziou vedy (pozri Phillips, 1973). Z toho vyplýva, že to, čo by sme si mali všimnúť pri porovnávaní týchto dvoch druhov výskumu, sú rozdiely v tom, na čo kladú rozličné „školy“, ktoré samy obsahujú mnoho vnútorných rozdielov, *dôraz*.

KRITIKA KVANTITATÍVNEHO VÝSKUMU

Kvalitatívni výskumníci sa často domnievajú, že pri využívaní čisto kvantitatívnych metód sa zabúda na sociálne a kultúrne konštruovanie „premenných“, ktoré sa pokúša kvantitatívny výskum korelovať. Ako tvrdia Kirk a Miller (1986), napríklad „postoje“ sa nenaväzujú jednoducho na to, čo majú ľudia vo vnútri hlavy, a ich skúmanie závisí od celého radu analytických predpokladov. Vyvodzujú z toho záver:

Výskumník, ktorý robí dotazníkový výskum a diskutuje, nerobí chybu v tom, že tak koná. Výskumník robí chybu skôr vtedy, keď nedokáže priznať teoretické základy, v rámci ktorých je zmysluplné merať takéto entity a robiť to dotazníkovými otázkami (1986, s. 15).

Kvantitatívny výskum vedie podľa jeho kritikov k používaniu súboru *ad hoc* procedúr na definovanie, počítanie a analyzovanie premenných (Blumer, 1956; Cicourel, 1964; Silverman, 1975). Na základe tejto kritiky uprednostnili kvalitatívni výskumníci popis toho, ako v každodennom živote postupujeme pri definovaní, počítaní a analyzovaní. Dôsledkom je, že kvantitatívni výskumníci nevedome používajú metódy z každodenného života, a to aj napriek tomu, že si nárokuje na vedeckú objektivnosť (Cicourel, 1964; Garfinkel, 1967).

Dovoľte mi skonkretizovať túto kritiku na jednom príklade. Viac ako pred dvadsiatimi rokmi dvaja americkí sociológovia, Peter Blau a Richard Schoenherr, realizovali výskum v niekoľkých veľkých organizáciách. Štúdia je zaujímavá práve z hľadiska našich terajších zámerov, pretože sa explicitne zakladá na kritike kvalitatívnych metód. Podľa týchto autorov, príliš veľa výskumov využilo v šesťdesiatych rokoch 20. storočia kvalitatívne metódy na popisanie „neformálnych“ aspektov organizácií - napríklad, ako zamestnanci vnímajú svoju organizáciu a že konajú skôr na základe svojich dojmov, než na základe „pravidiel“ organizácie.

Blau a Schoenherr (1971) naznačili, že dozrel čas prechýliť misky váh a sústrediť sa na „formálnu“ organizáciu, napríklad, ako sa oficiálne definujú pracovné

miesta a koľko „úrovní“ existuje v organizačnej hierarchii. Takéto charakteristiky potom možno uznať ako „premenné“ a vypočítavať štatistické korelácie, ktoré sú reliabilné aj validné.

Pozrime sa, ako takáto zdanlivo jednoduchá, kvantitatívna logika fungovala v praxi. Blau a Schoenherr použili ako dáta organizačné stĺpcové grafy, znázorňujúce hierarchie a pracovné funkcie. Na nešťastie, z ich pohľadu, ako priznávajú v odhaľujúcej úvodnej kapitole, tieto stĺpcové grafy často neboli jednoznačné a ich štruktúra sa menila od jednej organizácie k druhej. V dôsledku toho bolo nevyhnutné diskutovať o ich význame v rozhovoroch s „kľúčovými informátormi“ v každej organizácii. Blau a Schoenherr využili tieto informácie, aby skonštruovali štandardizované nástroje na meranie rôznych aspektov organizačnej štruktúry, ako sú „hierarchia“ alebo „špecifickosť práce“. Výsledkom tohto všetkého bol súbor štatistických korelácií, presvedčivo naznačujúcich vzťahy medzi premennými, ktoré Blau a Schoenherr skonštruovali.

Žiaľ, vzhľadom na neurčitost' dát, s ktorými pracovali, vykonali autori celý rad rozumných, ale nepochybne *ad hoc* rozhodnutí za účelom štandardizácie rozdielnych foriem, ktorými ľudia hovorili o svojej organizácii. Rozhodli sa, napríklad, že do jednej kategórie zľúčia dve úrovne „úradníka“, ktoré sa objavili na stĺpcovom grafe kompetencií v rámci jednej organizácie.

Toto rozhodnutie vychádzalo zo štatistickej logiky, ktorá vyžadovala jasne definované, „reliabilné“ miery. Nevieme však, ako súvisí rozhodnutie výskumníkov s tým, v akom vzťahu k stĺpcovému grafu fakticky sú účastníci v danej organizácii a ako a kedy sa oň opierajú. Naozaj, Blauovi a Schoenherrovi bráni ich rozhodnutie, aby zostali na čisto „štruktúrálnej“ úrovni a vyhli sa „neformálnemu“ správaniu za účelom overenia takýchto otázok. To znamená, že ich vlastná interpretácia významu takto získaných štatistických korelácií je taktiež *ad hoc*, hoci je nepochybne štatisticky prísna.

Čiže máme tu pekný príklad na „voz ťahajúci koňa“. Blau a Schoenherr prevzali čisto štatistickú logiku práve preto, aby nahradili zdravý rozum vedeckými vysvetleniami. Napriek tomu sa však odvolávajú pri definovaní svojich „premných“, ako aj pri interpretácii korelácií na vedomosti získané na základe bežného uvažovania. Takto môže byť kvantitatívna túžba po vytvorení „operačných“ definícií v počiatočných fázach spoločenského výskumu svojvoľným procesom, ktorý odvádza pozornosť od každodenných interpretačných postupov ľudí v špecifickom prostredí. V dôsledku toho sa môže z „tvrdých“ dát o sociálnej štruktúre, ktoré kvantitatívni výskumníci údajne poskytujú, vyklúť fatamorgána (pozri aj Cicourel, 1964).

Tento stručný (nie náhodný!) príklad by vám mal pomôcť pochopiť ten typ kritik, ktoré často smerujú na čisto kvantitatívny výskum osoby, orientovaný skôr kvalitatívne. Keďže priestoru je málo, pokúsil som sa v tabuľke 1.4 zhrnúť túto kritiku.

Mal by som teraz poznamenať, že tabuľka 1.4 obsahuje jednoducho niektoré sťažnosti na adresu *niektorých* kvantitatívnych výskumov. A navyše, keďže kvantitatívni výskumníci sú zriedka „hlupáci“, mnohí z nich sa vážne zaoberajú takýmito otázkami

Tabuľka 1.4 Niečo z kritiky kvantitatívneho výskumu

- 1 Kvantitatívny výskum môže vyústiť do „rýchlej fixácie“, ktorá má za následok slabý alebo žiadny kontakt s ľuďmi alebo s „terénom“.
- 2 Štatistické korelácie sa môžu zakladať na „premných“, ktoré sa v kontexte prirodzene sa vyskytujúcich interakcií svojvoľne definujú.
- 3 Do následného špekulovania o význame korelácií sa môžu zapojiť práve tie procesy bežného uvažovania, ktorým sa veda snaží vyhnúť (pozri Cicourel, 1964, s. 14, 21).
- 4 Snaha o získanie „merateľných“ fenoménov môže viesť k tomu, že sa do výskumu vkradnú neregistrované hodnoty, jednoducho preto, že sa pracuje s vysoko problematickými a nereľabilnými konceptmi, ako je „delikvencia“ alebo „inteligencia“.
- 5 Napriek tomu, že je dôležité testovať hypotézy, čisto štatistická logika môže premeniť vyvíjanie hypotéz na triviálnu záležitosť a môže zlyhať ako pomoc pri generovaní hypotéz z dát (pozri Glaser a Strauss, 1967).

mi a snažia sa ich vyriešiť. Napríklad, epidemiológovia, študujúci oficiálne štatistiky o chorobách, alebo kriminológovia, si príliš dobre uvedomujú problematický charakter záznamov, ako je, povedzme, „príčina smrti“ alebo „trestný čin“ (pozri Hindess, 1973). Dobrí kvantitatívni výskumníci si taktiež príliš dobre uvedomujú problémy, ktoré prináša interpretácia štatistických korelácií vo vzťahu k tomu, čo dané premenné „znamenajú“ pre účastníkov výskumu (pozri Marsh, 1982, kapitola 5).

Na základe tohto upresnenia uzatváram túto časť konštatovaním, že tvrdenie, že každý výskum hodný svojho mena by mal postupovať podľa čisto kvantitatívnej logiky, by jednoducho vylúčilo skúmanie mnohých zaujímavých javov súvisiacich s tým, čo ľudia skutočne robia v každodennom živote, či už doma, v práci alebo na iných verejných či súkromných miestach. Ale ako ukáže nasledujúca časť, vyvážené stanovisko by malo akceptovať silné stránky, ako aj obmedzenia kvantitatívneho výskumu.

RÔZNE PODOBY KVALITATÍVNEHO VÝSKUMU

Ako upozorňujú kvalitatívni výskumníci, nemali by sme sa domnievať, že techniky používané v rámci kvantitatívnych výskumov sú *jediným* spôsobom, ako zabezpečiť validitu zistení z kvalitatívneho alebo terénneho výskumu. To znamená, že mnohé postupy, pochádzajúce z kvantitatívnych výskumov, *nemusia byť vhodné* pre kvalitatívny výskum. Vychádzajú totiž z predpokladu, že výskum v sociálnych vedách môže byť validný iba vtedy, keď sa zakladá na experimentálnych dátach, oficiálnych štatistikách alebo náhodnom výbere vzorky z populácií a že kvantifikované dáta sú jedinými validnými a zovšeobeciteľnými spoločenskými faktmi.

Kritici kvantitatívneho výskumu poukazujú, že tento predpoklad obsahuje množstvo nedostatkov (pozri Cicourel, 1964; Denzin, 1970, Schwartz a Jacobs, 1979; Hammersley a Atkinson, 1983; Gubrium, 1988). Títo kritici upozorňujú, že experimenty, oficiálne štatistiky a dáta z prieskumov jednoducho *nemusia byť* primerané pre niektoré úlohy spoločenských vied. Tieto metódy napríklad vylučujú

pozorovanie správania v každodenných situáciách. Aj keď teda kvantifikácia môže byť *niekedy* užitočná, rovnako môže zakrývať alebo odhaľovať základné spoločenské procesy.

Vezmime si problém počítania postojov v prieskumoch. Máme všetci koherentné postoje k akýmkoľvek témam, ktoré čakajú na otázky výskumníka? A v akom vzťahu sú „postoje“ k tomu, čo skutočne robíme – k našim praktikám? Alebo si vezmime oficiálne štatistické údaje o príčine smrti a porovnajme ich so štúdiami, ako pristupuje k smrti personál v nemocniciach (Sudnow, 1968a), patológovia a štatistickí úradníci (Prior, 1987) (pozri kapitolu 6). *Netvrším*, že takéto štatistiky môžu byť zaujaté. Tým chcem povedať, že existujú oblasti spoločenskej reality, ktoré takéto štatistiky nemôžu zmerať.

Metódy, ktoré používajú kvalitatívni výskumníci, dokazujú rozšírené presvedčenie, že môžu sprostredkovať „hlbšie“ porozumenie spoločenským fenoménom, než by sa získalo z čisto kvantitatívnych dát. No práve tak, ako by kvantitatívni výskumníci popierali obvinenie, že sú všetci „pozitivistickí“ (Marsh, 1982), neexistuje jednotná teória, ktorá by predstavovala základ všetkých kvalitatívnych spoločenských výskumov. Namiesto toho existuje veľa „izmov“, ktoré sa vynárajú v pozadí kvalitatívnych metód – napríklad interakcionizmus, feminizmus, postmodernizmus alebo etnometodológia (pozri kapitolu 6).

Napriek tejto rôznorodosti zdieľajú kvalitatívni výskumníci podľa Hammersleyho (1992) súbor preferencií, ktoré rozoberám v tabuľke 1.5.

Žiaľ, ako priznáva sám Hammersley, takýto jednoduchý zoznam je príliš zovšeobecňujúci. Napríklad, ak berieme do úvahy len bod 5 z tabuľky 1.5, kvalitatívny výskum by vyzeral trochu čudne po viac ako storočnej histórii, keby nemal žiadne hypotézy, ktoré by mohol overovať!

Ak predsa len akceptujeme zoznam v tabuľke 1.5 ako určité priblíženie sa k hlavným charakteristikám kvalitatívneho výskumu, začneme možno chápať, prečo ho môže niekto kritizovať. Ako už bolo spomenuté, vo svete, kde hovoria čísla a ľudia používajú výraz „tvrdá“ veda, nemožnosť testovať hypotézy spojená s odmietaním metód prírodných vied určite vystavuje kvalitatívnych vedcov kritike.

Tabuľka 1.5 Preferencie kvalitatívnych výskumníkov

- 1 Preferujú sa kvalitatívne dáta – zjednodušene sa tým rozumie skôr analýza slov a obrazov než čísel.
- 2 Preferujú sa prirodzene sa vyskytujúce dáta – radšej pozorovanie než experiment, radšej neštrukturované než štrukturované interview.
- 3 Preferujú sa skôr významy než správanie – pokus o „dokumentovanie sveta z pohľadu skúmaných ľudí“ (Hammersley, 1992, s. 165).
- 4 Odmietajú sa prírodné vedy ako východiskový model.
- 5 Preferuje sa skôr indukčný výskum spojený s generovaním hypotéz než testovanie hypotéz (pozri Glaser a Strauss, 1967).

Zdroj: Upravené podľa Hammersleyho, 1992, s. 160–172.

Veľa vedcov samozrejme odmieta divé rojčenie pozitivizmu, napríklad hľadanie zákonov založených na laboratórnych experimentoch ako „zlatého štandardu“ dobrej vedy. Jednako zostáva otvorená táto znepokojujúca otázka: prečo by sme mali veriť tomu, čo nám hovoria kvalitatívni výskumníci? Ako môžu názorne dokázať, že ich popisy sú presné a že ich vysvetlenia sa nedajú vyvrátiť? Týmto otázkami sa teraz budeme zaoberať.

KRITIKA KVALITATÍVNEHO VÝSKUMU

V mnohých kvantitatívne orientovaných učebniciach metodológie spoločenských vied sa kvalitatívny výskum prezentuje ako relatívne druhoradá metodológia. Odporúča sa, aby sa o nej uvažovalo iba v počítačových alebo „prieskumných“ fázach výskumu. Pri nazeraní z tejto perspektívy sa môže využiť kvalitatívny výskum na oboznámenie sa s prostredím predtým, ako začne seriózny výber vzorky a počítanie.

Toto stanovisko vyjadruje nasledujúci úryvok z dávnejšie publikovaného textu. Všimnite si, akým spôsobom autori hovoria o „nekvantifikovaných dátach“ – naznačujú, že štandardnou formou sú kvantitatívne dáta:

Preskúmanie *nekvantifikovaných* dát môže obzvlášť pomôcť, ak sa robí periodicky počas výskumu a neodsunie sa na koniec štatistickej analýzy. Často už jediný prípad, ktorý si vnímavý pozorovateľ všimne, obsahuje kľúč k pochopeniu fenoménu. Ak si je sociálny vedec vedomý tohto dôsledku v momente, keď ešte môže doplniť svoj materiál alebo ďalej využívať dáta, ktoré už zozbieral, môže významne obohatiť kvalitu svojich záverov (Sellitz et al., 1964, s. 435, zvýraznil som ja).

Napriek ich „priateľskému“ postoju k využitiu „nekvantifikovaných“ dát predpokladajú títo autori, že „štatistická analýza“ je základom výskumu. Podobné zameranie možno nájsť o štvrtstoročie neskôr v inom, z väčšej časti kvantitatívnom texte:

Výskum v teréne je vo svojej podstate *vnáraním* sa do prirodzene sa vyskytujúcich ... súborov udalostí za účelom získania poznatkov o situácii z prvej ruky (Singleton et al., 1988, s. 11).

Všimnite si dôraz na „vnáranie sa“ a jeho implicitný kontrast s neskorším, užšie zameraným výskumom. To zdôrazňujú autori, keď následne stotožňujú kvalitatívny alebo terénny výskum s „exploráciou“ a „popisom“ (1988, s. 296) a schvaľujú jeho využitie vtedy, „keď sa o skúmanej téme vie pomerne málo“ (1988, s. 298–299).

Tieto výhrady majú určitý základ v skutočnosti, že sila kvalitatívneho výskumu spočíva skôr v dlhých, popisných rozprávaniach než vo vytváraní štatistických tabuliek. Problém, ktorý potom vzniká, spočíva v tom, ako kvalitatívny výskumník postupuje pri kategorizovaní popisovaných udalostí alebo aktivít.

Toto je niekedy známe ako problém *reliability*. Ako hovorí Hammersley, reliabilita

sa odvoláva na stupeň konzistencie, s akou konkrétne prípady zaraďujú do rovnakej kategórie rôzni pozorovatelia alebo ten istý pozorovateľ pri rozličných príležitostiach (1992, s. 67).

Problém konzistencie vzniká z nedostatku priestoru, ktorý má za dôsledok to, že mnoho kvalitatívnych štúdií neposkytuje čitateľom nič viac než stručné, pôsobivé excerpty z dát. Ako poznamenal Bryman na adresu typickej štúdie založenej na pozorovaní:

poznámky z terénu alebo rozšírené prepisy sú zriedkakedy k dispozícii; veľmi by to pomohlo v tom zmysle, že by to umožnilo čitateľom sformulovať si vlastné domnienky o názoroch skúmaných ľudí (1988, s. 77).

Navyše, aj vtedy, keď sa aktivity ľudí nahrávajú na pásku a prepisujú sa, môže sa reliabilita interpretácie prepisov vážne oslabiť, pretože nie je možné zachytiť naoko triviálne, ale často rozhodujúce prestávky a súčasné prejavy viacerých účastníkov. Nedávny výskum lekárskeho konzultácií mal napríklad za cieľ zistiť, či onkologickí pacienti pochopili, že ich ochorenie je smrteľné. Keď výskumníci prvýkrát počúvali nahrávky príslušných rozhovorov z nemocníc, mali niekedy pocit, že nemajú dôkaz, či pacienti pochopili často opatrné výroky lekárov o ich prognóze. Keď sa však pásky prepísali, ukázalo sa, že pacienti vyjadrovali prijímanie týchto informácií veľmi tlmene (výrokmi ako „áno“ alebo ešte častejšie „mm“). Napokon, lekári by zaregistrovali mlčanie pacientov a preformulovali by vyjadrenia o prognóze (pozri Clavariño et al., 1995).

Niektorí kvalitatívni výskumníci tvrdia, že záujem o reliabilitu pozorovaní vzniká iba v rámci tradície kvantitatívneho výskumu. Keďže to, čo oni označujú za „pozitivistický“ prístup, nerozlišuje medzi prírodným a sociálnym svetom, sú reliabilné miery sociálneho života podľa nich potrebné iba pre takýchto „pozitivistov“. Naopak, ak raz pristupujeme k spoločenskej realite ako k neustálej zmene, potom nemá zmysel znepokojovať sa, či naše výskumné nástroje merajú presne (napr. Marshall a Rossman, 1989).

Takýto prístup by vylúčil akýkoľvek systematický výskum, pretože tvrdí, že v sociálnom svete nemôžeme predpokladať žiadne stabilné charakteristiky. Ak však pripustíme, že takéto vlastnosti môžu existovať, prečo by nemohli iné štúdie zopakovať tieto charakteristiky? Ako tvrdia Kirk a Miller:

Kvalitatívni výskumníci si už nemôžu dovoliť odsúvať otázku reliability. Zatiaľ čo sila terénneho výskumu bude vždy spočívať v jeho spôsobilosti zabezpečiť validitu tvrdení, jeho výsledky sa (odôvodnene) nebudú brať na vedomie, ak sa nebude venovať pozornosť reliabilite. Ak chceme odhadnúť reliabilitu, je povinnosťou vedeckého výskumníka, aby zdokumentoval svoj postup (1986, s. 72).

Druhá kritika kvalitatívneho výskumu sa týka spoľahlivosti vysvetlení, ktoré ponúka. Tento problém sa niekedy spomína ako problém „anekdotizmu“, ktorý sa objavil ako dôsledok toho, že výskumné správy sa v niektorých prípadoch odvolávajú na niekoľko pôsobivých „príkladov“ nejakého očividného fenoménu, a pritom sa ani nepokúsia analyzovať menej jasné (alebo dokonca protirečiacie) dáta (Silverman, 1989).

Bryman sformuloval tento problém veľmi jasne:

V rámci kvalitatívneho výskumu existuje tendencia k anekdotickému prístupu pri práci s dátami vo vzťahu k záverom alebo vysvetleniam. Krátke konverzácie, útržky z neštrukturovaných rozhovorov ... sa využívajú ako dôkaz určitých tvrdení. Dôvody pre nespokojnosť vyplývajú z toho, že sa iba zriedka nastoluje otázka reprezentatívnosti alebo zovšeobecniteľnosti týchto úryvkov (1988, s. 77).

Táto výčitka „anekdotizmu“ spochybňuje *validitu* mnohých kvalitatívnych výskumov. „Validita“ je iný výraz pre pravdu (pozri kapitolu 13). Validita vysvetlenia sa niekedy spochybňuje na základe toho, že výskumník sa zjavne nezaoberal protirečiacimi prípadmi. Nadmerné vnorenie sa do „prostredia“, také typické pre kvalitatívny výskum, vedie niekedy k určitej afektovanosti v súvislosti s validitou výskumníkovej vlastnej interpretácie „ich“ spoločenstva alebo organizácie. Alebo inokedy, požiadavka vydavateľov časopisov, aby sa písali čoraz kratšie články, má za dôsledok jednoducho to, že výskumníci sa neochotne nechajú naviesť, aby používali „pôsobivé“ príklady – niečo, čo sa môže rovnako stať v prírodných vedách, kde sa napríklad laboranti naučili vyberať „dokonalé“ priesvitky, keď majú ich profesori dôležitú prednášku (pozri Lynch, 1984).

Napriek týmto bežným problémom viedli pochybnosti o reliabilite a validite kvalitatívneho výskumu mnohých kvantitatívnych výskumníkov k bagatelizovaniu jeho hodnoty. Ako sme však ukázali, toto akési „zatravovanie nedostatočnou chválou“ je viac než vyvážené kritikou kvantitatívneho výskumu zo strany kvalitatívnych výskumníkov.

ZÁVER

Skutočnosť, že niektoré dobré kvalitatívne výskumy pracujú s jednoduchými kvantitatívnymi nástrojmi na meranie, ukazuje, že o celej dichotómii „kvalitatívne/kvantitatívne“ môžeme pochybovať. Ako som uviedol v úvode, v rámci tejto knihy budem považovať väčšinu takýchto dichotómií alebo polarít v spoločenských vedách za veľmi nebezpečné. V lepšom prípade predstavujú pedagogické barličky, ktoré začínajúcim študentom pomáhajú zvládnuť zložitú oblasť: pomáhajú im osvojiť si žargón. V horšom prípade predstavujú dôvod, aby sme nemuseli rozmýšľať, čo zoskupuje sociológov do „ozbrojených táborov“, neochotných učiť sa od seba navzájom.

Objektívnosť by napokon mala byť spoločným cieľom všetkých spoločenských vied (pozri Kirk a Miller, 1986, s. 10–11). Ako tvrdí Hammersley:

proces výskumu vo vede je rovnaký, nech sa použije akákoľvek metóda, a stiahnutie sa do paradigiem účinne otupuje diskusiu a brzdi pokrok (1992, s. 182).

To znamená, že ak chceme vybudovať princípy, ktoré by odlišili kvalitatívny výskum, musíme pochopiť problémy podobné tým, s ktorými sa stretáva akýkoľvek systematický pokus o popis a vysvetlenie, či už kvantitatívny, alebo kvalitatívny (pozri tabuľku 1.6).

Tabuľka 1.6 Kritériá hodnotenia výskumu

- 1 Sú výskumné metódy primerané podstate otázky, ktorú si kladieme?
- 2 Vieme jasne identifikovať prepojenie s existujúcimi poznatkami alebo teóriami?
- 3 Sú jasne popísané kritériá, používané pri výbere skúmaných prípadov, zbere dát a analýze?
- 4 Zodpovedá citlivosť metódy potrebám výskumnej otázky?
- 5 Prebiehal zber dát a písanie záznamov systematicky?
- 6 Odvoláva sa výskum na akceptované analytické postupy?
- 7 Do akej miery je analýza systematická?
- 8 Tvorí súčasť výskumu primeraná diskusia o spôsobe, akým sa témy, koncepty a kategórie vyvodili z dát?
- 9 Tvorí súčasť výskumu primeraná diskusia o dôkazoch pre a proti výskumníkovým tvrdeniam?
- 10 Sú dáta jasne odlišené od ich interpretácie?

Zdroj: Upravené podľa kritérií odsúhlasených a prijatých Skupinou sociológie zdravotníctva Britskej sociologickej spoločnosti, september 1996.

Napriek tomu, že tabuľku 1.6 som pripravil ako súbor kritérií na hodnotenie *kvalitatívnych* výskumných prác, verím, že kritériá, ktoré som vybral, sa rovnako hodia na kvantitatívne štúdie. V princípe to naznačuje, že neexistuje dôvod, aby sme uprednostňovali ktorúkoľvek formu dát.

Končím preto s výrokom, ktorý poukazuje na absurdnosť preexponovania rozdielov medzi kvalitatívnym/kvantitatívnym:

Nestojíme teda pred neúprosnoú voľbou medzi slovami a číslami alebo dokonca medzi presnými a nepresnými dátami, ale skôr pred intervalom, ktorý siaha od presných k menej presným dátam. Navyše, naše rozhodnutie, aká úroveň presnosti je vhodná vo vzťahu k akémukoľvek konkrétnemu tvrdeniu, by malo závisieť od podstaty toho, čo sa pokúšame popísať, od predpokladanej presnosti našich opisov, od našich zámerov a od prostriedkov, ktoré máme k dispozícii; nie od ideologických záväzkov voči niektorej metodologickej paradigme (Hammersley, 1992, s. 163).

ZHRNUTIE

V tejto kapitole som poukázal na štyri základné fakty. Po prvé, „kvalitatívny“ výskum tvorí množstvo dosť odlišných prístupov. Po druhé, napriek tomu, že niektoré kvalitatívne výskumy sa môžu oprávnenne kritizovať alebo považovať za nedostatočné, to isté môžeme povedať o niektorých „kvantitatívnych“ výskumoch. Po tretie, za takýchto okolností je zmysluplné voliť výskumné metódy pragmaticky, podľa výskumného problému. Napokon, realizácia „kvalitatívneho“ výskumu by nemala slúžiť ako ochrana pred prísnyimi, kritickými štandardmi, ktoré by sa mali uplatňovať pri každom projekte, usilujúcim sa o odlišenie „skutočnosti“ od „fantázie“.

Ďalšie čítanie

Najužitočnejšie úvodné texty sú: Alan Bryman: *Quantity and Quality in Social Research* (Unwin Hyman, 1988), Nigel Gilbert (ed.): *Researching Social Life* (Sage, 1993) a Clive Seale (ed.): *Researching Society and Culture* (Sage, 1998). Kvalitatívnu analýzu pre pokročilejších ponúka Silverman v *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction* (Sage, 1993), Miles a Huberman v *Qualitative Data Analysis* (Sage, 1984), Hammersley a Atkinson v *Ethnography: Principles in Practice* (Tavistock, 1983) a Denzin a Lincolnová (eds.) v *Handbook of Qualitative Research* (Sage, 1994). Rozumné vyjadrenia o kvantitatívnom prístupe nájdete v Marsh (1982) (o dotazníkovom výskume) a Hindess (1973) (o oficiálnych štatistických údajoch).

Nalieham na čitateľov, aby sa okrem týchto všeobecných textov oboznámili s príkladmi kvalitatívneho a kvantitatívneho výskumu. Dobrými príkladmi jednotlivých typov výskumu sú Strong (1979) a Lipset et al. (1962).

Cvičenie 1.1

Pozrite si ešte raz akúkoľvek výskumnú štúdiu, ktorú dobre poznáte. Potom odpovedzte na tieto otázky:

- 1 Nakolko zodpovedajú použité výskumné metódy (kvalitatívne, kvantitatívne alebo kombinácia oboch) charakteru položených výskumných otázok?
- 2 Nakolko vyhovuje použitie týchto metód kritike kvalitatívneho a kvantitatívneho výskumu, ktorej sa venuje táto kapitola?
- 3 Nakolko spĺňa táto štúdia kritériá hodnotenia výskumu, uvedené v tabuľke 1.6?
- 4 Ako by bolo, podľa vás, možné metodologicky a konceptuálne zlepšiť túto štúdiu?

2

Skúsenosti z výskumu I

Zapnite si televízor a prepínajte kanály. Nepochybne natrafíte na reláciu, v ktorej ľudia hovoria o svojich vzostupoch a pádoch. Alebo možno zachytíte športový kanál, na ktorom častejšie uvidíte namiesto hry rozhovory s hráčmi o ich nádejach a pocitoch.

Žijeme vo svete, v ktorom masmédiá prehnane uspokojujú naše túžby po „zážitkoch“ iných ľudí. Táto honba za „cudzím súkromím“ je na dennom poriadku a mali by sme sa jej brániť (pozri Atkinson a Silverman, 1997).

Nie je to však vždy možné. Akúkoľvek knihu, ktorá má poskytnúť informácie a rady o tom, ako robiť výskum, by bez vyrozprávania niekoľkých osobných „príbehov“ ohrozilo, že ju budú považovať za prázdnu a neúčinnú. Ak by sme však z týchto príbehov vyvodili náležité závery tak, že by sme prešli od osobného k praktickému, dosiahli by sme čosi hodnotnejšie, než iba akúsi pohodlnú zážitkovú prikrývku.

Túto kapitolu venujem v tomto zmysle príbehom troch mojich študentiek. Tieto študentky okrem skutočnosti, že som viedol ich doktorandské projekty zo sociológie, majú veľa spoločného. Georgia Lepperová, Seta Wallerová a Vicki Taylorová začali svoje výskumy o mnoho rokov neskôr po dosiahnutí magisterského titulu (ani jedna zo sociológie) a vykonávali popri výskume náročné zamestnania. Georgia bola analytickou psychologičkou na voľnej nohe, Seta pracovala v sociologickom výskume a Vicki robila administrátorku pri zdravotníckych kampaniach.

Všetky tri sa spoločne pustili do toho, čo by sa mohlo označiť ako veľmi „úzka“ výskumná perspektíva, vychádzajúca z prístupu Harveyho Sacksa k reči v rámci interakcie (pozri Silverman, 1998a). Použili tento prístup na dokumenty (Georgia), na dokumenty a rozhovory (Seta) a na zvukové záznamy (Vicki).

Uvedomujem si, že rôzni čitatelia môžu mať odlišné záujmy aj pozadie. Uistujem vás, že nebudete potrebovať žiadne zvláštne vedomosti, aby ste pochopili to, čo bude nasledovať. Prístup, ktorý študentky uplatnili, je zatiaľ menej dôležitý než zameranie ich projektov. Navyše tvrdím, že to je lekcija, z ktorej môže čerpať každý, kto sa chystá napísať výskumnú prácu na akejkoľvek úrovni.

Rozdielna dĺžka ich výskumov bola možno závažnejšia než ich spoločná teoretická perspektíva: Georgia získala PhD. za tri roky, Seta za desať; v čase, keď píšem túto knihu, začína Vicki šiesty a dúfam, že posledný rok. Ako uvidíte, táto otázka silne súvisela s praktickými, nepredvídanými udalosťami, viac alebo menej bez vzťahu k technickým problémom výskumného plánu. Ich príbehy o nádeji, prekážkach, vytrvalosti a krvi, pote a slzách by mal poznať každý výskumník.

V nasledujúcej časti vyrozprávajú tieto tri študentky svoje príbehy väčšinou vlastnými slovami, vytiahnutými z ich výskumných denníkov. Ja som pridal iba niekoľko titulov a poznámok (sú označené hranatými zátvorkami). Po každom príbehu naznačujem niekoľko všeobecnejších záverov. Kapitolu uzatvára zhrnutie formou návodu v dvanástich bodoch o tom, ako dotiahnuť do konca úspešný výskumný projekt.

GEORGIIN VÝSKUMNÝ DENNÍK

1 PRACOVNÉ PROSTREDIE

Ako väčšina ľudských aktivít, aj tento výskum sa začal uprostred zážitkov a udalostí, ktoré dávajú viac zmyslu v retrospektíve než v čase, keď sa odohrali. Ako praktikujuca analytická psychologička robím supervízora poradcom v inštitucionálnom prostredí. Sledujem, ako praktiky poradcov ovplyvňujú prostredie, v ktorom pracujú.

2 POKUS O SKÚMANIE PROBLÉMU

Začala som sa zaujímať (a *ad hoc* aj skúmať), ako fungujú inštitúcie z hľadiska „skupinových vzťahov“ (psychoanalyticky orientovaný výskum inštitúcií, ktorý sa rozvinul na tavistockom Inštitúte ľudských vzťahov v Londýne v šesťdesiatych rokoch).

Študijný materiál ma zaujal, ale nebola som spokojná s niektorými predpokladmi. Išlo najmä o to, že teória „skupinových vzťahov“, vychádzajúca z psychoanalytického modelu, vyslovovala predpoklady o „hraniciach“, ktoré sa mi zdali byť hrubé, a ľahko by sa dali použiť na dosť autoritárne postupy, na základe ktorých som sa cítila nesvoja.

3 HLADANIE NOVEJ PERSPEKTÍVY

Rozhodla som sa ešte raz vrátiť k oficiálnemu výskumu a začala som pátrať po disciplíne primeranej mojim záujmom, hoci som nemala jasnú predstavu, s čím by som sa mohla stretnúť, alebo dokonca, čo hľadám. Takto [na základe stretnutia s DS, keď som sa snažila zistiť možnosti uchádzať sa o PhD. na univerzite Goldsmiths] som sa stretla s konverzačnou analýzou.

4 NAŠLA SOM INTELEKTUÁLNY DOMOV: ŠŤASTNÁ NÁHODA

Hneď ako som sa oboznámila s konverzačnou analýzou, aj keď iba stručne, uvedomila som si, že [výskum založený na nej] by bol vhodným doplnkom k mojim terajším záujmom a už osvojeným analytickým zručnostiam. Neskôr, keď som ju začala študovať, som zistila, že vychádza z intelektuálnej tradície, na základe ktorej sa formovalo moje vlastné pregraduálne štúdium koncom päťdesiatych a začiatkom šesťdesiatych rokov. To vychádzalo z literatúry, z lingvistiky (Whorf a Benjamin) a z (vtedy novej) Wittgensteinovej analytickej filozofie. Našla som svoj intelektuálny „domov“.

5 UDOMÁČŇOVANIE SA V NOVOM „DOMOVE“

Postupne, ako som sa pri prvom prieskumnom čítaní čoraz viac dozvedala o konverzačnej analýze, zmocňovala sa ma striedavo nervozita a vzrušenie. Vzrušovalo ma, keď som si uvedomovala potenciál jej využitia; znepokojovali ma jej obmedzenia a precíznosť – jej zdanlivo *mechanický* analytický štýl, ktorý obhajovali jej zakladatelia. Začala som si [však] vážiť túto metodologickú disciplínu a verím, že môj výskum z nej profitoval. Mám aj niekoľko podstatných námietok, [ktoré] dúfam, rozpracujem.

6 VÝBER DÁT A VÝSKUMNÝ PROBLÉM

[Diskutovala som so svojim školiteľom, ktoré dáta by som mohla použiť v rámci svojho výskumu, a na jeho návrh] som sa pokúsila o prvú analýzu niekoľkých dokumentov, [pochádzajúcich] z práce, ktorú som robila už skôr s poradcami na univerzite postgraduálneho vzdelávania v meste. Bol to však len súbor bežných správ a poznámok, ktoré si zaznamenali v priebehu našej ročnej spolupráce.

7 POČIATOČNÉ SKLAMANIA Z DÁT

Najskôr som sa zhrozila z toho, čo som zistila. Musela som sa však zmieriť so svojimi obavami: veľa krát som si pozrela text a cítila som: „nič tam nie je, som na zlej stope“. [Dokumenty zo záznamov] boli nesúvislé a vedela som, že mnoho iných, menej formálnych dokumentov, väčšinou len načarbaných poznámok, nestojí ani za to, aby ich zaradili do obalov.

8 PREMENA „NEÚPLNOSTI“ DÁT NA „ZISTENIA“

Vychádzajúc zo svojich psychoanalytických skúseností, považovala som aj túto absenciu za informáciu a vyvodila som záver: Aj o týchto poznámkach môžem predpokladať, že plnia určitú „funkciu“. Mohol by to byť príklad na spôsob, akým „materiály v organizáciách „zmrazujú“ predmety a udalosti, aby sa vytvorili súbory, a ako sa vytvára metajazyk, ktorým sa „o tom hovorí“, (ale nekontroluje sa systematicky) „čo sa stalo““ (Cicourel, 1968, s. 108).

9 UPRESNENIE VÝSKUMNÉHO PROBLÉMU A PRÍSTUP

To, čo som našla, boli správy o prípadoch. Vypočula som si podrobnosti [o týchto prípadoch] v rámci pokračujúcich príbehov na supervíznych sedeniach. Začalo ma zaujímať, ako sa tieto príbehy reprezentované v správach [využila som to, čo Harvey Sacks, 1992, nazval analýzou „nástrojov na kategorizáciu príslušnosti“].

Dospela som k takejto formulácii výskumných cieľov: „Chcem preskúmať, ako by sa mohli využívať nástroje na kategorizáciu príslušnosti za účelom vytvárania a udržiavania „hraníc“ v prostredí viacerých osôb. Do akej miery sú relatívne trvalé? Je možné vyvodiť z usporiadania nástrojov na kategorizáciu príslušnosti... tendenciu vytvárať usporiadané, relatívne trvalé „príbehy“ o vnímaných udalostiach v čase?

Na základe tohto návrhu som postavila svoju úlohu do kontextu súčasného výskumu situovaných praktík, ktorý by sa dal nazvať „etnometodologickou etnografiou“ alebo „konštitutívnou etnografiou“ (Silverman, 1985).

Niekoľko záverov z Georgiinho príbehu

Čomu by sa mohol ašpirujúci výskumník podučiť z Georgiinho príbehu? Po prvé, naznačuje, čo môžete získať, ak začnete svoj výskum okolo témy, ktorá vám už je známa alebo ktorou sa už zaoberáte. Spomeňte si na Georgiine úvahy o jej práci, ktoré boli zárodkom témy jej dizertačnej práce (bod 1).

Všimnite si tiež, že začala s metodológiou, ktorá jej bola známa a s ktorou potom prestala byť spokojná (2). Takáto nespokojnosť samozrejme nie je nevyhnutná, ale je pravdepodobnejšie, že nastane, ak váš školiteľ pochádza z iného intelektuálneho prostredia, ako je vaše. Je preto veľmi dôležité, aby ste si našli školiteľa, ktorého prístup vám vyhovuje. Avšak iba netvoriví bifľoši sa prispôbujú rozmarom svojho školiteľa. Všimnite si, že Georgia náhodou objavila teóriu/metódu, ktorá ju uspokojila viac a ktorá jej osobne dávala zmysel (3, 4), ale ani potom ju neprijala úplne nekriticky (5).

Georgia múdro aplikovala nový prístup na dáta, ktoré už mala zozbierané (6). No na začiatku, ako väčšina z nás, čo robíme kvalitatívny výskum, ju frustrovala zdanlivá „samozrejmá“ dáta (7). Rozumne sa rozhodla, že práve z tej „samozrejmosti“ urobí predmet svojho skúmania (8).

Potom bol jej prístup už jasný (9). To ju viedlo k rýchlemu ukončeniu dizertačnej práce. Za rok alebo dva doplnila svoju dizertačnú prácu článkom v časopise, v ktorom ďalej rozpracovala niektoré svoje myšlienky (Lepperová, 1995).

Teraz prejdem na príbeh Sety. Podobne ako Georgia, aj Seta využila vo výskume svoje pracovné skúsenosti. Okrem toho, obidve ženy sa vzbúрили proti časti svojho skoršieho vzdelania: Georgia sa stala kritickou voči základným psychoanalytickým predpokladom toho, čo ona nazvala „tavistocký“ prístup; ako uvidíme, Seta sa postupne distancovala od kvantitatívnych epidemiologických výskumov, za realizáciu ktorých bola platená.

SETIN VÝSKUMNÝ DENNÍK

1 PRACOVNÉ PROSTREDIE

Môj záujem o rozpracovanie výskumnej štúdie v oblasti alkoholizmu vznikol prirodzene, pretože som v tejto oblasti pracovala veľa rokov. Prv ako som prišla na Goldsmiths, som získala prax a výskumné skúsenosti výhradne v oblasti socio-medicínskych výskumov alkoholizmu. Najprv, od konca šesťdesiatych do polovice sedemdesiatych rokov, som pracovala na epidemiologickej štúdii návykov a postojov študentov k pitiu, a potom na výskumnej štúdii ľudí hospitalizovaných na oddelení hlavného príjmu. Neskôr som sa zapojila do hodnotiaceho výskumu organizácií poskytujúcich ubytovanie bezdomovcom a do hodnotenia výsledkov v rámci skupín alkoholických pacientov.

Prvý výskum som uskutočnila na Inštitúte psychiatrie, na Oddelení výskumu závislostí. Krátko predtým som ukončila postgraduálne štúdium zo sociálnej politiky a riadenia na londýnskej škole ekonomie a politických vied. Zúčastnila som sa na sčítaní ľudí vo veľkom prijímacom stredisku, poskytujúcom nocľah množstvu bezdomovcov, ktoré trvalo jednu noc. Bola som členkou výskumného tímu, ktorý realizoval sčítanie. Cieľom výskumu bolo stanoviť pomer ľudí s kriminálnym alebo psychiatrickým správaním v minulosti a ľudí závislých na drogách a alkohole. Zistenia boli publikované v *British Journal of Psychiatry* (Edwards et al., 1968).

Ako zamestnankyňa Oddelenia výskumu som prezentovala štandardné správy na seminároch týkajúcich sa mojej výskumnej činnosti alebo iných publikovaných prác. Vďaka tomu som nadobudla zručnosti prezentovať výskumný materiál.

Druhý a hlavný výskum, na ktorom som participovala na tomto oddelení, bola epidemiologická štúdia správania a postojov k pitiu medzi študentmi prvého ročníka na dvoch fakultách jednej anglickej univerzity. Psychológ a ja sme boli zodpovední za výskumný plán, zber dát a napísanie záverečnej správy z výskumu. Viac ako 1000 študentov vyplnilo dlhý dotazník a väčšina z nich to zopakovala v treťom ročníku, aby sme mohli preskúmať zmeny ich postojov a správania, týkajúcich sa pitia a iných druhov správania, ako je fajčenie, rýchla jazda, kriminalita. Výsledky boli publikované v americkom *Quarterly Journal of Studies on Alcohol* (Orford et al., 1974).

Neskôr som krátko pracovala na hodnotiacej štúdii práce Komunity v St. Mungo, kde som robila rozhovory s bezdomovcami, ktorým krátkodobo poskytli ubytovanie v domoch. Kontakt s týmito

osobami zabezpečovali pracovníci Komunity, ktorí každý večer organizovali v centre Londýna polievkové akcie. Štúdia predpokladala ohodnotenie roly Komunity z hľadiska rehabilitácie bezdomovcov.

Neskôr som sa dostala na Oddelenie liečby alkoholizmu na psychiatrii. Oddelenie bolo umiestnené v areáli nemocnice v juhovýchodnom Anglicku. Pracovala som tam jedenásť rokov ako sociologická výskumníčka. Oddelenie vzniklo v roku 1962 na základe Bieleho vládneho návrhu britského Ministerstva zdravotníctva a sociálnych vecí. Tento Biely vládny návrh odporúčal zvýšiť počet oddelení na liečbu alkoholizmu tak, aby sa zabezpečilo aspoň jedno oddelenie na každý regionálny zdravotnícky úrad.

Po tridsiatich rokoch existencie však muselo oddelenie ukončiť svoju činnosť v roku 1992, v súlade s Národným nariadením o zdravotníctve a komunitnej starostlivosti z roku 1990 a pripojenými Bielymi vládnymi návrhmi. Legislatíva kládla dôraz na „komunitnú starostlivosť“ o mentálne chorých a naplánovala uzatvorenie psychiatrickej nemocnice. Oficiálne udaný dôvod pre zatvorenie Oddelenia liečby alkoholizmu bola finančná neudržateľnosť. Výskum hodnotiaci liečbu pokračoval s malým výskumným tímom, ktorý tvoril súčasť Oddelenia na výskum alkoholizmu pri Oddelení liečby alkoholizmu, ešte ďalšie dva roky, do roku 1994.

2 SKÚSENOSTI S VÝSKUMOM

Na oddelení som participovala na ďalších kvantitatívnych výskumných štúdiách, ktorých cieľom bolo zhodnotiť výsledky liečby alkoholických pacientov. Dve štúdie sa zaoberali účinnosťou Tiapridu, neseďatívneho lieku potláčajúceho úzkosť, ktorý sa využíva pri prevencii recidívy a pri dlhodobej starostlivosti o alkoholikov.

Dva ďalšie výskumy, v ktorých som bola vedúcou výskumníčkou, spočívali v hodnotení liečebného programu, štvortýždňového intenzívneho kurzu pre hospitalizovaných alkoholických pacientov, a krátkej detoxikačnej liečby. Tretia hodnotiacia výskumná štúdia na oddelení ďalej sledovala počas ôsmich rokov 112 alkoholických pacientov, ktorí sa zúčastnili na výskume, hodnotiacom liečebný program. Na tomto výskume som začala pracovať po tom, čo som sa začala venovať plánu môjho doktorandského výskumu.

3 POČIATOČNÝ VÝSKUMNÝ PROBLÉM

Keď som sa rozhodla pre doktorandský výskum, chcela som najprv zistiť, čo si pacienti myslia o svojich problémoch s pitím – ako to konceptualizujú. Mal to byť kvantitatívny výskum, avšak dosť odlišný od bežného merania výsledkov. Preto som začala pracovať na kvantitatívnej štúdiu zameranej na výskum konceptov alkoholizmu alkoholických pacientov. Výskumná vzorka sa mala regrutovať zo skupín alkoholikov prijatých na štvortýždňový hospitalizačný liečebný program na oddelení, kde som bola zamestnaná.

Vyvinula som nejaké hodnotiace škály o konceptoch alkoholizmu a po rozhovoroch s pacientmi som vykonala pilotnú štúdiu na malej vzorke. Pacientov sme požiadali, aby vyplnili päťbodové hodnotiace škály pozostávajúce z výrokov a tak vyznačili, či súhlasia alebo nesúhlasia s každým výrok: odpovede siahali od „úplne súhlasím“ po „vôbec nesúhlasím“.

4 PRVOTNÉ POCHYBNOSTI

Celý proces trval asi osem mesiacov. Keď som sa však snažila interpretovať dáta, nebola som spokojná s výsledkami pilotnej štúdie. Vôbec som si nebola istá postojmi a presvedčeniami vyjadrenými na škálach; začala som si klásť otázku, ako si môže niekto myslieť, že všetci pacienti, ktorí napríklad na hodnotiacej škále tvrdili, že „úplne súhlasia“, mysleli to isté. Uvažovala som o rozbehnutí iného výskumu, v ktorom by som použila pološtrukturované dotazníky, aby som zistila, aké sociál-

ne významy má alkoholizmus medzi hospitalizovanými alkoholikmi. Namiesto ďalšieho rozpracovania tejto myšlienky som sa v tejto fáze s podporou školiteľa rozhodla, že nevyužijem tradičné spôsoby uvažovania o reliabilite a validite dát.

5 ROZPRACOVANIE NOVEJ PERSPEKTÍVY

Začala som uvažovať o novom výskume s kvalitatívnou metodológiou, s ktorou som sa zoznámila počas [externého] magisterského štúdia sociológie [na Goldsmiths] v rokoch 1985/86. Počas tohto štúdia som si uvedomila dôležitosť dát získaných z rozhovorov – že s prirodzene sa vyskytujúcimi dátami alebo dátami z neštrukturovaných rozhovorov sa môže zaobchádzať ako s analyzovateľnými textmi, o ktorých sa nemusí uvažovať, či sú pravdivé alebo nepravdivé.

Keďže som sa v práci veľa rokov zaujímala hlavne o alkoholizmus, rozhodla som sa pozrieť na to, ako pacienti interpretujú svoje skúsenosti, radšej formou otvorených rozhovorov než tradičnými štrukturovanými metódami. Pacientov som preto požiadala, aby mi rozprávali o svojom pití, a dovolila som im rozprávať s nedirektívnym prístupom. Na začiatku som niekoľko rozhovorov nahrala na pásku, a keď som si pozrela prepisy, pochopila som, že to je to, čo by som mala robiť. Kvalitatívne dáta, ktoré som získala takýmto prístupom, boli také bohaté a užitočné, že som sa rozhodla pokračovať týmto spôsobom a urobila som dovedna 40 rozhovorov.

6 TEORETICKÉ ÚVAHY O DÁTACH

Môj prístup k analýze dát spočíval spočiatku v sledovaní „sociálnych významov“, pričom som sa, inšpirovaná prácou Mary Douglasovej (1975), zaujímala hlavne o to, „prečo“ určité príčiny slúžili ako vysvetlenie alkoholizmu. Potom som skúsila „analyzovať rámec“ v nadväznosti na Goffmanovu (1974) metodológiu. Po uplatnení analýzy rámca na dáta z niekoľkých rozhovorov s pacientmi som stále nebola spokojná s výsledkami, pretože som netušila, či personál používal podobné rámce. Poznámkami pacientov z nemocnice mi o tom neposkytli postačujúce údaje. Uvedomila som si, že ma zaujíma, ako pacienti formulovali a prezentovali svoje problémy s pitím, a potom som chcela preskúmať, „prečo“ to prezentovali takýmto konkrétnymi spôsobmi. Oboznámila som sa s etnometodológiou a analýzou konverzácie. Po prečítaní diel Schegloffa (1991) a Sacksa (1992) som sa začala zaujímať o štruktúru „konverzácie“ a o spôsoby, akými prislúšníci [spoločenských skupín] používajú kategórie na popisovanie samých seba.

7 ROZPRACOVANIE JASNÉHO VÝSKUMNÉHO PROBLÉMU

Keď som si osvojila kvalitatívny prístup, bola som schopná všímať si naratívnu štruktúru interpretácií pacientov a identifikovať, akým spôsobom boli texty vytvorené a štrukturované. Zdalo sa, že štruktúra vysvetlení postupovala podľa spoločnej, chronologicky usporiadanej schémy. Po preskúmaní rozprávání som si uvedomila, že pacienti sa usilovali prezentovať ako morálne dostatoční jednotlivci, čo Baruch (1981) zistil aj v rámci vzorky rodičov detí s vrodenými chorobami. Takisto som zistila, že pacienti preukázali značný vhlad do svojich problémov a prejavili sa ako dobre informované osoby.

8 NOVÉ ZDROJE DÁT

Po konzultácii so školiteľom som začala skúmať iný zdroj dát. Mnohých pacientov poslali na oddelenie ich praktickí lekári, iných súdni úradníci, sociálni pracovníci alebo odborní lekári v nemocniciach. V niektorých prípadoch ich prijali na vlastnú žiadosť, najmä ak išlo o bývalých pacientov oddelenia. Pri prepúšťaní pacienta vystavil primár oddelenia „prepúšťací list“ pacientovmu praktickému lekárovi. Požiadal ho, aby naďalej sledoval pacienta po prepustení z nemocnice a pomohol mu alebo jej zachovať abstinenciu. Sociálni pracovníci z oddelenia boli poverení kontaktovať od-

delenia sociálnej starostlivosti, právnych poradcov alebo riaditeľov tzv. „suchých domov“, aby sa pokúsili pomôcť pacientom s problémami.

Tieto rôzne odporúčacie listy predstavujú ďalší zdroj dát a umožňujú porovnať diskurz o alkohole a o problémoch týkajúcich sa alkoholu, ktorý vedú pacienti, s diskurzom profesionálov. Rozhodla som sa, že budem porovnávať vysvetlenia pacientov s prirodzene vznikajúcimi textmi profesionálov.

9 DÔSLEDKY POUŽITÉHO PRÍSTUPU

Bola to pre mňa veľmi zaujímavá analytická skúsenosť. Našla som v týchto textoch podobnosti aj odlišnosti. Zdrojom profesionálnych textov boli nemocničné záznamy, obsahujúce „prepúšťacie listy“ odborných lekárov, určené praktickým lekárom, listy sociálnych pracovníkov rôznym agentúram a odporúčacie listy praktických lekárov a odborných lekárov v nemocniciach.

Tieto narácie takisto poukazujú na prejavy moderného medicínskeho prístupu k chorobám, ktorý sa zameriava na „celú osobnosť“ a na ktorý sa liečebný program sústreďuje. Všetci pacienti, ktorí participovali na tomto výskume, boli v čase rozhovoru krátko pred ukončením programu.

Môj aktuálny prístup preto nie je iba analytickým posunom, ale iným spôsobom, ako nazerať na dáta z rozhovorov s cieľom pochopiť, čím nám pomôžu pochopiť, ako alkoholickí pacienti opisujú a prezentujú svoje problémy.

Niekoľko záverov zo Setinho príbehu

Podobne ako Georgia, aj Seta si zvolila tému, ktorú mala poruke (bod 1). Svoj výskum zo začiatku prakticky orientovala na kvantitatívnu tradíciu, s ktorou mala skúsenosti (2, 3). Výhrady k pilotnej štúdiu, založenej na tejto tradícii, však spôsobili, že sa u nej prejavilo nezávislé kritické myslenie (4).

Počas magisterského štúdia sa oboznamovala s kvalitatívnymi teóriami a metódami, a rozumne sa rozhodla použiť ich na súbor dát, ktoré už mala k dispozícii v zamestnaní (5). Pochopila, že existuje veľa rôznych kvalitatívnych prístupov k dátam, a skúsila aplikovať na dáta množstvo teórií a konceptov (6) skôr, než sa rozhodla pre jeden jasný prístup k analýze dát (7).

Nakoniec Seta rozšírila svoje zistenia aplikovaním nového prístupu na iný, ale dostupný súbor dát (8), ako aj úvahami o dôsledkoch použitého prístupu pre teóriu a metodológiu (9).

Tak Seta, ako aj Georgia postupovali podľa výskumnej trajektórie bežnej v kvalitatívnom výskume: namiesto definovania hypotéz a premenných na začiatku bol ich prístup vo veľkej miere induktívny. Ako napísala Georgia:

Teraz bude zrejmé, že moja metodológia je interpretatívna a induktívna. „Rozbehnutie výskumu“ nespočívalo vo formulovaní hypotézy, ktorá by mohla byť potvrdená alebo vyvrátená, alebo by mohla potvrdiť alebo vyvrátiť hypotézu niekoho iného. Začalo sa to ... záujmom o problém a záujmom o spôsoby myslenia, s ktorými som sa zoznámila počas štúdia, a na základe prečítanej literatúry.

Induktívny postup a výskumná práca pravdaže nie sú synonymné s kvalitatívnym výskumom. Ako som už poznamenal, tak Georgia ako aj Seta sa pridržali veľmi jasne

definovanej teoretickej perspektívy. Ako tvrdím v šiestej kapitole, bez nejakej takejto teórie dokonca aj induktívna práca stráca zmysel. Zvolené teórie poskytli obidvom výskumníčkam značnú intelektuálnu obživu. Seta to už skôr rozšírila v dizertačnej práci, ktorú som viedol a v ktorej aplikovala ten istý prístup na iný súbor dát (Baruch, 1982).

Môj tretí príbeh sa týka práce, ktorá sa ešte stále realizuje. Vicki Taylorová dosiahla prvý stupeň vzdelania v biológii a nadviazala naň štúdiom zdravotníckej propagácie. Teraz je zástupkyňou riaditeľa vo verejnom zdravotníctve a zaoberá sa stratégiou a taktikou propagácie zdravotníctva v rámci mestských zdravotníckych orgánov.

Podobne ako Seta, aj Vicki navštevovala na Goldsmiths dva roky externý magisterský kurz zameraný na kvalitatívny výskum za účelom zlepšenia svojich výskumných zručností. Navštevovala môj kurz pre absolventov Zdravie a choroba a napísala diplomovú prácu o poradenských rozhovoroch, ktoré vyhľadávali ženy s fóbiami. V rámci svojho prístupu využívala poznatok z analýzy konverzácie, že ľudia v konverzácii používajú rozličné interakčné znamenia na naznačenie blížiaceho sa prijatia alebo odmietnutia predchádzajúcich návrhov, pozvaní alebo ponúk. V rámci analýzy konverzácie sa táto aktivita popisuje ako „usporiadanie preferencií“ (pozri Heritage, 1984). Súvisí to so spôsobom, akým sa počas interakcie udržiava a prejavuje sociálna solidarita.

Vickina diplomová práca získala veľmi dobré hodnotenia, ktoré jej vytvorili skvelú povest'. Časť jej práce bola publikovaná v upravenej podobe v odbornom časopise (Taylorová, 1994). V septembri 1993 sa Vicki zapísala na doktorandské štúdium pod mojim vedením. Rozhodli sme sa, že bude pracovať s mojimi zvukovými nahrávkami poradenských rozhovorov, ale tentoraz sa pokúsi rozpracovať moje zistenia o poskytovaní a prijímaní poradenstva v súvislosti s „komunikačnými formátmi“ vytvorenými medzi poradcami a klientmi (Silverman, 1997b, 3. kapitola).

Na rozdiel od mnohých začínajúcich študentov výskumu nemala preto Vicki problém nájsť vhodné dáta alebo vybrať teoretický prístup, z ktorého by profitovala. To však neznamená, že to bola pre ňu prechádzka ružovým sadom.

Uvediem úryvky z Vickinho výskumného denníka, ku ktorým som tak ako v predchádzajúcich prípadoch pridal vlastné titulky.

VICKIN VÝSKUMNÝ DENNÍK

ZUŽOVANIE ROZSAHU (SEPTEMBER 1993)

Uvedomila som si ťažkosti so zužovaním rozsahu, ktoré úryvky použiť, ktoré prepísať. Chcela som preskúmať, akým spôsobom sa v rámci týchto interakcií konštruovalo poskytovanie a prijímanie poradenstva. Zistila som, že sa stále vraciam k usporiadaniu preferencií – k oblastiam, ktorú som pôvodne skúmala vo svojej diplomovej práci.

Okrem toho som diskutovala s istým členom učiteľského zboru na katedre sociológie na Goldsmiths o teoretickom pozadí mojej práce. Obrátila som pozornosť na dielo Alfreda Schutzta a najmä na význam Schutzovho výkladu „reciprocity perspektív“.

POKUSY O NOVÉ SPÔSOBY KONCEPTUALIZÁCIE (OKTÓBER 1993)

Znovu som si prečítala nedávno dokončenú diplomovú prácu pod vedením DS, v ktorej autor skúmal dáta z iného poradenského centra (pozri Peräkylä, 1995). Zamerala som sa na Peräkyläho kapitolu, v ktorej sa diskutuje o „skúsenosti“ klientov, a ešte raz som analyzovala svoje dáta z hľadiska (a) poskytovania poradenstva, (b) konštruovania skúsenosti.

OBJAVENIE NOVÝCH DÁT (NOVEMBER 1993)

Na základe kontaktu niekde inde sa mi naskytila ponuka nového zdroja dát – poradenský rozhovor s „maniodepresívnym“ klientom. Jeho základ tvorila metóda, ktorú som nenašla ani v Peräkyläho, ani v Silvermanových dátach (racionálno-emocionálna terapia).

Znovu som sa zamerala na extrakt zo Silvermanových dát. Skončila som s tým, že ide o minimalizovanie nezhody a maximalizovanie zhody; nedokázala som sa pohnúť ďalej. Tak zase späť k usporiadaniu preferencií?

NÁVRAT K VIACERÝM TÉMAM (DECEMBER 1993)

Skúsila som sa pozrieť na ďalšie dáta zo súboru DS. Najprv som si pozrela päť prepisov, aby som zistila, ako sa klienti rozhovori, ako sa zapojili do konverzácie, *avšak* zároveň som chcela využiť myšlienky týkajúce sa usporiadania preferencií, poskytovania poradenstva, prijímania poradenstva, úrovne komunikovania atď. Všetky extrakty som si prezrela nezaujato, nechala som sa však inšpirovať aj literatúrou o analýze konverzácie.

V rámci každého prepisu som identifikovala viaceré oblasti, ktoré ma zaujímali:

- 1 Precitlivosť; usporiadanie preferencií; poskytovanie poradenstva; poskytnutie informácií.
- 2 Poskytnutie informácií; poskytnutie poradenstva; ako sa klienti zapájajú do konverzácie a poradca sa sŕahuje.
- 3 Precitlivosť; zdvorilosť nadovšetko; nejasné poradenstvo; stabilná úroveň komunikovania; poskytnutie informácií.
- 4 Poskytnutie poradenstva/odpor; organizovanie preferencií; poskytnutie informácií; úroveň rozhovorov.
- 5 Skúsenosť; povšimnuté/nepovšimnuté prijatie; zovšeobecnená forma poradenstva; zapájanie sa zo strany klienta.

STRETNUTIE SO ŠKOLITELOM VEDIE K ĎALŠIEMU ZÚŽENIU ZAMERANIA (DECEMBER 1993)

Spätná väzba od DS. Zhodli sme sa na troch použiteľných oblastiach: poskytnutie poradenstva/pochopenie, usporiadanie preferencií a zvládanie tém označených ako „citlivé“. Ďalšie dve oblasti, ktoré si treba všimnúť: spôsob, ako sa klienti zapoja do konverzácie, a stabilita poskytovania informácií ako domovská základňa, prepis 2 je výnimočný. Treba porozmýšľať, akým spôsobom sa témy udržiavajú a menia.

V nadväznosti na toto stretnutie so školiteľom som sa ďalej pozrela na prepis 6 a identifikovala som kľúčové body záujmu. Zameriam sa na poskytovanie poradenstva, zhodu/nezhodu a skúsenosť.

SPÄŤ K LITERATÚRE (JANUÁR 1994)

Čítala som Sacksove (1992) *Lectures on Conversation*, druhý diel, s. 32, o bodoch ukončenia a prechodu. Aplikovala som jeho pohľad na spôsob, akým klienti a poradcovia fungujú a preberajú slovo v konverzácii.

Rozhodla som sa, že sa zameriam na prepisy 2, 4 a 5 a podrobnejšie preskúmam, ako sa dostáva k slovu alebo ako si sám berie slovo „ďalší rečník“.

STRETNUTIE SO ŠKOLITELOM: NOVÁ TÉMA? (16. JANUÁRA 1994)

Začala som rozmýšľať o tom, ako sa klient a poradca prejavujú alebo nastavujú ako „experti“. Hovorili sme o ďalších možných dátach, napr. o situáciách, v ktorých klienti žiadajú o radu lekárnik: mohlo by byť zaujímavé zistiť, ako sa to konštruuje, resp. dosahuje.

Diskutovali sme o mojej analýze prepisu 5, v rámci ktorej som sledovala, ako sa pacient zapojí do konverzácie. Identifikovala som kľúčové body: (I.) stabilná úroveň komunikovania; (II.) využívanie sekvencií zo strany poradcu, v ktorých prejavuje svoje stanovisko (Maynard, 1991); (III.) neprítomnosť akéhokoľvek inštitucionálneho systému striedania vstupov v konverzácii; (IV.) ako sa získava pozícia „experta“.

NAPÍSANIE DVOCH KRÁTKYCH ANALÝZ (FEBRUÁR 1994)

Najskôr som napísala pracovnú verziu článku, v ktorom som sa zamerala na to, ako poradcovia konštruujú otázky a odpovede a ako ich konštruujú klienti. Zistenie: Vo väčšine interakcií kladú otázky alebo poskytujú informácie poradcovia a pacienti odpovedajú alebo naznačujú odpoveď. Prepis 2 je však iný, pacient kladie niekoľko otázok. Ako to robí?

Potom, inšpirovaná opätovným čítaním diel o profesionalite založených na analýze konverzácie, som znovu analyzovala prepis 5. Článok som nazvala „Vytváranie pozície experta: konštruovanie profesionality...“. Aj keď som do toho investovala veľa energie, cítila som sa, akoby som sa dostala do slepej uličky (*možno to teraz prehodnotím?*). Telefonická spätná väzba: Je potrebné sa na to pozrieť ešte raz a článok prepracovať. Objavila som veľa oblastí, ktoré môžem skúmať v budúcnosti: formulovanie skúsenosti; pozícia klienta ako experta; vyjadrujú poradcovia nevôľu voči otázkam, ktoré iniciujú klienti?

PREKÁŽKY: NOVÉ ZAMESTNANIE (APRÍL-MÁJ 1994)

Spravila som veľmi málo: začala som pracovať v novom zamestnaní.

NOVÁ TÉMA (JÚN 1994)

Znovu som si prečítala Pomerantzovu (1984) kapitolu o získavaní odpovede a Davidsona (1984) a začala som si všimáť „ponuky“. Prehodnotila som extrakty 3, 4, 1, 2, 5 z pohľadu usporiadania preferencií.

Poslala som DS náčrt niektorých prvých nápadov o dosahovaní akceptácie a odmietaní ponuky skríningových testov v rámci interakcie. Cítila som, že je to prudký skok vpred. Spätná väzba o dátach – priaznivá – toto je téma, ktorá stojí za pozornosť.

PREZENTOVANIE PRÁCE (JÚL 1994)

Prípravila som sa na spoločný seminár s inými doktorandmi. Analyzovala som extrakt z prepisu 4, využívajúc Davidsonove myšlienky o ponukách. Pozornosť som zamerala na to, ako sa formulujú, prijímajú alebo odmietajú ponuky na iné vyšetrenia (t. j. na pohlavne prenosné choroby).

STAVANIE NA NOVEJ TÉME (22. JÚLA 1994)

Pozrela som si ďalšie prepisy, v ktorých poradcovia ponúkajú iné vyšetrenia na pohlavne prenosné choroby, pričom som sa zamerala na štruktúru a prijímanie ponúk. Spätná väzba od DS: analyzovala som dva budúce extrakty a potom som čítala ďalšiu literatúru.

PRIAZNIVÁ SPÄTNÁ VÄZBA (30. AUGUSTA 1994)

Analýzu extraktu 2 som poslala DS: povedal, že to je zatiaľ najsilnejšia analýza, akú som urobila!! (Niekoľko poznámok na zapracovanie.)

ĎALŠIE ROZPRACOVANIE (OKTÓBER 1994)

Súhlasila som, že napíšem článok o prehovárani klientov na vyšetrenia pohlavne prenosných chorôb a ešte raz si pozriem diela Bergmanna (1992) a Maynarda (1992) o tom, ako lekári usmerňujú klientov k informáciám a/alebo požiadavkám. Hovorili sme aj o možnosti navštíviť kalifornskú univerzitu a pracovať s Johnom Heritageom.

PÍŠEM ČLÁNOK NA PUBLIKOVANIE (NOVEMBER-DECEMBER 1994)

Pracovná verzia článku o „prehovárani klientov na vyšetrenia pohlavne prenosných chorôb“.

SPÄTNÁ VÄZBA (6. JANUÁRA 1995)

Diskusia s DS o článku. Hovorili sme aj o pravdepodobnom náčrte štruktúry dizertačnej práce.

ČLÁNOK NA PUBLIKOVANIE ODOVZDANÝ (FEBRUÁR 1995)

Článok som poslala do časopisu *Text*: „Prehovárani klientov na vyšetrenia pohlavne prenosných chorôb“.

VÝLET DO ZAHRANIČIA (APRÍL-MÁJ 1995)

Trávila som ho na univerzite v LA: intenzívna práca s analýzou konverzácie, zistila som však, že analýza bežnej konverzácie mi nepostačuje. V LA som si uvedomila hlavne to, čo neviem!

POVÝŠENIE NA PHD. (MÁJ 1995)

Príprava na skúšobnú komisiu. Ako základ pre dizertačnú skúšku som použila článok, ktorý som poslala do *Textu* spolu s upraveným náčrtom dizertačnej práce.

VYTVÁRANIE DATABÁZY (23. MÁJA 1995)

Spätná väzba od redakcie na článok zaslaný do *Textu* [článok bol odmietnutý]. Diskutovala som o tom s DS, aj o [úspešnom] výsledku obhajoby.

Činnosť: Počúvala som ďalšie dáta zo zvukových nahrávok z HIV centier, pretože som chcela nájsť ďalšie príklady na ponúkание, a prepísala som ich. Rozpracovala som pozorovania z týchto prepisov.

STRETNUTIE OHĽADOM DÁT (14. JÚNA 1995)

Stretnutie ohľadom dát na Goldsmiths: študenti Christiana Heatha a ja.

PRÁCA S DÁTAMI (JÚN-SEPTEMBER 1995)

Revízia dát a úvahy o tom, kde, kedy a kto „ponúka“ vyšetrenia na pohlavne prenosné choroby. Pripravila som zhrnutie celkovej štruktúry poradenských rozhovorov.

MAPOVANIE PONÚK V ROZHOVOROCH (SEPTEMBER-DECEMBER 1995)

Nejaký čas som strávila podrobným hľadaním, kde v celkovej štruktúre rozhovorov sa ponuky vyskytovali. Mapovala som, čo sa dialo v celých rozhovoroch, sledovala som umiestnenie ponúk vyšetrení na pohlavne prenosné choroby a ponuky navštíviť zdravotníckych poradcov.

ĎALŠIE DÁTA Z INÝCH PORADENSKÝCH CENTIER HIV (FEBRUÁR-MAREC 1996)

Prepísala som nový materiál z poradenských centier pre ľudí s HIV. Takisto som počúvala a zaznamenávala štruktúru nahrávok z iného centra, kde „ponuka“ je súčasťou vyšetrenia ako časť konzultácie s urológom. Môže byť užitočné vrátiť sa k týmto dátam.

PORIADNY POKROK (MAREC-MÁJ 1996)

Pokračovala som v prepisovaní extraktov. Napísala som aj kapitolu o prirodzenom vývoji výskumného procesu (doteraz), kapitolu o poradenstve poskytovanom ľuďom s HIV, kapitolu o ponukách a poslala som to DS na pripomienkovanie.

KATASTROFA (MÁJ 1996)

Pokazil sa harddisk: prišla som o dve kapitoly a niekoľko súborov s dátami, z ktorých som neurobila zálohy!! Stratila som aj pracovnú verziu pripravenej kapitoly o ponukách.

KONFERENCIA (1.-5. JÚLA 1996)

Išla som na 4. medzinárodnú konferenciu o metodológii v spoločenských vedách na univerzite v Essexe. Hovorila som o rámci celého doktorandského projektu a o časovom pláne.

WORKSHOP (19.-21. SEPTEMBRA 1996)

Išla som na víkendový workshop o analýze konverzácie zameraný na dáta, ktorý organizovala Sarah Collinsová. Bola to pre mňa dobrá skúsenosť. Odišla som s presvedčením, že moje dáta a smer môjho výskumu sú správne.

ZÚFALSTVO (OKTÓBER 1996)

Strávila som veľa času pokusmi o obnovenie dát a prepisy som dostala na úroveň spred šiestich mesiacov – som deprimovaná!!

PRESTÁVKA (OKTÓBER 1996-JANUÁR 1997)

Mala som pocit, že som nedosiahla nič, pretože harddisk sa pokazil v máji. Urobila som si prestávku a odišla som do Austrálie navštíviť chorého brata.

NOVÝ ZAČIATOK (JANUÁR-MÁJ 1997)

Prepisovala som nové dáta (prepisy 6, 7, 8), identifikovala som ďalšie prepisy na prepisovanie a vyznačila som v nich extrakty. Začala som sa zaujímať o to, ako klienti lekárov reagovali na ponuky navštíviť zdravotníckeho poradcu. Kľúčové témy: Ponuky skríningových vyšetrení na iné pohlavne prenosné choroby; ponuky navštíviť zdravotníckeho poradcu a ponuky zo strany lekárov a zdravotníckych poradcov.

DOLOVANIE Z DÁT (JÚL-OKTÓBER 1997)

Triedenie dát, formátovanie a označovanie extraktov pre prácu v budúcnosti.

ZMENA ZAMERANIA (16. OKTÓBRA 1997)

Rozhodla som sa, že zmením zameranie. Stretla som sa so školiteľom: rozpovedala som mu históriu toho, čo som spravila doteraz. Diskutovali sme o tom, prečo som stratila zameranie: záväzky v práci, sebadôvera, čas, univerzita v LA, článok poslaný do *Textu*, moja potreba mať kapitoly už napísané!

Z dát, ktoré som si už pozrela, sa vynorili tieto kľúčové otázky:

- Je formát ponúk iných vyšetrení na pohlavne prenosné choroby situovaný? Nápad k článku o tom, čo nie je v poriadku s myšlienkami o štýloch komunikácie – oveľa zručnejšie, kontextuálne situovať.
- Môže ísť o niečo kultúrne chúlостivejšie, keď konzultant ponúka zoči-voči pacientovi vyšetrenie pohlavne prenosných chorôb?

- Ako vyzerajú ponuky vyšetrení na pohlavne prenosné choroby a návštev u zdravotníckych poradcov? Zavisí to od lekárovho individuálneho štýlu?? Je jeden typ ponuky komplikovanejší ako druhý???
- Ako sa líšia ponuky zdravotníckych poradcov od ponúk lekárov? Kde v rámci štruktúry konverzácie dochádza k ponuke?? Porovnať situácie, ako tá istá osoba ponúka návštevu u zdravotníckeho poradcu a vyšetrenie na pohlavne prenosné choroby.

Zamerať sa na článok o prehovárani klientov na vyšetrenia a zobrať do úvahy komentáre redakcie. Článok poslať Davidovi najneskôr do 28. novembra.

Niekoľko záverov z Vickinho príbehu

Na rozdiel od Vicki, Seta a Georgia úspešne ukončili doktorandské štúdium. Ako je však zrejmé z ich príbehov, ich cesta k úspechu bola plná rôznych sľepých uličiek a vyznačovala sa neustálou potrebou prehodnocovať základné predpoklady. Keď píšem tento text, Vicki ešte stále po piatich rokoch pracuje na svojej dizertačnej práci. No po veľkom rozhodnutí vziať si šesťmesačné neplatené voľno v zamestnaní nadviazala na prelom, ktorý sa jej podaril v júni 1994, a robí znamenité pokroky.

Vickin príbeh o stále prebiehajúcej práci vyzdvihuje jej vzostupy a pády na výskumnom projekte. Naznačil som ich v zhrnutí spolu s reflexiou.

VZOSTUP

Na začiatku Vicki všetko očividne prialo. Jej doktorandské štúdium nadviazalo na úspešnú diplomovú prácu. Mala jasný teoretický prístup a dáta boli bezprostredne prístupné. Navyše mohla použiť užitočný model, pretože Anssi Peräkylä v roku 1993 práve dokončil pod mojím vedením vynikajúcu prácu, v rámci ktorej pracoval s podobnými dátami a podobným prístupom.

REFLEXIA

Inteligentní výskumníci ako Vicki sú však zriedkakedy spokojní s vyšliapanými chodníkmi. Preto na jeseň roku 1993 Vicki skúmala rôzne spôsoby, ako zmeniť zameranie projektu: zvažovala teoretické pozadie svojho výskumného projektu (september 1993), rozmyšľala o zmene témy (september-október 1993) a dokonca si našla nové dáta (november 1993). V zime na prelome roku 1993/94 sa na chvíľu rozhodla, že pôvodný nápad jej vyhovuje najviac. A tak začala systematicky pracovať s databázou a na stretnutiach sme diskutovali o použiteľných témach (december 1993). Ďalšie experimentovanie a dokonca jej dva krátke články v nej vyvolali nepokoj, že uviazla v slepej uličke (február 1994).

PÁD

Na jar roku 1994 sa podarilo Vicki získať lepšie zamestnanie, čo malo na jej výskum reťazový efekt. Ako sa dalo predpokladať, na určitý čas s výskumom prestala (apríl-máj 1994).

VZOSTUP

V lete sa Vicki vrátila späť k výskumu. Podaril sa jej náhly pokrok, keď pri novom čítaní objavila použiteľnú tému. Keď školiteľ podporil jej znovunájdnený entuziazmus, Vicki sa opäť rozbehla plnou parou vpred (jún 1994). Na tomto prelome bolo leto pre Vicki obdobím stabilného pokroku: ďalšie analýzy, úspešná prezentácia a priaznivá spätná väzba (júl-august 1994). V jeseni s analýzou dát pokročila natoľko, že mohla začať písať článok do časopisu. Článok poslala vo februári 1995.

REFLEXIA

Na môj návrh Vicki nadviazala na Peräkyläovu cestu a strávila dva mesiace štúdiom u Johna Heritagea a jeho študentov na katedre sociológie na kalifornskej univerzite v Los Angeles. Ukázalo sa však, že bez cudzieho zavinenia znamenala stáž pre Vicki dobro aj zlo zároveň a mierne otriasla jej sebadôverou (apríl-máj 1995).

PÁD

Po návrate z LA ju čakali nové správy, že redakcia časopisu odmietla jej článok (máj 1995).

VZOSTUP

Sklamanie však zmiernili veľmi užitočné komentáre recenzentov a Vickin úspech naživo, ktorého výsledkom bol titul PhD. (máj 1995). Na základe tohto sa nasledujúcich desať mesiacov ukázalo byť obdobím stáleho pokroku, keď prepracovala analýzy dát, využívajúc komentáre recenzentov (jún 1995 až apríl 1996).

PÁD

Nasledovala katastrofa a zúfalstvo po poruche Vickinho harddisku v máji 1996 (bez záloh). Mala pocit, že nasledujúce leto neurobila nič okrem účasti na dvoch konferenciách. V snahe prelomiť bludný kruh zúfalstva si Vicki urobila tej zimy dlhé prázdniny (november-december 1996).

REFLEXIA

Ešte nebolo všetko stratené. Začiatkom roku 1997 Vicki opäť vytrvalo pracovala s dátami a znovu si budovala sebadôveru.

ZHRNUTIE

Určite existuje veľa rozličných príbehov a študenti pracujúci na výskumoch by mohli porozprávať o svojich zážitkoch. Nebudem sa tváriť, že to, čo ste čítali, bolo typické alebo reprezentatívne. Napriek tomu obsahujú tieto príbehy niekoľko jasných posolstiev, ktorým sa oplatí načúvať.

Spísal som ich do *návodu v dvanástich bodoch*.¹ Samozrejme, musíte ho ako každý recept aplikovať na svoje vlastné pomery. Napriek tomu verím, že sa tieto body

dajú uplatniť na *všetkých úrovniach* študentského výskumu od bakalárskych, cez diplomové až po dizertačné práce.

- 1 **Začnite s oblasťou, ktorú dobre poznáte.** Ak môžete, pracujte s dátami, ktoré máte poruke a sú ľahko prístupné. Napríklad, ako vo Vickinom prípade, ak váš školiteľ už má dáta, ktoré by ste mohli (znovu) analyzovať, chopte sa tejto príležitosti. Za zozbieranie vlastných dát v náročných podmienkach nezískate nijakú prémii. Ulahčite si to v tejto fáze, aby ste mohli sústrediť svoju energiu na oveľa dôležitejšiu úlohu analýzy dát.
- 2 **Nájdite si jasne definované teoretické zameranie.** Ako zdôrazňujem v celej knihe, výskum nikdy nie je iba o technikách. Všetky tri príbehy hovoria o nájdení teoretického prístupu, ktorý študentom dával zmysel, a preto mohol vytvoriť stabilnú bázu pre uvažovanie a analýzu dát.
- 3 **Zúžte svoju tému.** Pracujte na nájdení témy, ktorá bude primeraná vašej teórii a dátam a bude použiteľná (túto tému obšírne rozpracúvam v piatej kapitole). Ak si želáte, neskôr môžete rozšíriť záber svojho výskumu na nové dáta a témy tak ako Seta a Vicki.
- 4 **Nepokúšajte sa znovu vynájsť koleso.** V 4. kapitole sa zaoberám tým, aký význam by mohla mať vo výskume „originalita“. V tejto chvíli stojí za to pripomenúť, že Seta aj Vicki využili ako model pre svoj výskum už skôr realizovanú štúdiu. Preto si na začiatku pozrite úspešné dizertačné práce vo vašej univerzitnej alebo fakultnej knižnici a, ak je to možné, zamerajte sa na prácu, ktorej smer určí váš školiteľ.
- 5 **Stále píšete.** Dávajte svoje nápady na papier. Nezaťažujte sa tým, že sú vaše články krátke alebo že predstavujú iba pracovné verzie. Naozaj, niekedy má aspoň zo začiatku väčší zmysel odovzdávať texty s 500 slovami, aby vás mohol školiteľ usmerniť skôr, než vynaložíte nazmar priveľa času a námahy.
- 6 **S analýzou dát začnite čo najskôr.** Nenechajte sa už v skorých fázach práce odpútať od analýzy dát štúdiom literatúry a zbieraním dát. Ak nemáte spočiatku vlastné dáta, skúste analyzovať dáta niekoho iného – publikované dáta, dáta vášho školiteľa atď. (pozri 10. kapitolu).
- 7 **Využívajte svojho školiteľa** na testovanie svojich nápadov a dodanie si sebadôvery.
- 8 **Využívajte iné zdroje a príležitosti.** Postgraduálni študenti by mali využiť každú príležitosť a zúčastňovať sa na zodpovedajúcich konferenciách. Ešte lepšie by bolo, keby prezentovali vlastné príspevky a navštevovali príslušné cvičné kurzy. Zistite si, či si študenti pracujúci na výskumoch s podobnými témami neorganizujú skupinové stretnutia. Ak nie, pokúste sa sami vytvoriť takúto skupinu vy.
- 9 **Neočakávajte, že vaša krivka učenia bude stabilná.** Pripravte sa na sériu vzostupov a pádov, ktoré sa určite vyskytnú. Považujte prekážky za príležitosti (napr. neúspešné pokusy o publikovanie môžu byť zdrojom užitočných komentárov zo strany recenzentov).
- 10 **Vedzte si výskumný denník.** Georgia, Seta a Vicki si viedli záznamy o aktuálnych nápadoch, nádejach a starostiach. Tieto záznamy sú neoceniteľným zdrojom,

ktorý, ako naznačujem v 19. kapitole, môžete v upravenej podobe použiť v kapitole venovanej metodológii.

- 11 **Vyčleňte si čas na prácu.** Ak robíte výskum popri zamestnaní, je dôležité, aby ste si vyčlenili čas iba pre svoj výskum. Využite tento čas na intenzívnu analýzu dát a písanie.
- 12 **Nerobte si výčitky.** Ak narazíte na prekážky, môže byť najlepším riešením odýchnuť si na istý čas skôr, než sa znovu vrátite k výskumu.

POZNÁMKA

¹ Body 11 a 12 navrhla Vicki Taylorová, keď si prečítala predchádzajúcu verziu tejto kapitoly.

Ďalšie čítanie

Najlepšie miesto, kde nájdete podobné príbehy z výskumov, sú práce študentov na vašej univerzite. Študenti bakalárskeho štúdia by sa mali snažiť dostať k úspešným bakalárskym prácam na svojej katedre. Postgraduálni študenti by si mali preštudovať diplomové a dizertačné práce v knižnici a zamerať sa najmä na práce tých, čo pracovali pod vedením ich školiteľa. Ak nie sú v kapitole o metodológii obsiahnuté autobiografické údaje, skúste sa skontaktovať s autormi a zistiť, aké poučenie si vzali zo svojich skúseností.

Kniha Judith Bellovej *Doing Your Research Project* (2. vyd., Open University Press, 1993) je dobrým úvodom do výskumu na pregraduálnej úrovni. *How To Get a PhD* (2. vyd., Open University Press, 1994) Estelle Phillipsovej a Dereka Pughu je najlepším britským výkladom praktických otázok týkajúcich sa písania doktorandskej práce. Návod pre americké prostredie napísali Kjell Rudestam a Rae Newton: *Surviving Your Dissertation* (Sage, 1992).

Cvičenie 2.1

Počas stanoveného obdobia si píšete výskumný denník (pri bakalárskej práci jeden mesiac, pri diplomovom projekte tri mesiace a pri dizertačnej práci aspoň šesť mesiacov).

Zaznamenávajúte si:

- Zmeny v uvažovaní o téme, dátach, teórii a metóde,
- nové myšlienky z literatúry alebo z prednášok a rozhovorov,
- stretnutia s vaším školiteľom a ich dôsledky,
- vaše životné udalosti a ich dôsledky pre vašu prácu.

Na konci zvoleného obdobia si prečítajte svoj výskumný denník a zhodnotte:

- Čo sa vám podarilo za to obdobie,
- čo by ste v budúcnosti mali urobiť lepšie,
- ciele, ktoré chcete dosiahnuť v nasledujúcom rovnakom období.

3

Skúsenosti z výskumu II

V tejto časti knihy som sa pokúsil načrtnúť, v akom kontexte sa píšete dizertačné práce založené na kvalitatívnom výskume. Začali sme stručným prehľadom o kvalitatívnom výskume. V druhej kapitole sme následne zvažovali, čomu sa môžeme priučiť z dvoch dokončených dizertačných prác a jednej nedokončenej štúdie, ktorá sa ťahá už šiesty rok.

Pre mnohých čitateľov tejto knihy je však dokončenie vlastnej diplomovej alebo bakalárskej práce vzdialený, vytúžený cieľ. V tejto kapitole budeme preto čerpať zo záznamov študentov z raných fáz výskumu. Na základe týchto záznamov prediskutujeme analytické, metodologické a praktické problémy, s ktorými sa stretáva začínajúci výskumník.

Začínajúci výskumník má v istom zmysle dokázať oveľa menej než uznávaní vedci. Ak si predstavíte pohyblivú stupnicu úrovní, ktoré sa dajú dosiahnuť, sú (alebo by mali byť) časopisecké články, ako nevyhnutný prejav uznávaných vedcov, na vrchole vedeckého úspechu. Knihy sú trochu prekvapujúco o niečo nižšie, pretože nevyžadujú ten istý stupeň samostatného skúmania. Ešte nižšie na stupnici sú dokončené výskumné dizertačné práce, o ktorých tvrdím, že sa správne považujú za prejav úspešného zavŕšenia učňovských rokov.

Pohyblivá stupnica v mojom ponímaní má však jednoducho označiť iba fázu vedeckej kariéry; nie je to morálna kategória. Hoci je to už viac ako 30 rokov, keď som sa nachádzal v tejto fáze, nepozieram sa na prácu doktorandov v prvom ročníku zvysoka. Úprimne, niekedy ma naozaj viac nadchnú nápady na seminároch s prvákmi než v mnohých časopiseckých článkoch!

Nasledujúca časť zďaleka nepredstavuje reprezentatívny prehľad o raných fázach kvalitatívneho výskumu. Naopak, materiál pochádza od doktorandov na mojej katedre a na rôznych katedrách spoločenských a humanitných vied na fínskych univerzitách.¹

Aj keď je rozsah zahrnutého výskumu obmedzený, dúfam, že mi dáte nakoniec za pravdu, že nie je úzky. Inými slovami, dúfam a očakávam, že čitatelia nájdu aspoň nejakú ozvenu ich vlastných nápadov a reprezentovaných záujmov.

Pri zbieraní prezentácií do tejto kapitoly som si musel zvoliť, podľa akého princípu ich usporiadam. Musel som sa predovšetkým rozhodnúť, či usporiadam materiál podľa témy, teórie alebo metodológie. Uvažoval som, že zoradenie podľa témy by bolo živé, mohlo by však odradiť čitateľov pracujúcich na iných témach. Naopak,

usporiadanie podľa teórie by mohlo byť príliš abstraktné a mohlo by miast' čitateľov z iných vedných disciplín. Napokon som zaujal metodologickú perspektívu a zahrnul som množstvo metód, ktoré používajú (a zvažujú) kvalitatívni výskumníci. Preto dúfam, že budem prístupnejší.

Diskusiu som preto usporiadal podľa metód, s časťami o výskumoch na základe interview, etnografických výskumoch, analýze textov, práci s videozáznamami a zvukovými nahrávkami, ako aj o kombinovaní viacerých metód. Zameranie na metódu však nie je úzko technické. Zdôrazňujem, že metódy nadobúdajú zmysel a vitalitu iba vtedy, keď sú ukotvené v určitých teoretických perspektívach.

Tak, ako v 2. kapitole, aj tu budem postupovať od prípadu k prípadu. Každý z nich skomentujem a následne zhrniem dôležité body, ktoré sa vynoria v súvislosti s metodológiou každého výskumu. V závere kapitoly je niekoľko návrhov, ako zvládnuť rané fázy výskumu.

Za každým názvom témy som doplnil spoločenskovednú disciplínu, v rámci ktorej príslušný študent pracuje, ako aj meno každého študenta.

INTERVIEW

Život a jeho zvládanie v komunite starších ľudí (informačná veda/sociológia: Tippi)

Tippi píše o výskume, ktorý robí s ďalšou študentkou: „Chceli sme sa spýtať obyvateľov, aké pocity v nich vyvoláva život v komunite, v ktorej žijú už veľa rokov.“ Jej výskum sa zakladá na tematických interview s náhodne vybratou vzorkou starších ľudí z komunity. Ako uvádza, cieľom výskumu bolo „[vysvetliť] ... základný význam života [v tejto komunite]“. Takto opisuje rozhovory: „Starších ľudí sme sa pýtali na ich denný režim, postoje k príbuzným, služby, susedstvo a okolie, ich záujmy a názory na súčasnú spoločnosť v porovnaní s ich skoršími životnými skúsenosťami.“

Predbežné zistenia naznačujú dve veci. Po prvé, členovia komunity rozprávali životné príbehy toho istého typu. Po druhé, takíto ľudia sa opisovali ako oveľa nezávislejší, než si myslela. „Zvládanie“ opisovali ako pokus udržať si kontrolu v štyroch oblastiach: finančnej, sociálnej, týkajúcej sa zdravia a bezpečnosti.

Vo výskumoch, v ktorých sa interview používa na zistenie, ako respondenti vnímajú určité veci, sa vynára potenciálny analytický problém. Do akej miery je správna domnienka, že ľudia pripisujú svojim skúsenostiam jediný význam? Nemohli by v tomto prípade existovať viaceré významy života v komunite, reprezentované tým, čo ľudia hovoria výskumníkovi, sebe navzájom, opatrovateľom a tak ďalej (Gubrium, 1997)?

Tu vzniká dôležitá metodologická otázka, či sa majú odpovede v interview považovať za priamy prístup k „prežívaniu“, alebo za aktívne konštruované „narácie“ (Silverman, 1993; Holstein a Gubrium, 1995). Obidve pozície sú úplne legitímne, no svoju pozíciu, ktorú zaujmeme, musíme odôvodniť a vysvetliť.

Pohľad študentov na hodnotenie a spätnú väzbu (behaviorálne vedy: Laura)

Laura skúma reakcie študentov diaľkového štúdia na hodnotenie ich esejí. Jej výskumná otázka znie: „Poskytuje hodnotenie spätnú väzbu, ktorá je potrebná, a vtedy, keď je potrebná?“ Dáta čerpala z tematických rozhovorov s jedenástimi študentmi, vybratými zo štyroch rozličných lokalít. Jej predbežné zistenia naznačujú, že študenti chcú podrobnejšiu, kritickú spätnú väzbu o svojich prácach, aby vedeli, kde majú medzery vo vedomostiach a čo s nimi môžu robiť.

Laura považuje za teoretický základ svojho výskumu „hermeneutickú“ metódu zakladajúcu sa na tom, ako výskumník a subjekt interpretujú svet a pokúšajú sa zjednotiť svoje významové horizonty. Je to ambiciózny prístup a jeho hodnotu bude musieť dokázať pri analýze dát. Možno by bolo naozaj jednoduchšie, keby prezentovala svoj výskum skromnejšie ako deskriptívnu štúdiu založenú na zrejmom sociálnom probléme. Tak či tak sa bude musieť zaoberať otázkami týkajúcimi sa statusu dát, ktoré sa vynorili aj v Tippinom projekte.

Futbal a mužskosť (sociológia: Steven)

Stevenov prístup vychádza z teórií maskulinity v rámci všeobecnej oblasti rodových štúdií. V práci sa konkrétnejšie zaoberá fanúšikmi futbalu a maskulinitou. Zaujímalo ho hlavne prežívanie fanúšikov futbalu v protiklade k spôsobu, akým prezentujú svoje správanie (napríklad v médiách), a usiluje sa to pochopiť.

Opatrnosť je nevyhnutná najmä v súvislosti so spôsobom, akým opisuje takéto odvolávanie sa na „prežívanie“. Je to len jeden spôsob, akým sa dá „rozkrájať koláč“, a iné prístupy (napr. výskum reprezentácií športu v médiách), pracujúce s inými dátami, nemusia byť bezpodmienečne v protiklade.

Dáta, s ktorými pracuje, čerpal z rozhovorov s fanúšikmi futbalu. Ako Steven priznáva, ešte stále musí doriešiť komplikované metodologické otázky týkajúce sa procesu vyberania vzorky, jeho vlastného zaangažovania v rozhovoroch a spôsobu, akým analyzuje dáta. Možným zdrojom je výskum Jocelyn Cornwellovej o zdraví, rode a chudobe, *Hard Earned Lives* – na interview založený výskum, ktorý má niektoré spoločné ambície.

V takejto situácii je vždy rozumné hlbšie sa oboznámiť s metodologickou literatúrou o analyzovaní dát z interview. A keď sa rozhodnete zaujať voči takýmto textom opačnú pozíciu, treba ju aj odôvodniť. Ak tak neurobíte, hrozí, že sa pokúsíte znovu vynásť koleso.

Spracovávanie textu v cudzojazyčných triedach (angličtina: Pia)

Vo Fínsku sa cudzie jazyky učia najmä z učebníc. Učenie založené na práci s učebnicou však často študenti definujú ako monotónne alebo nudné. Pia sa zaoberá té-

mou, či existujú rozličné pohľady na výučbu cudzích jazykov a či medzi nimi dochádza ku konfliktu. V širšom meradle sa zaoberá tým, čo bráni zmenám obvyklých metód v triedach.

Jej dáta pozostávajú z dvanástich interview (polovica s učiteľmi a polovica so študentmi). Nahraté má aj „rozmyšľanie nahlas“ z piatich stretnutí, na ktorých požiadala študentov, aby robili cvičenie z textu a súčasne rozmyšľali nahlas. Je to zaujímavý nápad, pretože sa pokúša dať do súvislosti to, čo ľudia hovoria, s konkrétnou úlohou, ktorú robia – aj keď musí brať do úvahy pravdepodobnosť, že praktické zručnosti ľudí sú oveľa komplikovanejšie, než vám dokážu vypovedať toľkými slovami (Garfinkel, 1967).

Pia opisuje svoj analytický prístup ako analýzu diskurzu. To naznačuje, že sa zaujíma skôr o identifikovanie rôznych spôsobov, akými ľudia *hovorí* o čítaní cudzojazyčných textov, než o ich skutočné prežívanie, keď sa učia cudzí jazyk pomocou učebnice. Za predpokladu, že to druhé môžeme považovať za sociálny problém, môže dochádzať k nesúladiu medzi analýzou diskurzu, ktorá sa nazdáva, že najdôležitejšie sú otázky sociálnej definície, a priamym skúmaním sociálnych problémov. Naznačuje to potrebu buď opustiť analýzu diskurzu, alebo preformulovať problém.

Ak sa zaujímate o to, čo sa deje v triede, vzniká ďalší problém týkajúci sa vhodnosti dát z interview. Nemali by sme pozorovať, čo robia ľudia v triede, namiesto toho, že sa ich budeme spytovať, čo si o tom myslia? Súvisí to, čo hovoríme o výučbe, priamo s tým, čo sa pri výučbe deje?

Rodinný smútok a proces zotavenia ako narácie (psychiatria: Katarin)

Katarin analyzuje rozhovory s rodičmi po strate dieťaťa. Zaujíma ju, ako členovia rodiny konštruujú príbehy o svojom smútku a ako sa zotavovali po takejto strate. Identifikovala vplyv troch diskurzov:

- Religiózný diskurz („Všetko je dané ... myslím, že to posilnilo moju vieru“),
- medicínsky diskurz („Naše dieťa nemalo šancu prežiť, je to tak lepšie, pľúca nemalo vyvinuté“),
- diskurz protestu („Kto môže rozhodovať o tom, či ten smie žiť a onen nie?“).

Katarin nazýva svoju prácu „analýza narácií“. Tým, že pristupuje k výkladu svojich respondentov ako k zručne štrukturovaným príbehom, dokázala živo, teoreticky kvalifikovane uchopiť dáta.

Namiesto sú iba dve výstrahy. Po prvé, obyčajná identifikácia rozličných diskurzov v konverzácii respondentov môže viesť k jednoduchému, zjednodušujúcemu zoznamu. V niektorej fáze je analyticky produktívne prejsť za hranice takéhoto zoznamu a pokúsiť sa preskúmať šikovný spôsob, akým sa takéto diskurzy vrstvia jeden cez druhý (pozri Silverman, 1993, s. 50, 76–78).

Po druhé, zbieranie narácií z rozhovorov (alebo z konverzácie) je vždy dvojsmerný proces. Preto nemôžeme nazerať na otázky osoby, ktorá vedie rozhovor, ako na (možno skreslené) brány k autentickému výkladu, ale ako na časť procesu, pomocou ktorého sa narácia kolektívne vytvára (pozri Holstein a Gubrium, 1995).

Narácie pozostalých príbuzných (sociológia: Monica)

Monica použila dáta z interview už skôr realizovaného výskumu a podobne ako Katarin ju zaujímal, ako pozostalí príbuzní zostávajú prvé príbehy o svojej bolestnej strate. Monikin prístup vychádza zo záujmu etnometodológie o to, ako ľudia názorne dokazujú racionalitu a morálnu zodpovednosť svojho rozprávania. V týchto príbehoch ľudia ukazujú, že vnímajú (a preventívne zvládajú) možné obvinenia, smerované voči nim. Analýza môže takýmto spôsobom naplno ukázať, že nie sú „hlupáci s predsudkami“, ale skôr prejavujú živý záujem o udržanie a nápravu morálneho poriadku.

Monikina metóda vychádza zo Sackovej analýzy kategorizácie príslušnosti a inšpiruje sa prácou Baruchovej o „morálnych príbehoch“ matiek s handicapovanými deťmi. Ako sme videli v predchádzajúcej kapitole, keď si za základ svojej práce zvolíte už skôr realizovaný výskum, vychádzajúci z jasného teoretického prístupu, môže to pre vás predstavovať skratku k úspešnej výskumnej dizertácii (pozri aj 5. kapitolu).

Monica ukázala na prezentácii, ako začala analyzovať päť extraktov z dát s použitím tejto metódy. Neskôr, v súlade so svojím teoretickým prístupom, môže prehĺbiť analýzu intenzívnou prácou s menšími časťami dát s cieľom presne načrtnúť, ako konkrétne opisy slúžia na podporenie konkrétnych aktivít, ako je „ponosovanie sa“, „ospravedľovanie sa“ a tak ďalej. Takýmto spôsobom sa môže podobne ako Katarin vyhnúť pokušeniu zostaviť obyčajný zoznam rozličných kategórií.

Interview: zhrnutie

Z tých šiestich výskumov založených na interview sa vynorili spoločné témy, ktoré teraz zhrniem. Pre zjednodušenie prezentujem toto zhrnutie ako zoznam otázok, ktoré si musíte vyjasniť, ak plánujete výskum založený na interview.

Mali by ste si uvedomiť, že tu, ako aj všade inde, sa zaoberám skôr analýzou než mechanikou zberu dát. Som silne presvedčený, že poskytnutím receptov na zber dát by som riskoval buď priveľké zjednodušenie, alebo úplnú banálnosť. Navyše, v rámci kvalitatívneho výskumu je to, čo sa deje „v teréne“ počas zberu dát, samo osebe zdrojom dát, a nie iba technickým problémom, ktorý je potrebné vyriešiť (pozri kapitolu 15).

AKÝ STATUS PRIPISUJETE SVOJIM DÁTAM?

Mnoho výskumov založených na interview sa využíva na skúmanie toho, ako respondenti vnímajú určité veci. Nakoľko správna je domnienka, že ľudia pripisujú svojim skúsenostiam jediný význam? Nemôžu existovať viaceré významy situácie (napr.

života v komunitnom domove) alebo aktivity (napr. mužov, futbalových fanúšikov) reprezentovanej tým, čo ľudia hovoria výskumníkovi, opatrovateľom, medzi sebou a tak ďalej (Gubrium, 1997)?

Tu máme dôležitú metodologickú otázku o tom, či budeme odpovede v interview považovať za priamy prístup k „prežívaniu“, alebo za aktívne konštruované „narácie“, zahŕňajúce aktivity, ktoré samy vyžadujú analýzu (Silverman, 1993; Holstein a Gubrium, 1995). Obidve pozície sú úplne legitímne, avšak svoju pozíciu musíte zdôvodniť a vysvetliť.

JE VÁŠ ANALYTICKÝ PRÍSTUP PRIMERANÝ VZHLADOM NA VAŠE PRAKTICKÉ ZÁMERY?

Niektoré ambiciózne analytické prístupy (napr. hermeneutika, analýza diskurzu) môžu v skutočnosti zahmlievať otázku, či je vaším cieľom jednoducho reagovať na určitý sociálny problém (napr. život a jeho zvládanie v komunite starších ľudí, názory študentov na hodnotenie a spätnú väzbu). Ak je to tak, bude jednoduchšie, ak pripustíme, že existujú oveľa komplexnejšie spôsoby prístupu k dátam, a svoj výskum budeme skromnejšie prezentovať ako *deskriptívnu* štúdiu vychádzajúcu zo zjavného sociálneho problému.

SKUTOČNE VÁM POMÁHAJÚ DÁTA Z INTERVIEW PRI ZVLÁDANÍ VÝSKUMNEJ TÉMY?

Ak sa zaujímate, povedzme, o dianie v školských laviciach, je na mieste, aby ste pracovali s interview ako s hlavným zdrojom dát? Zamyslite sa, prečo presne ste sa rozhodli pre výskum založený na interview. Dáta z rozhovorov môžete zozbierať relatívne rýchlo, nie však tak rýchlo, ako povedzme texty a dokumenty. Do akej miery vás ovplyvnila prestíž interview v médiách (pozri Atkinson a Silverman, 1997)?

Nemohli by ste v prípade školy sledovať, čo sa tam deje, namiesto toho, aby ste sa študentov spytovali, čo si o tom myslia? Alebo zozbierať dokumenty, ktoré bežne v školách vznikajú, napr. vysvedčenia žiakov, vyjadrenia delegácií a tak ďalej?

Samozrejme, stále môžete trvať na výskume založenom na interview. Ale nech bude vaša metóda akákoľvek, budete ju musieť odôvodniť a ukázať, že ste si premysleli praktické aj analytické otázky obsiahnuté vo vašej voľbe.

NEROBÍTE SI NA ZÁKLADE SVOJHO VÝSKUMU PRÍLIŠ VEĽKÉ NÁROKY?

Vždy pomáha, ak si na základe svojho výskumu robíte skromné nároky. Grandiózne vyhlásenia o originalite, zásahu alebo aplikovateľnosti na spoločenské problémy predstavujú dobro aj zlo zároveň. Starostlivo špecifikujte svoje nároky na základe svojho prístupu. Uznajte, že váš prístup predstavuje iba jeden spôsob, ako „pokrájať koláč“, a že iné prístupy, pracujúce s dátami inej formy, netreba úplne vylučovať.

SPRÁVNA ANALÝZA ZNAMENÁ VIAC NEŽ LEN ZOZNAM

Identifikovanie hlavných prvkov v dátach podľa nejakej teoretickej schémy by malo byť iba prvou fázou vašej analýzy dát. Preskúmajte, ako sú tieto prvky prepojené,

a odhalte tak aktívnu prácu osoby, ktorá kladie otázky, aj osoby, ktorá odpovedá, a tak ako oni, povedzte aj vy niečo živé a originálne.

Teraz prejdeme na etnografické štúdie, ktoré zahŕňajú určitý prvok pozorovania. Ako uvidíme, aj pri tomto type výskumu vznikajú komplexné metodologické a analytické otázky.

ETNOGRAFICKÉ ŠTÚDIE

Etnografické štúdie sa zakladajú na pozorovaní v konkrétnom prostredí. Počiatočná hybná sila etnografie vyšla z antropológie. Antropológovia tvrdia, že ak niekto chce skutočne porozumieť určitej skupine ľudí, musí sa dlho venovať pozorovaniu. Práca antropológov v teréne bežne zahŕňa vnorenie sa do kultúry na niekoľko rokov a zakladá sa na učení jazyka a na účasti na spoločenských udalostiach s ľuďmi danej kultúry.

Ne-antropológovia budú naopak s väčšou pravdepodobnosťou skúmať konkrétne prostredie alebo „subkultúry“ v ich vlastnej spoločnosti. V diskutovaných výskumných prácach uvidíme príklady na tento druhý prístup, kedy sa predmetom výskumného pozorovania stali aktivity v triedach, v nemocniciach a na internete.

Analýza komunikačných funkcií interakcie rovesníkov počas učenia sa v malej skupine (vzdelávanie: Caroline)

Práca v malých skupinách sa stala bežnou súčasťou moderného vzdelávania. Presný charakter takéhoto „učenia sa“ prezentuje jasná a očividne výskumne zanedbaná téma viazaná na zrejmy sociálny problém. Ako poznamenala Caroline: „Spôsoby, akými deti konštruujú vedomosti vo verbálnych interakciách počas učenia v malých skupinách bez priamej kontroly učiteľa, neboli doteraz ešte úplne preskúmané.“

Caroline zozbierala dáta od detí vo veku 10–12 rokov v triedach rozdelených na malé skupiny, pracujúce na matematike, vedách a jazykoch. Zamerala sa na „socio-kognitívnu a interpersonálnu dynamiku interakcie rovesníkov“ a pracovala s kategóriami „založenými na komunikačných funkciách identifikovaných v rámci interakcií“.

Takto sa teoreticky definuje téma, ktorá by napriek tomu mohla vychádzať zo zrejmych praktických vstupných informácií. Pracuje s jasne definovanou metódou odvodenou z určitých foriem analýzy diskurzu. Carolinin výskum však nastoluje všeobecnejšiu otázku o tom, akým spôsobom má výskumník postupovať pri identifikovaní prvkov v dátach.

Carolinino použitie trpného rodu vo vzťahu ku „komunikačným funkciám identifikovaným v interakciách“ upriamuje pozornosť na otázku zanedbanú v sociálnom výskume, a síce, ako postupuje analytik pri „identifikovaní prvkov“ v dátach? Bežná odpoveď navrhuje dodržiavať náležité procedurálne pravidlá. Napríklad kóderi dát zvyčajne trénujú spôsob práce s cieľom zabezpečiť jednotný prístup.

Toto je osvedčená a dôveryhodná metóda vyvinutá za účelom zlepšenia reliability výskumnej metódy. Je však rozumné uvedomiť si, že „kódovanie“ nie je doménou výskumných pracovníkov. Študenti z výskumu, tak ako my všetci, v určitom zmysle „kódujú“ to, čo počujú a vidia vo svete okolo seba. Toto „kódovanie“ sa navyše ukázalo byť vzájomné a interaktívne (Sacks, 1992; Silverman, 1998a).

Samozrejme, ako som už povedal, výskumný „koláč“ sa dá legitímne krájať mnohými spôsobmi. *Netvrdim*, že obrovská masa výskumníkov, ktorí budú považovať „kódovanie“ za čisto analytický problém, sa vzdáva svojej práce. Mojm minimalistickým návrhom namiesto toho je, aby spomenuli túto vžitú kritiku a reagovali na ňu (pozri napríklad Clavarino et al., 1995).

Analýza práce rádiológov (informačná veda: Júlia)

Rádiológia, tak ako mnoho medicínskych profesií, zažila v poslednom čase obrovské zmeny v technológiách, keď sa bežné röntgenové snímky doplnili počítačovými, digitalizovanými snímkami. Ako zdôrazňuje Júlia, každá nová technológia vytvára nové obmedzenia, a zároveň nové možnosti. Júlia sa zameriava na takúto technologicky sprostredkovanú interakciu v pracovnom prostredí.

Pri zbere dát z konferencií o interpretácii rádiologických snímok použila videozáznamy, pozorovanie a interview. Dúfa, že výskumom skutočnej interakcie na pracovisku prispeje k narastajúcemu súboru poznatkov o interakcii človeka s počítačom a že bude inšpirovať technologický dizajn v budúcnosti (pozri Suchman, 1987; Heath, 1997).

Budete dúfam súhlasiť, že je to vzrušujúca kombinácia teoreticky definovaného prístupu so zrejším praktickým dosahom. Júlia však píše, že si robí starosti s tým, čo *chýba* v interview aj na videozáznamoch. Ako píše:

Zatiaľ je z môjho výskumu zrejmé, že existujú aspekty práce, ktoré nemôžem „obsiahnuť“ pomocou interview (ľudia nedokážu vyjadriť aspekty, ktoré sú im natoľko dôverne známe, že sú pre nich nezaujímavé) alebo pomocou pozorovania a analýzy interakcií z videozáznamov (aspekty práce, ktoré nie sú viditeľné z toho, čo skutočne vidíme, že ľudia robia).

Júlia sofistikovane otvára problém, ktorý často robí starosti študentom pri výskume: nevyhnutne „čiastkový“ charakter každého zdroja dát. Verím, že tento problém je obrovský, v praxi sa však dá ľahko vyriešiť. Človek sa jednoducho vzdá snahy zostať „celý obraz“. Namiesto toho bude analyzovať rôzne druhy dát osobitne a s vedomím, že všetky dáta sú čiastkové.

Vystačte si preto s tým, čo máte, a pochopte, že v každom skúmanom prostredí existujú viaceré javy. Ak musíte prekročiť hranice konkrétneho súboru dát, počkajte s tým, až kým nedokončíte analýzy v malom rozsahu. Starosti s „celým obrazom“ hneď na začiatku sú podľa mňa receptom na to, ako zdržiavať výskum (pozri Silverman a Gubrium, 1994).

Diskusné skupiny na internete (sociológia: Danny)

Dannyho témou je internet. Zaujíma ho, ako ľudia spoločne cez internet vytvárajú komunitu, bez pomoci rečových modulácií a reči tela. V širšej perspektíve sa zaoberá tým, ako sa sieť reguluje, ako sa vyvinula a čo sa cez ňu vymieňa. Navrhuje, aby sa pozornosť sústredila na diskusné skupiny na internete, pretože ich správy sú verejne prístupné a ponúkajú zaujímavý spôsob, ako skúmať utváranie a vývoj „komunity“.

Dannyho prístup vychádza z jeho záujmu o internet ako nové centrum moci a za týmto účelom plánuje čerpať z koncepcie skreslenej komunikácie nemeckého kritického teoretika Jürgena Habermasa. Týmto spôsobom chce porovnať skutočnú komunikáciu ľudí s Habermasovou normatívnou teóriou.

Dannyho výskum poukazuje na dôsledky teoretických rozhodnutí. Použitie Habermasovho konceptu „skreslenej komunikácie“ dodá jeho výskumu zvláštnu silu, veľmi odlišnú od teórií iných typov.

Už aj rozhodnutie vyhnúť sa takýmto veľkým teóriám je samo osebe teoretickým rozhodnutím! V tomto zmysle niet úniku (ani by nemalo byť) pred teóriou. Zároveň však nie je nesprávna ani deskriptívna štúdia za predpokladu, že si výskumník uvedomuje rozhodnutia, ktoré vykonal.

Etnografické štúdie: zhrnutie

Ešte raz, zaoberal som sa tým, ako analyzovať dáta. Teraz odpoviem na tri otázky, ktoré sa vynorili.

ČO V SEBE ZAHŔŇA KÓDOVANIE DÁT?

Ako sme videli, kóderi dát zvyčajne trénujú spôsob práce s cieľom zabezpečiť jednotný prístup. V jednej z nasledujúcich kapitol sa budeme zaoberať tým, ako môže pri takomto kódovaní pomôcť analýza kvalitatívnych dát podporovaná počítačom (pozri 12. kapitolu).

Ako som však zdôraznil, je rozumné si uvedomiť, že „kódovanie“ nie je doménou vedeckých výskumníkov. Každý z nás „kóduje“ to, čo počuje a vidí vo svete okolo seba.

Jednou z možností je urobiť z tohto každodenného „kódovania“ (alebo „interpretatívnej praxe“) predmet výskumu. Inú alternatívu predstavuje rozhodnutie postupovať konvenčnejším spôsobom, ale zmieniť sa o tejto vžitej kritike a reagovať na ňu.

SÚ MOJE DÁTA „ČIASTKOVÉ“?

Samozrejme, že sú. Ale to nie je problém – ak si nestanovíte nesplniteľnú požiadavku vykresliť „celý obraz“. Preto zvelebujte čiastkovosť svojich dát a tešte sa z čiastkových javov, na ktoré vám umožňujú nahliadnúť (dúfajme, že podrobne).

ZVOLIL SOM SI VHODNÚ TEÓRIU?

Vaša teória musí zodpovedať výskumnej otázke, ktorá vás zaujíma. Naozaj, teória

by nemala klásť obmedzenia, ale mala by skôr generovať množstvo možných smerov vášho výskumu.

TEXTY

Zaradenie zvláštnej časti o „textoch“ môže pôsobiť trochu násilne. Nevytvárajú v konečnom dôsledku ľudia na internete texty? A ak považujeme interview za naráciu, môže to znamenať, že budeme hľadať rovnaké textové prvky ako výskumníci pracujúci s písaným materiálom. Veď už sám akt prepísania mení interview na písaný text.

V tejto časti budem používať slovo „text“ ako heuristický nástroj na označenie dát pozostávajúcich zo slov a obrazov, ktoré boli zaznamenané bez zásahu výskumníka (napr. pomocou rozhovoru). Pozrime si päť výskumov pracujúcich s textami.

Analýza učebníc náboženstva (vzdelávanie učiteľov: Pertti)

Od roku 1985 pochádzali sylaby s inštrukciami pre výučbu náboženstva na fínskych školách v podstate z troch učebníc vychádzajúcich z fínskej evanjelickej cirkvi. Pertti vo svojom prístupe pracuje s takýmito učebnicami ako s formou literárneho žánru (pozri Silverman, 1993, s. 72–75), ktorý do škôl zavádza určité hodnoty. Skúma také prvky, ako je obsah učebníc, a kladie pri tom otázku, „ako sa v týchto textoch konštruuje odlišnosť pomocou konkrétnych metód klasifikácie“. Jeho analýza vychádza z diskusie Michela Foucaulta (1977; 1979) o konštruovaní subjektov a disciplín.

Na osov jeho výskumu je zvládnuteľný súbor dát: tri učebnice sú viac než dosť pre analýzu, akú navrhuje Pertti. Analýza sa zakladá na jasne definovanom teoretickom prístupe, hoci môže byť neekonomické pracovať naraz s myšlienkami Foucaulta a autorov diel o literárnom žánri. Ide najmä o to, že z Foucaultovho pohľadu by sa malo vzdelávanie skúmať v jeho vlastných pojmoch, a nie v pojmoch myšlienok rozpracovaných za účelom skúmania literatúry.

Podoba japonskej „modernity“ (sociológia: Yoji)

Yojiho zaujíma, nakoľko je japonská modernita závislá na konceptoch a praktikách pochádzajúcich zo Západu (napr. predpoklad, že dejiny v sebe zahŕňajú „pokrok“) a nakoľko je to prvok západnej kolonializácie. Dáta získava z reprodukcií mestského priestoru v Tokyu. Napriek tomu, že sa Yoji zameriava hlavne na rodinu, zaujíma sa aj o iné inštitúcie vrátane väznic, polície, nemocníc, škôl a tovární.

Yojiho prístup vychádza z Foucaultovho (1977) chápania mikropolitiky priestoru. Z tohto pohľadu sa zaujíma o to, ako sa priestor osídľuje a rasovo a rodovo segmentuje. Tiež ho to vedie k záujmu o to, ako priestor konštruuje „moderné“ subjekty (napr. „nás“ a „ich“) a „vnútro“ a „vonkajšok“ (napr. centrum mesta, geto atď.).

Podobne ako Pertti, aj Yoji pracuje s jasným analytickým prístupom. Mohol by si však zobrať príklad z Perttiho ohraničenej databázy a zamerať sa iba na jeden archív alebo súbor dát. V súčasnosti pracuje s historickými dátami z obdobia reforiem Meidži a bolo by plodnejšie, keby sa sústredil iba na jedno takéto obdobie, alebo sa obmedzil na vizuálny materiál, prípadne na určité texty.

Medikalizácia tela ženy v stredných rokoch v dvadsiatom storočí (sociológia: Greta)

Gretu zaujíma spôsob, akým sa ženy v stredných rokoch stali témou medicíny a vied o psychike. Tak ako v prípade Perttiho a Yojiho, aj Gretina analýza sa zakladá na foucaultovskom prístupe k analýze diskurzu a zaoberá sa konštruovaním subjektov v rámci rôznych foriem moci/vedenia. Pomocou tohto prístupu dokáže zmapovať, ako sa medicínsky pohľad posunul od bio-medicínskeho modelu k medicínsko-psycho-sociálnemu modelu.

Jej dáta pochádzajú z *British Medical Journal*, lekárske učebnice a dejín kliník pre ženy v menopauze zo sedemdesiatych rokov. Pomocou jednoduchej analýzy kľúčových slov dosiahla úspech v počiatočných fázach svojho výskumu tým, že napríklad ilustrovala, ako sa dostal do diskurzu klinický typ „chronicky panvovej ženy“.

Podobne ako Katarin a Monica vo výskumoch založených na interview (o ktorých sme hovorili už skôr), chce Greta postupne zmapovať, ako sa rôzne diskurzy vrstvia na seba. Zároveň sa musí rozhodnúť, či bude ešte hľadať ďalšie zdroje dát (napr. články a listy na poradenských stranách v ženských časopisoch), alebo zúži pozornosť na množstvo dát, ktoré už zozbierala.

Reprezentácia „zločinu“ v lokálnych novinách (sociológia: Chloe)

Analýza novín sa vo Veľkej Británii zvyčajne sústreďuje na masovo vydávanú tlač a vychádza z teoretických modelov čerpajúcich buď z marxizmu, alebo z literárnej vedy. Práca Chloe sa odlišuje tým, že využíva dáta z malých, lokálnych novín a opiera sa o malý súbor výskumov novín, ktoré pracovali so Sacksovou analýzou kategorizácie príslušnosti (pozri Silverman, 1998a; kapitoly 5 a 7). Do výskumu je zapracovaná pekná porovnávací perspektíva, pretože dvojice novín, ktoré Chloe skúma, pochádza z rôznych geografických oblastí: z predmestia Londýna a severoírskeho mesta. Hodnota tohto porovnania spočíva v preskúmaní lokálnych kategórií, ktoré noviny používajú pri opisovaní zločinu (napr. národné a lokálne hranice).

Tak ako Pertti, aj Chloe pracuje so zvládnuteľným súborom dát. Obmedzenie dát iba na titulky príbehov o zločine v dvoch novinách jej vytvorilo dobrú pozíciu, z ktorej môže povedať „veľa o mále“. Podobne ako v prípade Grety, aj jej jasný analytický prístup priniesie plody, keď ho využije nielen ako nástroj na prosté vymenovanie kategórií, ale bude hľadať vo svojich dátach konkrétne súbory lokálne konštruovaných súvislostí.

„Podnikový diskurz“ vo vyššom vzdelávaní (sociológia: Neil)

Neil sa vo svojom výskume zaoberá dokumentmi strategického rozvoja škôl vyššieho vzdelávania, ktoré vznikajú na základe súčasných zmien v terciárnom sektore. Sústreďuje sa na to, čo nazval „podnikový diskurz“, a na to, ako tento vytvára u profesionálov pojem identity.

Podobne ako v prípade Chloe, aj Neilov pôvodný prístup čerpá z etnometodológie a vychádza zo Sacksovej analýzy kategorizácie príslušnosti. Neil však priznáva, že ho priťahuje aj foucaultovský prístup a má v pláne prepracovať svoje záujmy v pojmoch Foucaultovej koncepcie „architektúry textu“.

Neilov problém spočíva v tom, že Foucault neposkytuje jasnú metodológiu (pozri však Kendall a Wickham, 1998). Pokúša sa nájsť použiteľnú metódu v rámci „kritickej lingvistiky“ Normana Fairclougha a v záujme semiotiky o syntagmatické a paradigmatické vzťahy (pozri Silverman, 1993, s. 71–72). Využitie týchto prístupov má za cieľ analyzovať skôr celé texty než iba zopár extraktov. Hodnota týchto prístupov bude jasnejšia, keď Neil odprezentuje značnú časť analýzy dát.

Podľa mňa však Neilove obavy, že zaoberanie sa jediným prípadom môže znamenať, že má príliš málo dát, nie sú opodstatnené. Ako ukázal Mitchell (1983), validita kvalitatívnej analýzy závisí viac na kvalite analýzy než na veľkosti vzorky. Komparatívnu metódu je navyše možné uplatniť aj na jeden prípad, keď sa izolujú a porovnávajú jeho rôzne prvky.

Texty: zhrnutie

REDUKCIA ROZSAHU DÁT

Podobne ako mnoho iných kvalitatívnych prístupov, aj analýza textov je odkázaná na veľmi podrobnú analýzu dát. Aby sa takáto analýza stala efektívnou, je dôležité pracovať s obmedzeným súborom dát. Aj keď môže byť užitočné preskúmať na začiatku rôzne druhy dát (napr. novinové správy, vedecké učebnice, poradenské stránky v časopisoch), malo by sa tak zvyčajne robiť iba za účelom definovania súboru dát, s ktorým sa dá najefektívnejšie pracovať. Po výbere súboru dát by ste mali ďalej zredukovať svoj materiál a vybrať len niekoľko textov alebo častí textov (napr. titulky).

ZAUMITE JASNÝ ANALYTICKÝ PRÍSTUP

Všetky výskumy textov, o ktorých sme hovorili, uznali hodnotu práce s jasne definovaným prístupom. Dokonca aj Neil, hoci váhal, ktorý prístup využiť, bol presvedčený o vrcholnej dôleživosti takéhoto rozhodnutia. Keď si raz zvolíte prístup (napr. foucaultovskú analýzu diskurzu, saussurovskú semiotiku, Sacksovú analýzu kategorizácie príslušnosti), považujte ho za „skrinku s náradím“, ktorá vám poskytuje súbor konceptov a metód na výber dát a na objasnenie analýzy.

SPRÁVNA ANALÝZA JE VIAC NEŽ LEN ZOSTAVENIE ZOZNAMU

Nebudem sa ospravedlňovať za to, že zopakujem bod, ktorý som uviedol už skôr v rámci diskusie o výskumoch založených na interview. Zdá sa mi, že významným príspevkom kvalitatívneho výskumu môže byť využitie jeho teoretických zdrojov pri hĺbkovej analýze malých súborov verejne zdieľaných dát. To znamená, že na rozdiel od väčšiny kvantitatívnych výskumov sa neuspokojíme s prostým kódovaním dát. Namiesto toho musíme ukázať, ako sú (teoreticky definované) prvky, ktoré sme identifikovali, prepojené a vzájomne navrstvené.

ZVUKOVÉ NAHRÁVKY

Tri typy kvalitatívnych dát, o ktorých sme doteraz hovorili, končia všetky vo forme nejakého textu. Napríklad pri interview výskumníci zvyčajne pracujú s písanými prepismi a pri etnografických výskumoch si výskumník často zaznamenáva a analyzuje písomné poznámky z terénu.

Podobne sa aj zvukové záznamy prirodzene prebiehajúcej interakcie pred analýzou (a ako jej súčasť) prepisujú. Dve hlavné tradície v spoločenských vedách, o ktoré sa opiera analýza prepisov, sú analýza konverzácie a analýza diskurzu. Úvod do analýzy konverzácie ponúka ten Have (1998); o analýze diskurzu píše Potter s Wetherellovou (1987) a Potter (1997). V oboch prípadoch, ktoré uvediem, ide o analýzu konverzácie (ďalší príklad predstavuje Vickin výskum, o ktorom som hovoril v kapitole 2).

Tímové stretnutia v útulku (sociológia: Anthony)

Počas magisterského štúdia začal Anthony dobrovoľne pracovať v útulku na predmestí Londýna. Personál útulku mu neskôr ochotne umožnil prístup, aby si na pásku nahral časť ich práce. Tímové stretnutia si vybral z dvoch dôvodov. Po prvé, zameranie sa na takéto dáta znamenalo, že nebude obťažovať pacientov. Po druhé, tímové stretnutia, na ktorých sa hovorilo o pacientoch, boli štrukturované udalosti, takže Anthony nemusel strácať čas čakaním na „relevantné“ dáta. Iná výskumníčka navyše už nahrala niekoľko tímových stretnutí v útulku a rada mu poskytla kvalitné záznamy.

Anthony pracoval s metódami analýzy konverzácie už v diplomovej práci a použil jeffersonovskú metódu transkripcie v rámci analýzy konverzácie na nové dáta. Potom preskúmal prepisy, pričom si všimol zameranie analýzy konverzácie na sekvenčné usporiadanie konverzácie.

Po počiatkovej sérii čiastkových pozorovaní povyberal viaceré sekvencie, v ktorých sa objavili nezhody. Tie členovia tímu následne riešili. Zvládanie zhôd a nezhôd sa v rámci analýzy konverzácie analyzovalo vo veľkej miere pomocou konceptu „usporiadavania preferencií“ (Heritage, 1984, s. 265–269). Anthony však zisťuje, že mu dáta dovoľujú zamerať analýzu novým smerom a preskúmať, ako zvláda nezhody s inými

mi „tretia strana“. Vyzerá to sľubne, že to bude analyticky zaujímavé a zároveň dôležité pre prax zdravotníckeho personálu, ktorý prijíma efektívne rozhodnutia.

Asymetria v interakciách medzi ľuďmi hovoriacimi po anglicky ako materinským a ako cudzím jazykom (angličtina: Marla)

Marla pracuje so zvukovými záznamami prirodzene prebiehajúcich konverzácií v angličtine medzi ľuďmi, ktorých materinským jazykom je angličtina a finčina (ide nielen o neformálne konverzácie, ale aj o stretnutia profesionála s klientom). Ako poznamenáva: „Pragmatický a sociolingvistický výskum ukázal, že rôzne formy komunikačných problémov môžu vzniknúť vtedy, keď účastníci nezdieľajú lingvistické a sociokultúrne prostriedky.“

Marla si však zvolila iný prístup. Namiesto toho, aby považovala asymetrie za „problém“, jej prvotným zámerom je preskúmať, ako účastníci „využívajú vznikajúce asymetrie ako prostriedok na predefinovanie aktuálneho diskurzívneho rámca a vlastných interpersonálnych vzťahov“.

Tak ako mnoho dobrých výskumov, vychádza aj tento z myšlienky odporujúcej intuícii, ktorá sa opiera o jasnú teoretickú perspektívu (analýza tvrdí, že účastníci môžu využívať zdanlivé problémy ako lokálne prostriedky). Tak ako Anthony, aj Marla elegantne poprepájala dáta, metódu a analytický prístup.

Zvukové nahrávky: zhrnutie

ZÚŽŤTE SVOJ PRÍSTUP NA JEDINÝ KONCEPT ALEBO TÉMU

Voľba jasného analytického prístupu pomáha, ale nepredstavuje všetko. Hrozí vám, že sa vynasnažíte aplikovať priveľa zistení alebo konceptov vychádzajúcich z tohto prístupu. To môže zneprehľadniť a oslabiť vašu analýzu alebo z nej urobiť prostý zoznam pozorovaní, ktoré sú v súlade so všetkými týmito konceptmi. Ak sa zameriate iba na jedinú tému (napr. usporiadavanie preferencií alebo problémy ako lokálny prostriedok), môže vás to priviesť k originálnym pozorovaniam.

DAJTE TÉME NOVÉ SMEROVANIE

S postupujúcou analýzou dát by ste mali dospieť k bodu, v ktorom zvolený koncept alebo tému otočíte novým smerom. V spomenutých prácach sme videli, že sa autori začali zaoberať myšlienkou odporujúcou intuícii a upozornili na ďalší prvok, o ktorom sa v literatúre dovtedy iba málo písalo.

ULAHČITE SI ZBER DÁT, NAKOLKO JE TO MOŽNÉ

Vo väčšine disciplín si nikoho nenakloníte tým, keď si dáta zozbierate sami – možno s výnimkou očakávania antropológov, že väčšina výskumníkov strávi povinný rok so svojím „kmeňom“. Zber dát v „ťažkých“ situáciách (buď preto, že sa nič „relevantné“ nemusí udiať, alebo dokonca preto, že šum v pozadí môže znížiť kvalitu zázna-

mov) vás môže naozaj obrať o čas, ktorý by ste mohli venovať oveľa dôležitejšej činnosti – analýze dát.

Marla a Anthony si našli praktický spôsob, ako efektívne zozbierať dáta. Obidvaja sa rozhodli, že budú skúmať štrukturované stretnutia a Anthony dokázal doplniť svoje vlastné dáta o záznamy, ktoré nahral niekto iný. Ako som zdôraznil v predchádzajúcej kapitole, sekundárnu analýzu dát iných ľudí skôr chválím ako haním.

VIDEOZÁZNAMY

Ak ľudia interagujú tvárou v tvár, nepoužívajú iba verbálne signály – s výnimkou telefonickéj interakcie. Výskumníci, ktorí pracujú s videozáznamami, majú prístup k množstvu neverbálnych signálov. Ako však uvidíme, komplikované dáta môžu často znamenať komplikovanú analýzu!

Rečová, textová a vizuálna komunikácia v prostredí počítačovej videokonferencie (angličtina: Erkki)

Erkki skúma jednomesačný vzdelávací experiment, v rámci ktorého sa konal univerzitný kurz na internete na dvoch miestach – vo Fínsku a Švédsku. Účastníci si pravidelne vymieňali myšlienky a písomné práce a každý týždeň sa prostredníctvom videokonferencie konali prezentácie a stretnutia, na ktorých si poskytovali spätnú väzbu (internetové semináre). Podarilo sa nám získať a prepísať nahrávky stretnutí, sprostredkovaných medzi dvomi strediskami videom (pozri Heath, 1997).

Erkki spája analýzu konverzácie s myšlienkami Ervinga Goffmana (1974) o „rámcoch participácie“, ktoré si ľudia volia v konkrétnom prostredí. Toto prostredie je samozrejme dosť nezvyčajné, keďže zdieľanie času a priestoru účastníkmi zabezpečuje technika. Na niektorých stretnutiach bola poloha kamery fixovaná. Na ostatných kamera účastníkov približovala a vzdalovala. To umožňuje Erkki pochopiť, ako odlišný spôsob používania techniky na videokonferenciách ovplyvňuje interakciu.

Erkki spája v práci zvládnuteľný súbor dát, jasný teoretický prístup („rámce participácie“) a sľubné praktické informácie pre dizajn systémov. Ako však sama priznáva, práca s dátami z videozáznamov je veľmi zložitá, pretože prepisovanie aj analýza sú komplexnejšie než v prípade zvukových záznamov. Našťastie však súbor prác o technicky sprostredkovej interakcii inšpirujúcich sa analýzou konverzácie, ktoré môže Erkki použiť ako model, rastie (pozri Heath, 1997).

Raná interakcia medzi matkou a dieťaťom mladším ako jeden rok (fínčina: Suzanne)

Toto je výskum interakcie medzi Suzanniným vlastným dieťaťom, Sarou, a inými ľuďmi, ktorého základ tvorí 9 a pol hodiny videozáznamov 22 situácií, ktoré sa udiali do

prvých Sariných narodenín. Suzanne sa pôvodne zaujímal o vek, keď dieťa začína napodobňovať druhých ľudí. Preto sa pokúša opísať to, čo hovorí svojmu dieťaťu v rôznom veku (a to, ako to hovorí) a ktoré lingvistické prvky sa začínajú objavovať v hlasovom prejave dieťaťa.

Podobne ako Erkki, aj ona pracuje s metódami transkripcie a s analytickými myšlienkami z analýzy konverzácie. V súlade s týmto prístupom považuje konverzáciu medzi matkou a dieťaťom za interakciu, napr. ako interpretuje matka rečové prejavy dieťaťa a jeho správanie v konkrétnych situáciách a ako na ne reaguje.

Na prezentácii mi Suzanne dala súbor napísaných otázok, ktoré uvádzam spolu s mojimi odpoveďami:

- *Predstavuje jedno dieťa (moje vlastné) dostatočné množstvo dát? Pri kvalitatívnej práci postačuje skúmanie jedného prípadu. Určite vznikajú problémy, ktoré je potrebné zvážiť, keď si ty sama hlavným aktérom. Z pohľadu analýzy konverzácie je však komplexnosť toho, čo robíme, taká veľká, že nie sme schopní ju uchopiť, ani ju významne zmeniť v danom momente.*
- *Postačuje jedna videokamera, najmä preto, že nie je vždy možné vidieť matku a dieťa spolu? To nie je závažná námietka. Ak raz pripustiš, že nie je možné urobiť „dokonalý“ záznam interakcie, je tu vždy otázne, čo dokážeš spraviť s tým, čo máš.*
- *Nakoľko je možné zrekonštruovať všetky aspekty interakcie medzi dieťaťom a jeho rodinou na základe desiatich hodín videozáznamov? Nikdy sa nepokúšaj zrekonštruovať všetko, čo súvisí s interakciou! Nielen že je to nemožné, ale môže ťa to navyše odkloniť od jasného zamerania sa na zvládnuteľnú tému.*
- *Poskytuje analýza interakčných situácií nejaké náznaky o tom, ako dieťa recipročne interpretuje konanie matky? Kto vie, čo si dieťa (a matka) myslia? Konverzačná analýza nám káže skúmať to, čo každá strana robí, bez dohadov o tom, čo si myslia.*
- *Malo by sa napodobňovanie gest a mimiky analyzovať oddelene od napodobňovania hlasových prejavov? Nie! Využi bohatosť dát z videozáznamu na preskúmanie toho, ako sa navzájom prepletá reč s gestami a mimikou.*
- *Mala by som použiť viaceré prístupy (napr. hermeneutiku)? Ani na to nepomysli! Ak si už raz našla prístup, ktorý ti vyhovuje, drž sa ho! Využívanie viacerých prístupov nie je ekonomické a určite oddiali ukončenie tvojho výskumu.*
- *Ako odlišíme „napodobňovanie“ od iných aktivít, napr. „opakovania“? Všimaj si, ako reaguje na hlasové prejavy dieťaťa matka, napr. chválou. Ale buď pripravená na zmenu témy. „Napodobňovanie“ môže slúžiť na počiatočné uchopenie témy, ale podrobný opis ťa môže viesť inými smermi.*

Konštruovanie etnickej identity medzi španielskymi prisťahovalcami v Londýne (sociológia: Viviana)

Viviana sa v práci zameriava na štýly kultúrneho rozkladu v súvislosti s medzigeneračnými rozdielmi v rámci rodín prvo- a druhogeneračných prisťahovalcov. Posunu-

la sa od výskumu založenom na interview k výskumu založenom z veľkej časti na pozorovaní a videozáznamoch španielskych rodín pri spoločnom pozeraní televízie.

Vo Vivianinom výskume sú obsiahnuté dve prekrývajúce sa oblasti – mediálny výskum a národnosť. Preto je pre ňu dôležité, aby zvážila, či sa zameriava hlavne na recepciu médií alebo, ako si myslím ja, na národnú identitu, využívajúc pri tom médiá ako prípadovú štúdiu. Opäť, hoci médiá predstavujú vzrušujúci materiál, ich analýza je notoricky ťažká. Aj keď sa s analýzou dát z interview spájajú všetky možné ťažkosti (pozri predchádzajúce kapitoly), analýza môže byť vhodnejšia vzhľadom na zameranie Viviany na etnickú identitu. V prípade videa si identitu musíte domýšľať. V interview môžete ľudí vyzvať, aby o svojej identite hovorili.

Ako sa „ženské prežívanie“ prezentuje a problematizuje v televízii (sociológia: Nora)

Nora sa vo výskume zaoberá „spovedníckou“ televíziou, ktorú reprezentuje americká moderátorka Oprah Winfreyová, a inými talkshow. Zaujíma sa hlavne o to, ako sa v takýchto programoch vzýva „psychologické zdravie“.

Tvrdí, že väčšina existujúcich výskumov sa zameriava na účasť divákov z hľadiska tém súvisiacich s demokraciou a vzdorom. Ako zdôraznila, problém týchto výskumov spočíva v tom, že jednoducho postulujú všeobecné štruktúry moci, triedy a pohlavia. Nora chce namiesto toho, v nadväznosti na Foucaulta, problematizovať subjektivitu. Zaujíma sa predovšetkým o produktivitu moci vo vzťahu k tomu, čo to znamená byť ženou; o etického aktéra toho druhu, ktorý môže zaujať takúto pozíciu subjektu, a o formy poznania, ktoré to pomohli skonštruovať.

Zameranie výskumu na mediálne produkty z foucaultovskej perspektívy predstavuje prísluš priekopníckej práce v novej oblasti. Najväčší problém spočíva v tom, že vo Foucaultovom diele chýba presné zameranie empirickej práce s mediálnymi produktmi. Pre tento nedostatok som jej navrhol, aby si rýchlo preštudovala metodológie vychádzajúce z iných tradícií a pokúsila sa nájsť nejaké použiteľné témy, z ktorých by mohla čerpať. Predovšetkým analýza konverzácie ponúka podrobný spôsob prepisovania materiálu z videozáznamov a začína sa zaoberať otázkami validity a reliability vo vzťahu k jednopřípadovým štúdiám (Peräkylä, 1997).

Videozáznamy: zhrnutie

Všetko, čo som zdôraznil pri zvukových dátach, platí aj pre videozáznamy, preto sa obmedzím na niekoľko dodatočných postrehov z našich štyroch výskumov založených na videozáznamoch.

BERTE DO ÚVAHY KOMPLEXNOSŤ

Aj keď sú dáta z videozáznamov veľmi príťažlivé, práca s nimi je veľmi zložitá, pretože tak prepisovanie, ako aj analýza je náročnejšia ako v prípade zvukových dát. Preto si veľmi dôkladne premyslite, či pre svoj výskum skutočne potrebujete dáta za-

znamenané na videu. Napríklad, na rozdiel od analýzy konverzácie neposkytuje Foucault, ani teórie identity jasnú šablónu pre analyzovanie videozáznamov.

SNAŽTE SA O JEDNODUCHOSŤ

Nenakrúcate film! Na väčšinu účelov postačuje jedna videokamera. Ak už máte dáta, udržte si jasné zameranie. Nikdy sa nepokúšajte rekonštruovať z videozáznamu všetky aspekty interakcie.

DRŽTE SA JEDNÉHO PRÍSTUPU

Rozhodne vyskúšajte rôzne spôsoby analyzovania svojich dát, ale vždy sa usadte pri jednom jasnom analytickom prístupe. O iné prístupy sa opierajte iba pri využívaní konkrétnych technických zručností (napr. pri prepisovaní videozáznamu).

KOMBINOVANIE METÓD

Výskumníci často podliehajú pokušeniu použiť viaceré metódy. Napríklad etnografi sa často snažia kombinovať pozorovanie a rozhovory s „kľúčovými informátormi“. V tejto časti vám priblížim štyri príklady etnografickej práce, v ktorej pozorovanie dopĺňajú ďalšie metódy.

Ako sa rekonštruujú texty (sociológia: Anne)

Anne sa vo svojom výskume zaujíma o to, ako sa mení text pri adaptácii z knihy do televízie alebo rozhlasu. Zaoberá sa takisto účinkom medializácie na podanie.

Jej prístup vychádza z rozsiahlej literatúry o teóriách medializácie, zaoberajúcej sa literárnymi produktmi, filmom, zvukom, resp. hudbou a umením. Zdá sa, že je to pre jej výskum dobrá základňa, aj keď ešte bude pravdepodobne potrebné popracovať si na odlíšení týchto teórií od bežnej domnienky, že sa niečo „stráca“, keď sa knihy menia na masmediálne produkty.

Anne má v úmysle skúmať mediálne postupy v procese produkcie a tiež robiť rozhovory s prekladateľmi, scenáristami a hercami, aby pochopila princípy, ktorými sa riadia sprostredkovatelia. Zdá sa, že to bude zaujímavý projekt využívajúci prístupné dáta, som však zvedavý, či sa jej podarí zjednodušiť analýzu dát zameraním sa na mediálne postupy a produkty bez akejkoľvek zmienky o „zámeroch“ ľudí zaangažovaných do procesu alebo sledovaním transformácie iba jedného textu.

Botswanské ženy vo verejnom živote (sociológia: Mercy)

V tejto práci Mercy nadväzuje na svoj predchádzajúci výskum. Zameriava sa na otázky žien, moci a politiky v rámci botswanskej spoločnosti a kultúry. Jej výskum vy-

chádza z feministickej orientácie na činitele obmedzujúce politický vplyv žien v Botswane. Znamená to, že sa zameriava na formy patriarchátu vyjadrené v systéme *kgotla* a v krehkých občianskych právach žien. Výskumné otázky, ktoré sa otvárajú, sa týkajú meniacich sa skúseností žien, obmedzení účasti žien na politickom živote a úlohy vplyvov zvonku.

Pri hľadaní odpovedí na tieto otázky navrhuje Mercy použiť tri metódy: interview, skupinové rozhovory a analýzu archívnych materiálov, pravdepodobne s využitím Foucaultových myšlienok. Prekážku však môže predstavovať získanie vládneho súhlasu s výskumom.

Je to ambiciózny projekt, ktorý by sa mohol stať zvládnuteľnejším, keby Mercy použila iba *jeden* súbor dát a nevyužívala by Foucaulta, ibaže by sa rozhodla, že jej ťažiskom bude práve práca s textovými dátami. Zmysluplné by však bolo, ako pri každom terénnom výskume, nazerať aj na jej styk s úradnými autoritami ako na dáta a nie ako na technickú prekážku pri zbere dát (pozri kapitolu 15).

Americký balet v povojnovom období (sociológia: Rita)

Rita študovala tanečnú vedu a najnovšie sociológiu. Zistila, že po 2. svetovej vojne si americká vláda budovala nový vzťah s tanečnou komunitou tak, že k nim vysielala kultúrnych „vyslancov“. V tom istom období sa rozvíjal americký moderný balet opúšťajúci expresionizmus v prospech formalizmu.

Rita chce vysvetliť politickú stratégiu americkej podpory tanca a zároveň vznik štýlu, ktorý sa vyhýbal vyjadrovaniu „seba“ a „vnútorných emócií“. Pozornosť zameria na dve skupiny tanečných komunít a taktiež preskúma predstavenia a texty teoretikov tanca.

Rita opisuje svoj prístup, že vychádza z diela Pierra Bourdieua a opiera sa o jeho výklad tela ako stelesnenia sociálneho a o teóriu polí, v ktorých aktéri bojujú o dominanciu. Dielo Bourdieua by jej malo pomôcť dosiahnuť ambiciózny zámer spojiť históriu a sociálnu teóriu.

Ostáva nám počkať, kým uvidíme, či bude možné efektívne skombinovať dáta získané rôznymi metódami. Zväčší sa tým nielen rozsah výskumu, ale otvoria sa aj komplikované problémy, ako „zmapovať“ jeden súbor dát po druhom (pozri moju kritiku „triangulácie“ v kapitole 13).

Ako ženy prežívajú depresiu (sociológia: Philippa)

Philippa sa vo výskume zaujíma, ako ženy – užívateľky psychiatrických služieb, prežívajú depresiu, seba a svoju identitu. Jej záujem o túto tému vznikol sčasti v dôsledku zážitkov z rodiny a z práce a sčasti jej záujmu o štatistiku vykazujúcu, že ženy sú v porovnaní s mužmi až s dvojnásobnou pravdepodobnosťou diagnostikované ako „depresívne“.

Jej prístup vychádza z foucaultovskej „genealogickej“ analýzy, preto sa sústreďuje na to, ako sa „depresia“ konštituuje v diskurze. Tento prístup sa odlišuje od feministického záujmu o patriarchát a mizogýniu a od interakcionistického zamerania pozornosti na nálepkovanie v psychiatrii. Na základe tohto prístupu sa otvárajú tieto výskumné otázky: ako hovoria ženy o sebe ako o subjektoch, ktoré trpia „depresiou“? Ako sa ženy pozicionujú a hovoria o sebe v porovnaní so subjektmi s „normálnym“ pohlavím? A do akej miery môžeme nájsť v spôsobe, akým sa depresia konštituuje a lieči, stopy „farmakologickej kultúry“?

Dáta pochádzajú od žien, s ktorými Philippa pracovala ako poradkyňa. Philippa sa dosť nezvyčajne rozhodla spočiatku aspoň pre dotazník (čiastočne to odzrkadľuje nedostatok sebadôvery pri rozhovoroch so ženami, s ktorými pracuje aj ako poradkyňa). Pilotná štúdia s týmto dotazníkom poukázala na vysokú frekvenciu neodpovedania. V súčasnosti Philippa prerába dotazník a zároveň plánuje aj analýzu v archívoch.

Uvedomuje si, že môžu existovať aj plodnejšie výskumné plány. Problém používania zavádzajúcich alebo nezrozumiteľných otázok by mohla prekonať najmä využitím skupinových diskusií alebo otvorených interview, zakladajúcich sa na jedinej otázke (ako napríklad „Chceli by ste mi porozprávať svoj príbeh?“). Napriek tomu je jej projekt ambiciózny a Philippa môže uvažovať o práci bežným foucaultovským spôsobom výhradne s dostupnými archívmi.

Kombinovanie metód: zhrnutie

SNAŽTE SA O JEDNODUCHOSŤ I

Tak ako videozáznamy, aj kombinovanie metód predstavuje pokúšenie, pretože zdanlivo vytvára plnší obraz. Musíte si však uvedomiť, že viaceré zdroje dát vyžadujú aj to, aby ste si osvojili oveľa viac analytických zručností. Budete musieť odolať pokúšaniu prejsť na ďalší súbor dát, keď budete mať ťažkosti s analyzovaním jedného súboru s materiálom.

SNAŽTE SA O JEDNODUCHOSŤ II

Túžba používať viaceré metódy často vzniká preto, že chcete zachytiť čo najviac rozličných aspektov javu. To však môže znamenať, že ste nezúžili dostatočne svoju tému. Niekedy je lepšie brať analýzu rôznych druhov dát ako „skúšku na nečisto“ pred hlavným výskumom. Ako taká predstavuje užitočný test, aký druh dát dokážete najľahšie zozbierať a analyzovať.

SNAŽTE SA O JEDNODUCHOSŤ III

„Mapovanie“ jedného súboru dát po druhom je viac alebo menej komplikovaná úloha, ktorá závisí od vášho analytického rámca. Najmä vtedy, keď nazeráte na sociálnu realitu tak, že je konštruovaná rôznymi spôsobmi v rôznych kontextoch, nemôžete sa odvolávať na jediný „fenomén“, ktorý všetky vaše dáta zdanlivo reprezentujú.

Súčasťou výskumného plánu by malo byť skôr starostlivé premýšľanie než hľadanie bezprostredne najatraktívnejšej možnosti. Žiadne z uvedených upozornení však nevyklučuje možnosť využiť viaceré metódy pri zbere dát. Všetko bude nakoniec závisieť skôr od kvality vašej analýzy dát než od kvality vašich dát.

ZHRNUTIE

Teraz zhrniem body, ktoré som vyzdvihol v diskusii o výskumoch v tejto kapitole. Navrhujem takýto prístup:

- Definujte svoj výskumný problém analyticky.
- Obmedzte rozsah svojich dát.
- Preukážte, že vaša analýza je viac než len zostavenie zoznamu.
- Obmedzte vyhlásenia na základe svojho výskumu.
- Porozmýšľajte o význame vášho výskumu pre iných výskumníkov a pre „spoločnosť“.

O každej z týchto tém budem hovoriť v ďalších kapitolách, preto sa obmedzím na niekoľko postrehov.

Definovanie vášho problému

- 1 Výskumné „problémy“ nevznikajú z čista jasna! Niekedy je ich zdrojom vedecká diskusia, inokedy akútny spoločenský problém. V každom prípade treba pouvažovať o *analytickom základe* spôsobu, akým zadefinujete svoj výskumný problém. Keď si zvolíte nejaký prístup, berte ho ako „skrinku s náradím“, ktorá vám poskytuje súbor konceptov a metód na výber dát a objasnenie analýzy.
- 2 Váš prístup musí zodpovedať výskumným otázkam, ktoré vás zaujímajú. Teória by skutočne nemala predstavovať obmedzenie, ale mala by naznačovať rad možných smerov vášho výskumu (pozri kapitolu 6). Teória ovplyvní status, ktorý pripíšete dátam – napríklad, že ich budete považovať za pravdivú alebo nepravdivú reprezentáciu reality – a spôsob, akým ich budete kódovať.

Obmedzenie rozsahu dát

- 1 Pri rozhodovaní, ktoré dáta použijete, si položte otázku, či najviac zodpovedajú vášmu výskumnému problému. Zaujímame sa napríklad o to, čo si ľudia myslia alebo cítia, alebo skôr o to, čo robia?
- 2 Pre zefektívnenie analýzy je nevyhnutné, aby ste pracovali s dátami s obmedzeným rozsahom. Preto, aj keď môže byť spočiatku užitočné preskúmať rôzne druhy dát, mali by ste to zvyčajne robiť iba preto, aby ste stanovili súbor dát, s ktorým budete môcť najefektívnejšie pracovať (pozri 8. kapitolu).

- 3 Uľahčíte si zber dát, ako len môžete. Vo väčšine disciplín si nikoho nenakloníte tým, že si dáta zozbierate sami. Zber dát v „ťažkých“ situáciách (buď preto, že sa nič „relevantné“ nemusí udiat, alebo dokonca preto, že šum v pozadí môže znížiť kvalitu záznamov) vás môže naozaj obrať o čas, ktorý by ste mohli venovať oveľa dôležitejšej činnosti – analýze dát.
- 4 Dajte si pozor na komplexnosť. Ako sme napríklad videli: aj keď sú dáta z videozáznamov veľmi atraktívne, práca s nimi je veľmi zložitá. Preto sa snažte, aby bol zber dát jednoduchý. Zvoľte si materiál, ktorý sa dá ľahko zozbierať. Nerobte si starosti s tým, že vám sprostredkuje iba jeden „uhol pohľadu“ na váš problém. Je to zisk aj strata zároveň!

Analýza dát je viac než len zostavenie zoznamu

- 1 Voľba jasného analytického prístupu pomáha, ale nepredstavuje všetko. Hrozí vám, že sa vynasnažíte aplikovať priveľa zistení alebo konceptov vychádzajúcich z tohto prístupu. To môže zneprehľadniť a oslabiť vašu analýzu alebo z nej urobiť prostý zoznam pozorovaní, ktoré sú v súlade so všetkými týmito konceptmi. Ak sa zameráte na jedinú tému, môže vás to priviesť k originálnym postrehom.
- 2 Identifikovanie hlavných prvkov v dátach podľa určitej teoretickej schémy by malo predstavovať iba prvú fázu analýzy dát. Pokračujte skúmaním súvislostí medzi dátami (pozri kapitoly 10 a 11).
- 3 S postupujúcou analýzou dát by ste mali dospieť k bodu, v ktorom otočíte zvolený koncept alebo tému novým smerom, možno tak, že sa budete zaoberať myšlienkou odporujúcou intuícii alebo ďalším prvkom, o ktorom sa v literatúre dotvety písalo iba málo.

Obmedzenie vyhlásení na základe výskumu

Vždy pomáha, keď si na základe svojho výskumu uplatňujete skromnejšie nároky. Grandiózne vyhlásenia o originalite, rozsahu alebo aplikovateľnosti na spoločenské problémy zvyšujú riziko, že budú dobrom a zlom zároveň. Starostlivo špecifikujte vyhlásenia na základe svojho výskumu. Uznajte, že váš výskum predstavuje iba jeden spôsob, ako „pokrájať koláč“ a že iné prístupy, pracujúce s inými formami dát, nemusia byť priamo v protiklade.

Dôležité otázky

- 1 Keď skončíte, zamyslite sa nad tým, akým spôsobom prispel váš výskum k aktuálnej vedeckej diskusii. Čím prispel k poznaniu alebo čím zmenil naše vnímanie úlohy konkrétnych metód alebo konceptov (pozri kapitolu 21)?
- 2 Zodpovedá váš analytický prístup vašim praktickým záujmom? Mnoho súčasných sociálnych teórií napríklad nazerá na svet úplne odlišne od respondentov, verejných činiteľov alebo ľudí z praxe. Ak použijete takýto prístup, starostlivo zvážte,

čo ponúknete takýmto skupinám – aj keď sa vám môže stať, že im budete môcť ponúknuť viac zaujímavých zistení než o niečo konvenčnejší výskum (pozri kapitoly 15 a 24).

POZNÁMKA

¹ Tieto úvahy o výskume pochádzajú z prezentácií na postgraduálnych workshopoch, ktoré som koordinoval na univerzitách Goldsmiths College a Oulu University vo Fínsku. V rámci fínskeho materiálu som mohol použiť abstrakty z výskumov, ktoré napísali študenti pred workshopom. Bol som odkázaný na svoje súčasné poznámky o materiáli z Goldsmiths a ospravedlňujem sa za akékoľvek nepresnosti. V každom prípade je potrebné brať do úvahy, že toto je výklad o raných fázach výskumných štúdií, ktoré sa odvtedy nepochybne vyvinuli a zmenili. Preto som mená študentov uchoval v anonymite.

Ďalšie čítanie

Výborného praktického sprievodcu pri písaní dizertačnej práce predstavuje kniha *The Research Student's Guide to Success* od Pat Cryerovej (Open University Press, 1996). *Doing Your Research Project* od Judith Bellovej (2. vyd., Open University Press, 1993) sa zaoberá najmä pregraduálnymi prácami a základnejšie spracúva tému.

Cvičenie 3.1

Toto cvičenie by vám malo pomôcť uvažovať o témach súvisiacich s hodnotou a dôsledkami rôznych spôsobov zberu a analyzovania kvalitatívnych dát, ktoré som otvoril v tejto kapitole. Prejdite si, prosím, nasledujúce kroky, najlepšie spolu s niektorým študentom:

- 1 Definujte svoju výskumnú tému nie viac ako dvoma vetami.
- 2 Vysvetlite, akú metódu navrhujete použiť pri zbere dát. Prečo práve túto metódu?
- 3 Prečo by použitie iných metód nebolo možné alebo vhodné?
- 4 Akú veľkú vzorku dát plánujete zozbierať? Mohli by ste to zvládnuť aj s menším rozsahom dát? Je možné, že ich budete potrebovať viac?
- 5 Aký teoretický prístup uprednostňujete? Ako vám to pomôže alebo ako vám to bude prekážať pri analýze dát?
- 6 Aké iné prístupy by mohli byť vhodné/nehodné? Prečo?
- 7 Dalo by sa niečo zjednodušiť v súvislosti s teóriou, metódou alebo dátami, aby sa výskum zefektívnil?

4 Čo sa považuje za originálne?

Všetci študenti sa zamýšľajú nad štandardmi, podľa ktorých ich budú hodnotiť. Mnohí študenti, ktorí začínajú pracovať na výskumnej štúdiu, túžia byť „originálni“. Či ide o výskum v rámci doktorandskej, diplomovej alebo iba skromnej bakalárskej práce, „originalita“ je pre mnohých cieľom, ale zároveň môže byť kritickým štandardom, ktorý skúšajúci uplatnia, aby ich porazili!

Takéto obavy vznikajú pri nedostatku vedomostí o tom, čo sa očakáva na ďalšom, „vyššom“ stupni vzdelávania. Z tohto hľadiska hovoríme o bežnej skúsenosti, ktorú získame, keď postúpime na ďalší stupienok na akomkoľvek rebríku.

Mnoho sociálnych prechodov sa spája s rituálmi prechodu a vzdelanie nie je výnimkou. Na stredných školách v Anglicku, po 16. roku života, vstupuje človek na šiesty stupeň, kde sa od neho očakáva, že sa bude úzko špecializovať a stane sa samostatnejším a menej závislým na pomoci druhých. Na škole, kam som chodil ja, sa chlapci, ktorí práve vyrástli z chlapčenských nohavíc, zrazu ocitli na šiestom stupni pred učiteľom, ktorý ich oslovoval „páni“. Obzerali sme sa po triede, no oslovenie bolo napodiv určené nám.

Tento proces sa v určitej podobe opakuje na celom svete aj vtedy, keď začínate bakalárske štúdium na univerzite. Vtedy sa zdá, že ste skutočne sami na to, aby ste si poradili s neznámymi novými kritériami posudzovania výkonu bez akejkoľvek zjavnej opory. Stávate sa v oveľa väčšej miere pánom svojho času a musíte sa sami rozhodnúť, koľko času strávite v knižnici, v počítačovom centre – alebo, na britských univerzitách, v bare študentskej rady.

O to horšie to je potom, keď sa prihlásite na magisterské alebo doktorandské štúdium. Všetko, s čím ste mohli počítať v minulosti, sa zrazu rozplynulo. Už nie ste viac vynikajúcim študentom, ale iba jedným z mnohých študentov, z ktorých pravdepodobne každý dosiahol dobré výsledky v rámci bakalárskeho štúdia. V minulosti boli skúšky na univerzite záhadou, ktorú ste rozlúštili. Aj keď vás aj teraz môžu čakať ďalšie písomné skúšky, viete, že to nie je hlavný spôsob, ktorým vás budú hodnotiť.

Prechod z bakalárskeho až na doktorandské štúdium do určitej miery uľahčuje ponuka kurzov pre doktorandov v prvom ročníku, z ktorých mnohí už absolvovali magisterské štúdium. Mnohých začínajúcich doktorandov však budú pravdepodobne sužovať hlodajúce pochybnosti. „Máte na to?“ Predovšetkým, máte schopnosť byť „originálny“? Alebo je „originalita“, ako mnoho vecí v súčasnosti, niečo, čo sa môžete naučiť?

ORIGINALITA

Originálny: nie odvodený, skopírovaný, napodobený alebo preložený z niečoho iného; pôvodný; tvorivý; svojrázny z hľadiska vynaliezavosti (podľa *Chambers English Dictionary*, 1990).

Hľadanie pomoci v slovníku, čo znamená „originalita“, má svoju pozitívnu aj negatívnu stránku. Nemáte v úmysle od nikoho odpisovať, preto by ste nemali mať problém so splnením uvedenej „negatívnej“ definície „originality“: vaša práca nebude „odvodená, skopírovaná, napodobená alebo preložená z niečoho iného“.

Ale čo s „pozitívnymi“ zložkami „originality“? Môžete byť „pôvodný; tvorivý; svojrázny z hľadiska vynaliezavosti“? A pretože Rogetov *Thesaurus* navyše spája „originalitu“ s „nápaditosťou“, máte talent byť „nápaditý“?

Nech odpoviete na tieto otázky akokoľvek, budete mať problém! Ak nebudete mať pocit, že vaše myslenie je obzvlášť „pôvodné“, „tvorivé“, „vynaliezavé“ a „nápadité“, utrápate sa starosťami, či máte na to, aby ste realizovali hodnotný výskum. Ak si naopak v týchto otázkach veríte, je veľmi pravdepodobné, že podceňujete to, čo sa predpokladá pri týchto prívlastkoch.

Ak pochybujete o mojich slovách, pozrite si recenzie kníh v nejakom časopise z vašej oblasti. Potom si už hádam nebudete myslieť, že tu píšem tieto slová nadarmo. A pamätajte, že mnohé z recenzovaných kníh napísali uznávaní vedci, ktorí už dávno absolvovali doktorandské štúdium.

Ak sa práce uznávaných vedcov často nehodnotia ako „pôvodné“, „tvorivé“, „vynaliezavé“ a „nápadité“, akú šancu máte vy? Odpoveď je prekvapujúca: nepredstavuje to pre vás žiadny problém.

Takéto prívlastky používajú hodnotitelia úspešných dizertačných prác iba zriedka. Väčšina dizertácií nepredstavuje nič iné než poctivú a dobre vykonanú prácu. Časté používanie slova „originalita“ by určite znížilo uznávanosť akademického hodnotenia. Dokonca aj laureáti Nobelovej ceny nikdy nezabudnú vysloviť pochybnosti o svojej domnej „genialite“. Namiesto toho sa často zmieňujú o podpore zo strany svojich výskumných tímov a o Edisonovom aforizme: „Genialitu tvorí jedno percento inšpirácie a deväťdesiatdeväť percent potu“ (pozri Mulkay, 1984).

Ako zdôrazňujú Phillipsová a Pugh, v rámci dizertačnej práce je „pôvodný príspevok k poznaniu“ veľmi zahmlený výraz: „Neznamená ohromný pokrok vpred, ktorý otrásie predmet v základoch“ (1994, s. 34). Kuhnovými (1970) slovami, doktorandský výskum s najväčšou pravdepodobnosťou nespôsobí „posun paradigmy“ v príslušnej disciplíne. Doktorandský výskum, ako tvrdia Phillipsová a Pugh, skôr preukazuje, či ste dobre pochopili, ako sa bežne robí výskum vo vašej oblasti (t. j. či viete robiť to, čo Kuhn nazýva „normálna veda“).

Čo to znamená v praxi? Okrem iného to môže znamenať:

vykonanie syntézy, ktorú ešte nikto neurobil; použitie už známeho materiálu, ale s novou interpretáciou, poskytnutie nových dôkazov pre známu tému ... [a] príspevok k poznaniu spôsobom, akým to predtým ešte nikto neurobil (1994, s. 61–62).

Phillipsová a Pugh teda tvrdia, že doktorandská práca je menej o „originalite“ a viac o preukázaní toho, že ste „plne profesionálny výskumník“ (1994, s. 19). To následne vyžaduje, aby ste preukázali:

- že máte niečo, o čom chcete hovoriť a čo vaši kolegovia budú chcieť počúvať,
- že „viete, čo sa skúma, o čom sa polemizuje, píše a publikuje vo vašej akademickej komunite na celom svete“ (1994, s. 19).

Z toho vyplýva záver, že na dizertačnú prácu je najlepšie nazerať ako na učňovské roky pred prijatím do vedeckej komunity. To znamená, že:

nerobíte výskum pre výskum; robíte výskum preto, aby ste preukázali, že ste sa naučili, ako robiť výskum podľa plne profesionálnych štandardov (1994, s. 20).

„PROFESIONALITA“

„Originalita“ je iba jedno zo štyroch kritérií, ktoré musia skúšajúci na londýnskej univerzite hodnotiť. O každom, kto obhajuje PhD. na londýnskej univerzite, musia skúšajúci podať tieto informácie:

- že práca je skutočne prácou kandidáta,
- že práca predstavuje nesporný príspevok k poznaniu príslušného predmetu a poskytuje dôkaz originality *odhalením nových skutočností* alebo uplatnením *nezávislej kritického myslenia* (zdôraznil som ja),
- že práca bola uspokojivo literárne odprezentovaná,
- že práca je vhodná na publikovanie ... v podobe, v ktorej bola odovzdaná, alebo v skrátenej či upravenej podobe.

Napriek letnému spomenutiu „originality“ v druhom bode hovoria všetky tieto kritériá o profesionalite. Zaoberať by sme sa mali iba druhým kritériom: odhalením nových skutočností a uplatnením nezávislého kritického myslenia.

„Odhalenie nových skutočností“ ako také je vo väčšine spoločenských vied iba zriedka dôležitým alebo dokonca žiadaným kritériom. V prírodných vedách možno môže doktorand pracujúci na výskume objaviť novú látku alebo proces a môže sa mu dostať uznania. Ale z vlastnej skúsenosti viem, že o kvalitatívnych dizertačných prácach sa dá iba málokedy tvrdiť, že odhalili nové „skutočnosti“. Vlastne, ak by aj odhalili, s najväčšou pravdepodobnosťou by ich privítali s reakciou: „A čo?“

Povedzme, napríklad, čo taká dizertačná práca tvrdí: že odhalila u určitej skupiny presvedčenia alebo prejavy správania, ktoré boli dovtedy neznáme. Každý naslovovaný skúšajúci by sa ich opýtal: „Prečo, preboha, by malo záležať na tom, že to tak je?“ Inými slovami, aký analytický alebo praktický význam pripisujeme tomuto „zisteniu“?

Kladenie otázok tohto typu *neznamená*, že skúšajúci je náročný. Ako tvrdím v 6. kapitole, každé vedecké zistenie sa má vždy posudzovať vo vzťahu k teoretickej perspektíve, z ktorej je odvodené a ku ktorej môže prispieť.

To znamená, že hoci „fakty“ nikdy nie sú nezaujímavé, svoj význam nadobúdajú vďaka teoretickým perspektívam, z ktorých pramenia a ku ktorým prispievajú. Z toho vyplýva, že hlavným kritériom posudzovania vašej práce bude „uplatnenie nezávislého kritického myslenia“.

Ako vyhovieť tomuto kritériu? Ak profesionalita spočíva v prejavení nezávislého kritického myslenia, v čom spočíva tajomstvo nezávislosti, kritickosti a profesionality?

NEZÁVISLÉ KRITICKÉ MYSLENIE

Vo výskume zvyčajne platí, že v skutočnosti neexistuje tajný alebo magický proces, ktorý je potrebné odhaliť. V kapitole 2 sme videli, že výskumy Georgie, Sety a Vicki predstavovali poctivú, dobre vykonanú prácu. Aj keď príležitostne možno vyskakovali z kúpeľa a kričali „heureka“, väčšinu času dreli a pracovali na dobrej profesionálnej analýze a stretávali sa s prekážkami, aj s príležitosťami.

S využitím ich skúseností a z prác ďalších študentov, ktorým som bol školiteľom, popíšem teraz tri postupy, ktoré prispievajú k úspešnému prejaveniu „nezávislého kritického myslenia“:

- Rozpracovanie konceptu alebo metodológie,
- kritické uvažovanie o vlastnom prístupe,
- ďalšie rozpracovanie už existujúceho výskumu.

Rozpracovanie konceptu a/alebo metodológie

V roku 1997 Paul Acourt dokončil teoretickú dizertačnú prácu o objavení sa a zdanlivom zmiznutí diskusie o „pokroku“ v spoločenskovednej literatúre. Vyzbrojený dobre podloženou argumentáciou o analytickom a praktickom význame takéhoto konceptu dokázal presvedčiť skúšajúcich o svojom „nezávislom kritickom myslení“.

Mnoho dizertačných prác v spoločenských vedách má empirickejší obsah. Georgia a Seta pracovali s konceptmi a metodológiou, ktoré použil sociológ Harvey Sacks pri skúmaní procesu deskripcie. Georgia pracovala so záznamami z univerzity ďalšieho vzdelávania a Seta analyzovala odporúčacie listy a interview zozbierané v centre pre liečbu alkoholizmu.

O pätnásť rokov skôr uplatnil Geoffrey Baruch (1981) ten istý prístup (analýzu kategorizácie príslušnosti) na prepisy a rozhovory s rodičmi handicapovaných detí. Tak ako Georgia a Seta, aj on preukázal schopnosť pracovať a robiť pokroky so Sacksovým odborným prístupom.

Georgiu, Setu a Geoffreyho bežným spôsobom ovplyvnili záujmy a zbehosť ich školiteľov. V mojom prípade išlo o dlhodobý záujem o rozširovanie povedomia o Sacksovom diele (pozri Silverman, 1998a).

Moji ďalší dvaja úspešní absolventi doktorandského štúdia pracovali s konceptmi a metodológiou subdisciplíny, ktorú Sacks založil. Ako sme videli v 3. kapitole, analýza konverzácie skúma reč v rámci interakcie. Analýzu konverzácie čiastočne využil Barry Sandywell vo výskume o tom, ako sa matky rozhovoria v reakcii na hlasové prejavy svojich detí, ktorý robil v sedemdesiatych rokoch 20. storočia. O dvadsať rokov neskôr Anssi Peräkylä (1995) na základe svojej analýzy archívu videozáznamov z poradenských stretnutí s ľuďmi chorými na AIDS rozvinul spôsob, akým sa v rámci analýzy konverzácie vysvetľuje „inštitucionálna“ rozprava.

Samozrejme, v spoločenských vedách existuje široký a bohatý prúd konceptov a metodológií a práce mojich študentov vyjadřili túto šírku reflektovaním mojich záujmov o procesy jazyka a reprezentácie. Kobena Mercer (1990) využil niektoré myšlienky z francúzskej semiotickej tradície v rámci výskumu prejavov anglického politika Enocha Powella. Súvisiace koncepty foucaultovskej analýzy diskurzu použila Mary Fraserová (1995) vo výskume reprezentácií detí v britských časopisoch pre opatrovateľov.

Vo všetkých týchto prípadoch mohli dizertačné práce oprávnene tvrdiť, že prispeli k rozpracovaniu konceptov, pretože ich prístup bol podložený teóriou.

Kritické uvažovanie o vašom prístupe

Ako sme videli v kapitole 2, Georgia aj Seta, vzhľadom na ich predchádzajúcu skúsenosť psychoterapeutky a kvantitatívnej výskumníčky, pôvodne navrhovali dosť odlišné prístupy. Takéto zmeny v uvažovaní nie sú nevyhnutné, no sú dosť pravdepodobné, ak má váš školiteľ iné intelektuálne pozadie ako vy. Ako som však poznamenal v kapitole 2, iba netvorivo pracujúci bifloši sa slepo prispôbujú rozmarom svojho školiteľa. Ani Georgia, ani Seta neprijali nový prístup úplne nekriticky.

O desať rokov skôr vymyslela Gill Chapmanová (1987) nezvyčajný spôsob uplatnenia nezávislého kritického myslenia. Po prediskutovaní pestrej škály možných spôsobov, ako analyzovať zvukové záznamy zo stretnutí zdravotných sestier, rozhodla sa experimentovať so širokou škálou konceptov a metodológií. Každá kapitola v empirickej časti jej dizertačnej práce takto predstavovala analýzu dát a zároveň kritické zhodnotenie použitého prístupu.

Ďalšie rozpracovanie už existujúceho výskumu

Nepokúšajte sa znovu vynájsť koleso! Hľadajte už existujúci výskum, ktorý v určitom ohľade odzrkadľuje vaše vlastné záujmy a tému. Potom si vymodelujte svoj výskum podľa tohto výskumu a rozpracujte niektorý jeho aspekt.

Samozrejme, s obmedzenými zdrojmi pravdepodobne nedokážete ponúknuť úplné „overenie“ zistení daného výskumu. Na základe starostlivej analýzy svojich dát

s obmedzeným rozsahom však budete môcť erudovaným spôsobom zhodnotiť jeho prístup a závery.

Niekedy môže predstavovať realistickejší model aj existujúca dizertačná práca. Stojí za to pripomenúť, že Seta aj Vicki využili ako model pre svoje výskumy už existujúce dizertačné práce, ktoré som viedol. Preto si na začiatku pozrite existujúce dizertačné práce vo svojej univerzitnej knižnici a ak je to možné, zamerajte sa na práce, ktoré viedol váš školiteľ.

POZNÁMKY NA ZÁVER

Posolstvom tejto kapitoly je, že úspešnosť dizertačnej práce nevyžaduje genialitu. Ak sa raz osvedčí, že úloha doktoranda spočíva v preukázaní profesionálnej kompetentnosti, potom zabudnite na chvíle postávania pred zrkadlom, keď si lámete hlavu, či náhodou nevyzeráte ako Einstein, Keynes alebo Marie Curie!

V každom prípade si pravdepodobne sami po určitom čase uvedomíte tieto veci na základe reakcií vášho školiteľa na vašu prácu. Ako zdôrazňujú Phillipsová a Pugh (1994), túžba po originalite vlastného myslenia je zvyčajne otázkou iba niekoľkých prvých mesiacov. Potom sa tento problém stráca.

ZHRNUTIE

Študenti na všetkých stupňoch túžia byť originálni. Študenti bakalárskeho a magisterského štúdia sa však môžu uspokojiť s tým, že dokonca aj dizertačné práce sa zriedka hodnotia podľa originality. V rámci výskumnej dizertačnej práce znamená „originalita“ väčšinou vašu schopnosť prejavovať „nezávislé kritické myslenie“. V nadväznosti na to sa môže takéto myslenie prejavovať:

- 1 Rozpracovaním konceptu alebo metodológie,
- 2 kritickým uvažovaním o svojom prístupe,
- 3 ďalším rozpracovaním už existujúceho výskumu.

Ďalšie čítanie

Estelle Phillipsová a Derek Pugh podávajú v *How To Get a PhD* (2. vyd., Open University Press, 1994), v kapitolách 3–6, realistický, chápaný výklad o tom, čo sa vyžaduje k dosiahnutiu PhD. Ďalší užitočný výklad o tom, čo sa v rámci študentskej výskumnej činnosti považuje za „originalitu“, predstavuje *The Research Student's Guide to Success* od Pat Cryerovej (Open University Press, 1996), kapitoly 15–17.

Cvičenie 4.1

Pat Cryerová poukázala na to, že originalite v rámci výskumu môžeme porozumieť na základe analógie s výskumnou výpravou: „študent pracujúci na výskume je prieskumník a výprava predstavuje výskumný plán“ (1996, s. 145). Cryerová použila analógiu s výpravou, aby poukázala na rôzne významy „originálneho výskumu“.

Prehodnoťte každý z uvedených druhov originality z hľadiska prínosu pre váš výskum, a rozhodnite, ktorý z nich by mohol s najväčšou pravdepodobnosťou zodpovedať vašej práci:

- Originalita nástrojov, techník a postupov,
- originalita spočívajúca v skúmaní neznámeho,
- originalita spočívajúca v skúmaní nepredpokladaného,
- originalita z hľadiska použitia dát,
- originalita výsledkov,
- originalita z hľadiska vedľajších produktov (1996, s. 146–148).

K tomuto cvičeniu sa môžete v pravidelných intervaloch vracaať a prehodnocovať zmeny vášho nazerania na váš vlastný výskum.

Druhá časť AKO ZAČAŤ

5

Výber témy

V mnohých pregraduálnych spoločenskovedných kurzoch sa oceňujú skôr pasívne vedomosti než schopnosť pracovať s vlastnými myšlienkami. Študenti sú často vedení k tomu, aby lepšie prekonávali prekážky a prešli na skúškach, a nie k tomu, aby využívali svoje vedomosti vo výskume alebo v praxi.

Na kurzoch kvalitatívnej metodológie sa stretávame s týmto javom vtedy, keď kurzy podnecujú študentov, aby sa učili naspamäť kritiku kvantitatívneho výskumu, a poskytujú iba minimálnu prax v súvislosti s alternatívnymi metódami. A naopak, na kurzoch kvantitatívnych metód sa študent učí naspamäť recepty, ktoré *môžu* prakticky využiť pri rozpracovávaní výskumného návrhu (napr. definovanie premenných a nástrojov na meranie).

V tomto kontexte predstavuje výber témy, ktorá sa bude skúmať kvalitatívnymi metódami, veľmi riskantnú aktivitu. Výber témy totiž vyžaduje skôr zaviazanie sa konkrétnym postupom než opakovanie predkladaných „kritík“.

V tejto konfrontácii študenti často nechcú riskovať a zvolia si jednu z troch zdalivo „málo riskantných“ stratégií:

- Zjednodušujúci induktivizmus,
- taktiku „kuchynskej výlevky“,
- veľkú teóriu.

Skôr než ponúknem nejaké uspokojivejšie riešenia, stručne prejdeme všetky tieto možnosti.

ZJEDNODUŠUJÚCI INDUKTIVIZMUS

V mnohých spoločenských vedách bolo pre kvalitatívnu tradíciu charakteristické, že sa vymedzovala v opozícii voči prísnemu výskumnému plánu, ktorý vyžadovala väč-

šina kvantitatívnych prác. Preto si antropológovia vybrali svoj kmeň, usídlili sa, naučili sa jazyk a nerobili nič okrem písania denníka z práce v teréne. Podobne sociologickí etnografi identifikovali nejakú činnosť, inštitúciu alebo subkultúru a jednoducho sa „potíkali“. V oboch prípadoch spočívala hlavná snaha uchopiť „realitu“ v jej každodennej podobe.

Títo výskumníci dúfali, že sa význam nejakým spôsobom „vynorí“ sám od seba, keď sa tak „hlboko“ vnoria do skúmaného prostredia. Boli presvedčení, že akékoľvek definovanie tém alebo konceptov predchádzajúce výskumu by bolo iba prekážkou na ceste k citlivému porozumeniu časti toho kultúrneho sveta, ktorého pôsobeniu sa vystavili.

V šesťdesiatych rokoch 20. storočia toto presvedčenie očividne podporila slávna myšlienka Glasera a Straussa o tom, že teória je „zakotvená“ v dátach a nepredpokladá sa vopred, na začiatku výskumnej štúdie. Je ironické, no pochopiteľné, že predstavu o kvalitatívnom výskume ako neštrukturovanom „vystavení sa pôsobeniu“ sveta podporili aj kvantitatívni výskumníci. V jednom kvantitatívnom texte sa dozvedáme, že:

Terénny výskum je v podstate vnorením sa do prirodzene prebiehajúceho ... súboru udalostí za účelom získať poznatky o situácii z prvej ruky (Singleton et al., 1988, s. 11).

Tak ako hrubí induktivisti, hovorí aj Singleton s kolegami o „situácii“, ako keby „realita“ bola jednotný, statický objekt čakajúci na pozorovanie. V duchu kvalitatívnych výskumníkov tohto typu aj oni zdôrazňujú „vnorenie sa“ a dávajú ho implicitne do protikladu k nasledujúcemu, užšie zameranému výskumu. Vtedy to zdôrazňujú, keď kvalitatívny alebo terénny výskum stotožňujú s „exploráciou“ a „deskripciou“ (1988, s. 296), a odobrujú terénny výskum v prípadoch, „keď sa vie pomerne málo o predmete skúmania“ (1988, s. 298–299).

Túto zdanlivú jednomyseľnosť na oboch stranách výskumného spektra si všimli aj autori jedného textu o kvalitatívnej metodológii:

Podľa bežnej predstavy kvalitatívny výskum redukuje predštrukturovanie a prísny plán na minimum (Miles a Huberman, 1984, s. 27).

Miles a Huberman upozorňujú na dve námietky proti tomuto stanovisku a na pohodlný konsenzus, ktorý ho podporuje: všadeprítomnosť teórie a potreba výskumného plánu. Oboje postupne stručne preskúvam.

Po prvé, „každý výskumník, bez ohľadu na to, do akej miery je neštrukturovaný alebo induktívny, pristupuje k práci v teréne s určitými podnetmi, zameraním a nástrojmi, podľa ktorých sa orientuje“ (1984, s. 27). Ako upozorňujú Gubrium a Holstein, aj zdanlivo ateoretická pozícia niektorých etnografov vychádza z teórie:

Výzva „minimalizovať presupozície“ za účelom zažiť svet subjektov v ich vlastných pojmoch je kľúčom k *naturalistickému* výskumu (1997, s. 34, zdôraznil som ja).

Preto predstavuje obraz o obyčajnom „potíkaní sa“ s cieľom vernej reprezentácie sveta subjektov príhodný mýtus odvodený z teórie, ktorú Gubrium a Holstein označujú ako „naturalizmus“. Samozrejme, bez určitej konceptuálnej orientácie by človek nerozpoznal „pole“, ktoré skúma. Problém preto spočíva v tom, že mnohí skrytí naturalisti nedokážu priznať závislosť ich výskumu na teórii.

Druhá námietka voči prostému vyrazeniu do terénu a navodeniu pozorovaní spočíva v tom, že to môže slúžiť ako ospravedlnenie lajdáckeho výskumu bez zamerala. Masonová (1996, s. 6) odmieta názor, že kvalitatívny výskum dokáže iba „popísať“ alebo „preskúmať“ sociálny svet. Ako zdôrazňujú Miles a Huberman, takýto výskum bez zamerania môže predstavovať recept na katastrofu:

čím voľnejší je počiatkový plán, tým menej selektívny je zber dát; osobe, ktorá čaká na vynorenie sa kľúčových konštruktov alebo pravidiel na mieste pozorovania, sa na začiatku zdá byť dôležité *všetko*, a to čakanie môže byť dlhé (1984, s. 28).

Takýto čisto induktívny prístup môže byť navyše slepý voči potrebe vytvárať kumulatívne súbory poznatkov. Ak to nie je úmyselný protivedecký manéver, môže vyznieť takýto prístup jednoducho naivne. V dvadsiatych a tridsiatych rokoch 20. storočia študenti, pracujúci na výskumoch v Chicagu, po výzve Roberta Parka, aby opustili lavice a vyšli do panenského prostredia pouličného života v meste (pozri Bulmer, 1984), mohli odôvodniť svoje induktivistické ciele. V šesťdesiatych rokoch 20. storočia však dokonca aj Glaser a Strauss (1967) požadovali, aby terénni výskumníci uvažovali o „formálnych teóriách“, ktoré by bolo možné vypracovať zo zdanlivo izolovaných, nezávislých induktívnych výskumov.

Na prelome storočia by bol kvalitatívny výskum skutočne v žalostnom stave, keby nebol rozpracoval takéto teórie a súvisiace kumulatívne súbory poznatkov. Ako som sa vyjadril nedávno:

kvalitatívny výskum už viac nemusíme považovať za provizórny alebo nepodložený východiskovými hypotézami. Je to preto, že kvalitatívne výskumy už nahromadili použiteľný, zhrnujúci súbor poznatkov (Silverman, 1997a, s. 1).

Niekedy ponúkne publikovaná literatúra alebo (v prípade skúsených výskumníkov) vlastná práca hypotézu, ktorá si žiada overiť, alebo je zrelá na retestovanie. Ak je to tak, najmä ak predchádzajúci výskum vychádzal z teoretického prístupu, s ktorým sympatizujete, hrozilo by v prípade, že by ste sa pokúšali začať odznova, nebezpečenstvo, že budete znovu vynachádzať koleso.

Samozrejme, ako som poukázal v kapitole 2, neznamená to, že by ste sa mali nevyhnutne držať iba svojich pôvodných myšlienok. Krása kvalitatívneho výskumu spočíva v tom, že jeho bohaté dáta ponúkajú príležitosť zmeniť zameranie podľa priebežných výsledkov analýzy. Takéto zmeny zamerania však, podobne ako pôvodný výskumný projekt, nevznikajú na zelenej lúke, ale odrážajú sotva postrehnutelnú súhru medzi teóriou, konceptmi a dátami.

TAKTIKA „KUCHYNSKEJ VÝLEVKY“

Ako s každou radou, môžete to prehnať aj s radou vyhýbať sa zjednodušujúcemu induktivismu. Pri príprave vášho prvého výskumného projektu budete mať pokušenie zvoliť si veľmi širokú tému. Zahrnutie všetkých aspektov problému, na ktoré môžete len pomyslieť, vo vás vzbudí nádej, že preukázate šírku svojich vedomostí a urobíte dojem na potenciálnych supervízorov.

Žiaľ, takýto „výlevkový“ prístup predstavuje recept na katastrofu. Ak nemáte zdroje na zostavenie veľkého výskumného tímu, dobrý výskumný projekt sa bude vyznačovať skôr hĺbkou než šírkou. Ak zadefinujete svoju tému príliš široko, nebudete spravidla schopní o nej povedať nič hlbšie.

Ako hovorievam svojim študentom, vaším cieľom by malo byť, aby ste povedali „veľa o mále (malom probléme)“. Znamená to, že musíte odolať pokušeniu povedať „málo o veľa veciach“. Tá druhá cesta môže naozaj predstavovať niečo ako „vykrúcanie sa“. Ak má téma široký rozsah, je práve preto možné prelietať z jedného aspektu na druhý bez toho, aby bol človek prinútený prehĺbiť a preveriť každú časť svojej analýzy.

VEĽKÁ TEÓRIA

Zatiaľ čo „výlevkár“ prelieta a skúša raz to a hneď niečo iné, výskumník, ktorý si zvolí stratégiu veľkej teórie, sa zamestnáva budovaním teoretických ríš. Zakliesnení vo svojich kreslách sa teoretici tohto typu nikdy nepotrebujú zahrávať s obyčajnými „faktmi“. Namiesto toho môžu niekedy spriadať pavučiny z množstva slov, ktoré, ako povedal C. Wright Mills (1959), by sa dali zredukovať na niekoľko viet.

Napriek tomu by ste nemali opovrhovať situáciou, kedy by ste mohli získať PhD. bez toho, aby ste museli opustiť svoju dôverne známu univerzitnú knižnicu. Ja by som mal byť naozaj posledný, kto kritizuje veľkú teóriu, pretože som PhD. získal práve takouto metódou!

Zvyčajne je však rozumné uvedomiť si, že každé „riešenie“ v sebe nesie zárodok ďalších problémov. V prípade veľkej teórie môžu nastať tieto problémy:

- Dokázate vôbec niekedy vyjsť z knižnice, aby ste napísali svoju prácu? V každej knihe bude istotne zoznam ďalších „dôležitých“ odkazov a tak ďalej až *do nekonečna*. Každému, kto si myslí, že teoretická dizertačná práca predstavuje „rýchle riešenie“, odporúčam, aby si zvážil, či má dosť silnú vôľu na to, aby dokázal prestať čítať. Tiež by bolo rozumné, aby si prečítali Borgesovu poviedku „Babylonská knižnica“, rozprávajúcu poučný príbeh o učencoch, ktorí verili, že ak vytrvávajú v hľadaní, odhalia všetko poznanie na základe ešte jednej ďalšej knihy.
- Módne trendy v teóriách sa menia – a nikde inde v takej miere ako v spoločenských vedách. Ak sa rozhodnete pre nejakú teoretickú tému, budete sa musieť vždy obávať možnosti, že teoretický vietor zmení smer a bude viať, povedzme,

z Paríža do nejakého neznámeho miestečka, kde pôsobí teoretická škola, ktorú vôbec nepoznate.

- Ak pracujete na veľkej teórii, môžete stráviť veľa času konštruovaním elegantných vysvetlení sveta bez toho, aby ste niekedy nadviazali kontakt so základom, na ktorom ten svet spočíva. Kafka (1961) vo svojej úžasnej poviedke „Výskum psa“ vykresľuje úchvatný obraz „vzdušných psov“ (*Lufthunde*), ktorí sa vznášajú na vaničkách nad zemou a skúmajú svet zhora, no bez akéhokoľvek kontaktu s ním (sú takí odrezaní od sveta, že Kafkov výskumník psov sa čuduje, ako sa dokážu rozmnožovať!).

Čitateľa tejto knihy však budú viac zaujímať riešenia než kritika. Preto prejdem k výkladu niekoľkých praktických stratégií, ktoré môžu byť užitočné pre potenciálnych „zjednodušujúcich induktivistov“, „výlevkárov“ aj „veľkých teoretikov“.

STRATÉGIE PRE ZJEDNODUŠUJÚCICH INDUKTIVISTOV

Ak vám vaše predchádzajúce vzdelanie dalo do výbavy zopár vlastných výskumných nápadov, utešte sa tým, že vaša dilema nie je nezvyčajná a dá sa vyriešiť.

Načrtnem tri stratégie, ktoré môžete použiť, ak sa ocitnete na tejto lodi. Cieľom každej je povzbudiť vás, aby ste využili už získané poznatky ako prostriedok pri generovaní skúmateľného problému. Tri stratégie, o ktorých budem hovoriť, sú:

- Využitie konceptov ako prostriedkov zvýšenia citlivosti,
- využitie zovšeobecnení druhých ľudí,
- zavedenie tretej premennej.

Využitie prostriedkov zvýšenia citlivosti

Aby ste mohli považovať poznatky, ktoré ste si osvojili, za prostriedok, musíte porozmýšľať o tom, ako môžu zvýšiť vašu citlivosť v súvislosti s rôznymi skúmateľnými otázkami. V jednej z predchádzajúcich kníh (Silverman, 1993, s. 6–8) som sa snažil odlišiť štyri typy citlivosti:

- Historickú,
- kultúrnu,
- politickú,
- kontextovú.

Väčšina z nich sa vysvetľuje sama. Historická citlivosť znamená, že všade tam, kde je to možné, by mal výskumník pri rozpracovávaní novej výskumnej témy preskúmať príslušné historické dôkazy. Kultúrna citlivosť odhaľuje, ako špecifické formy kultúrnej reprezentácie formujú určité druhy „skúseností“, o ktorých sme hovorili v na-

šich štyroch kriticky posudzovaných výskumných štúdiách. Politická citlivosť poukazuje na skryté záujmy za aktuálnou mediálnou „panikou“ a prezrádza, že tento spôsob určovania povahy našich výskumných tém je nespoľahlivý práve tak, ako plánovanie výskumu v súlade so záujmami administratívy a vedenia.

Kontextová citlivosť sa vysvetľuje sama v najmenšej miere a je najspornejšou kategóriou v zozname. Dlhšie vysvetlenie znie:

Pod „kontextovou“ citlivosťou rozumiem dve veci:

- (a) Uvedomenie si, že zdanlivo rovnaké inštitúcie, ako sú „rodina“, „kmeň“ alebo „veda“, nadobúdajú množstvo významov v rôznych kontextoch;
- (b) pochopenie, že účastníci spoločenského života aktívne vytvárajú rámec toho, čo robia, a že sociálni výskumníci by nemali jednoducho vnášať svoje vlastné predpoklady o tom, ktorý kontext je dôležitý v akejkoľvek situácii (1993, s. 8).

Takáto kontextová citlivosť by poukazovala na to, že záležitosti ako „zotavenie sa z depresie“, „kvalitná starostlivosť“ a „mestské uzdravovanie“ nie sú jednotné fenomény, ale nadobúdajú špecifické významy v rôznych lokálnych kontextoch a lokálnych kultúrach (Gubrium, 1988), okrem iného v závislosti od toho, kto predstavuje publikum pre popis.¹

Na záver ešte jedna myšlienka. Štyri druhy citlivosti, o ktorých sme hovorili, ponúkajú rozličné, niekedy protichodné spôsoby generovania výskumných tém. Netvrdím, že všetky by sa mali použiť na začiatku každej výskumnej štúdie. Ak však nebudeme citliví voči *každej* z týchto tém, vystavíme sa nebezpečenstvu, že skĺzneme k definovaniu výskumných tém na základe bežného uvažovania. Toto je téma, ku ktorej sa ešte vrátim, najmä v kapitole 6.

Využitie skorších zistení alebo teórií

Phillipsová a Pugh (1994, s. 49–52) navrhujú ako jednu z pomôcok lenivej výskumnej fantázie, začať so skôr navrhnutými zovšeobecneniami a potom sa pokúsiť nájsť ich obmedzenia postulovaním nových podmienok. Keďže pregraduálne vzdelávanie v spoločenských vedách väčšinou kladie veľký dôraz na „klasickú“ literatúru, môžete niekedy za účelom generovania výskumného problému zmobilizovať svoje poznatky o „klasických“ dielach. V jednej z predchádzajúcich kníh (Silverman, 1985, s. 10–11) som uviedol dva príklady postulovania novej podmienky pre klasické zovšeobecnenia v sociológii.

Najskôr si Alvin Gouldner (1954) všimol, že „ideálny typ“ byrokracie Maxa Webera vychádza z veľkej časti z výskumov vládných byrokracií. Na základe toho Weber vzdvihol pri dosahovaní konsenzu úlohu demokraticky definovaných formálnych pravidiel. Gouldner na základe výskumu dodržiavania pravidiel v súkromnom sektore dokázal identifikovať meniace sa úrovne a východiská súhlasu zamestnancov s pravidlami.

Potom si Lipset et al. (1962) všimli, že „železný zákon oligarchie“ Roberta Michelsa vzbudil záujem o činitele, ktoré robia organizácie nedemokratickými. Na zá-

klade výskumu vysoko demokratickej organizácie identifikoval Lipset s kolegami antidemokratické aj demokratické tlaky v rámci fungovania organizácií. Takýmto spôsobom dokázali spochybniť nevyhnutnosť tohto železného zákona.

Nedávno som sa začal zaujímať o podmienky, v akých mali klienti tendenciu pochopiť odporúčania, ktoré im poskytli v poradenskom rozhovore zdravotníckimi profesionálmi. Vo výskume rozhovorov medzi opatrovateľmi a prvorodičkami Heritage a Sefi (1992) zistili, že matky mali väčšiu tendenciu uznať dôležitosť odporúčaní vtedy, keď súviseli s problémami, ktoré vyjadrili ony samy.

V mojom vlastnom výskume poradenských interview o vyšetreniach na HIV (Silverman, 1997b) som začal so zisteniami Heritagea a Sefiho ako s počiatočným zameraním svojho výskumu. Ako som si všimol, časové obmedzenia v mnohých poradenských centrách mali za dôsledok, že pre poradcov bolo veľmi ťažké osvojiť si takýto prístup zdanlivo zameraný na klienta. Moja výskumná otázka sa zmenila na skúmanie toho, ako obidve strany postupovali, aby sa vyhli otvoreným nezhodám počas poskytovania alebo prijímania potenciálne nepodstatných odporúčaní (1997b, s. 154–181).

Zavedenie tretej premennej

Podľa popisu Rudestama a Newtona (1992, s. 12–16) vyžaduje zavedenie tretej premennej, aby ste k oblasti svojho výskumného záujmu pridali faktor určujúci zameranie. Títo autori uvádzajú príklad študenta, ktorý sa zaujímal o to, ako mladí ľudia pozerajú na starších. Túto tému môžete zmeniť na menej všeobecnú, skúmateľnejšiu a zaujímavejšiu, ak zavediete tretiu premennú. Môžete sa napríklad opýtať: vplyva na to spolužitie so starým rodičom? Alebo sa môžete sústrediť na to, aký účinok majú na mladých ľudí reprezentácie starších v médiách. Ďalej môžete na základe uplatnenia „kontextovej citlivosti“, ktorú som popísal vyššie, ešte väčmi ohraničiť svoje zameranie, ak si položíte otázku, ako, kedy a kde mladí ľudia generujú opisy starších ľudí.

Ak máte sklon „induktivisticky zjednodušovať“ veci, mali by ste sa teraz pokúsiť vyriešiť cvičenie 5.1 na konci tejto kapitoly.

STRATÉGIE PRE „VÝLEVKÁROV“

Robte menej, ale dôkladnejšie (Wolcott, 1990, s. 62).

Wolcottova rada je rozumná. Zúženie zamerania je často najdôležitejšou úlohou pri príprave návrhu výskumného projektu. „Výlevkárom“ poletuje v hlavách toľko nápadov, že je úplne nad ich schopnosti zostúpiť k užšie zameranému výskumu.

Každá téma sa zdá byť fascinujúca. Všetky aspekty sa zdajú byť navzájom prepojené a každá prečítaná práca iba pridáva ďalšie nápady (a odporúča ďalšie čítanie). Takže, aj keď dokážete pochopiť hodnotu robenia veľa z mála, ľahšie sa to hovorí,

než robí. Zostáva otázka: ako budete postupovať pri zužovaní šírky svojich nápadov? Vysvetlím vám tri praktické techniky, ktoré vám pomôžu odpovedať na túto otázku:

- Kreslenie vývojového diagramu,
- definovanie hádanky,
- pozeranie cez približovací objektív.

Vývojový diagram

Práca s dátami vyžaduje prechod od pasívneho čítania na aktívnu analýzu. Ak ste nedokázali využiť počiatočné fázy výskumu na zúženie rozsahu svojej témy, analýza dát sa stane veľmi náročnou:

Veľké množstvo výskumných otázok sťažuje možnosť postrehnúť vynárajúce sa súvislosti medzi rôznymi časťami v základných dátach a úspešne integrovať zistenia (Miles a Huberman, 1984, s. 36).

Pri zužovaní rozsahu zamerania môže byť zmysluplné, ak si ako pomôcku nakreslite počiatočný vývojový diagram zachytávajúci vaše kľúčové koncepty a ich možné vzájomné vzťahy. Podľa Milesa a Hubermana:

Konceptuálne rámce sa najlepšie zostavujú graficky, a nie v texte. Užitočné je, ak sa vám podarí dostať celý rámec na jednu stranu (1984, s. 33).

Vývojový diagram v rozsahu jednej strany predstavuje užitočnú techniku pri písaní kníh aj pri realizácii výskumu. Napríklad, keď píšem tieto slová, pravidelne sa pozerám do druhého dokumentu, v ktorom mám náčrt tejto knihy. Tento náčrt som po každom predbežnom čítaní priebežne upravoval. Pri písaní každej kapitoly ho stále revidujem.

Zvyčajne potrebujete niekoľko pokusov, kým dopracujete vývojový diagram do takeého stavu, ktorý vám bude užitočný. Miles a Huberman odporúčajú experimentovať s rôznymi spôsobmi, ako vymedziť zameranie výskumu. Ich základné odporúčanie však znie: „Začať s hmlistou výskumnou otázkou, a potom sa pokúsiť odstrániť hmlu“ (1984, s. 35).

Definovanie hádanky

Jedným zo spôsobov, ako prelomiť bludný kruh nekonečných faktov a teórií, je odložiť knihy stranou a položiť si otázku: čo sa v skutočnosti pokúšam zistiť? Presnejšie, akú *hádku* sa pokúšam vyriešiť?

Považujte výskum za jeden z mnohých druhov riešenia hádaniek v rámci súboru aktivít, ako sú skladačky, vyplňanie krížoviek alebo vyšetrovanie zločinov. Každá aktivita sa spája s vlastným súborom viac alebo menej jedinečných aktivít (pozri však Alasuutari, 1995, kde je uvedená paralela medzi kvalitatívnym výskumníkom a Sher-

lockom Holmesom). Jennifer Masonová tvrdí, že „celý kvalitatívny výskum by sa mal sformulovať na základe intelektuálnej hádanky“ (1996, s. 6). Rozlišuje tri druhy otázok, ktoré môžu generovať intelektuálne hádanky toho typu, ktorý by kvalitatívni výskumníci prijali, a síce:

- Ako alebo prečo sa vyvinulo X? (vývojová hádanka)
- Ako funguje X? (mechanická hádanka)
- Čo zapríčiňuje X alebo aký vplyv má X na Y? (kauzálna hádanka) (1996, s. 14)

Uvažujme v nadväznosti na Masonovú, ako by sme mohli definovať hádku. Povedzme, že sa vo všeobecnosti zaujímate o „zneužívanie detí“. Svoju tému by ste mohli zúžiť tak, že by ste si vybrali jednu z nasledujúcich otázok:

- Ako alebo prečo sa prvýkrát identifikovalo „zneužívanie detí“? (vývojová hádanka)
- Ako sa (a kto) identifikuje „zneužívanie detí“? (mechanická hádanka)
- Aké sú charakteristiky ľudí, ktorí zneužívajú deti, a charakteristiky zneužívaných detí? Aký účinok má zneužívanie detí na obidve skupiny? (kauzálna hádanka)

Keď si raz zostavíte takýto zoznam, uvidíte, že nie je možné uspokojivo vyriešiť všetky tieto hádanky. Ktorú hádku si teda vyberiete? Nasleduje niekoľko ďalších otázok, ktoré sa oplatí položiť si:

- Ktorá hádanka ma zaujíma najviac?
- Ktorá hádanka by mohla najviac zaujímať môjho školiteľa alebo grantovú komisiu?
- Ktorá hádanka najviac súvisí s témami, s ktorými už mám nejaké teoretické alebo empirické skúsenosti?
- Ktorá hádanka by generovala otázky, na ktoré by som dokázal odpovedať s využitím svojich vlastných prostriedkov a dát, ktoré už mám k dispozícii?

Približovací objektív

Wolcott (1990) uvádza príklad istého doktoranda, ktorý nikdy nedokončil výskum správania v triede. Ako pravý „výlevkár“, tento úbohý študent mal stále potrebu čítať ďalšie a ďalšie knihy a zbierať ďalšie dáta.

Wolcott navrhol praktické riešenie, a to tak, že použil analógiu s približovacím objektívom. Povedzme, že si chcete urobiť fotografiu nejakého dovolenkového strediska. Mohli by ste si zvoliť nejaké dostatočne vysoké miesto, povedzme blízku horu, a pokúsiť sa urobiť fotku celej lokality. V tomto prípade, ako upozorňuje Wolcott, „ak chcete, aby bolo toho na obrázku viac, musíte obetovať blízkosť detailu“ (1990, s. 63).

Alebo naopak, môžete zaostriť fotoaparát na jeden záber zblízka. To, čo stratíte z hľadiska šírky, získate mnohovrstvným detailom – povedzme nejakým konkrétnym jedlom, na ktorom ste si pochutnávali, alebo interakciou medzi dvomi miestnymi obyvateľmi.

Teraz analógiu s približovacím objektívom aplikujte na definovanie svojho vlastného výskumného zadania. Wolcott navrhuje, aby ste si „za stredobod záumu zvolili niektorý zvládnuteľný celok“ (1990, s. 69). Ak sa tak, ako jeho študent, zaujímate o správanie v triede, sústreďte sa na jedného študenta, jeden deň, jednu vyučovaciu hodinu alebo jednu zásadnú udalosť.

Krása takéhoto zúženého záujmu spočíva v tom, že jeho výsledkom bude zvládnuteľná a splniteľná výskumná úloha. A navyše v tomto zábere zblízka nebudete uväznený navždy. Tak ako fotograf, aj vy môžete „postupne približovať záber, až kým sa nestane deskriptívna úloha splniteľnou, a potom môžete záber zase oddialiť, aby ste znovu získali perspektívu“ (1990, s. 69).

V nadväznosti na Wolcotta sa môžete neskôr kedykoľvek pokúsiť rozšíriť svoje zovšeobecnenia pomocou ďalších dát na rôznych úrovniach „reality“. Počiatočné „priblíženie záberu“ vás však rozhybe – von z knižnice a do práce s dátami.

Ak máte sklón byť „výlevkár“, mali by ste sa teraz pokúsiť vyriešiť cvičenie 5.2.

Varovanie: vyvarujte sa redukcionizmu

Jednou z výhod tretej premennej je to, že chráni pred tendenciou pokúšať sa vysvetliť komplexné spoločenské procesy v pojmoch jednej príčiny. Takýto redukcionizmus sa často vyžaduje pri krížových výsluchoch na súde („odpovedzte áno alebo nie!“) a v rozhovoroch v médiách (kde požiadavka na zjednodušenie má niekedy za dôsledok, že vedci pracujúci na výskumoch vyzerajú, akoby nesúvisle tárali).

Preto by ste si nemali zamieňať moje diagnostikovanie „výlevkárstva“ a moje odporúčania upresniť výskumný problém s pokusmi o redukcie komplexného spoločenského sveta na jedinú premennú. Tak ako lekári hovoria o tom, že sa stretávajú s pacientmi, ktorí ich sklamú, nie je nič horšie, ako keď podrobný seminár o niečom výskumoch privíta nejaký chytrák svojou verziou vyjadrenia: „To všetko je veľmi zaujímavé. Ale to, čo ste popísali, má určite do činenia s mocou, rodovými otázkami, postmodernitou atď.“

Aký pekný, jednoduchý svet by to bol, keby sa všetko dalo zredukovať na jeden faktor! V tejto chvíli by sme však mali prenechať snahu dosiahnuť takýto druh jednoduchosti fanatikom a tým teoretickým fyzikom, ktorí udatne hľadajú jednotnú teóriu hmoty.

Žiaľ, spoločenský vedci, ktorí vyhlasujú, že jeden faktor alebo inštitúcia („moc“, „pohlavie“) je príčinou všetkého, sa nenechajú odradiť a budú robiť „výskum“, aby to „dokázali“. Napríklad Waitzkin si stanovil vo výskume komunikácie medzi lekárom a pacientom chvályhodný cieľ dať do súvisu „každodennú interakciu jednotlivcov na mikroúrovni“ so „štruktúrami dominancie na makroúrovni“ (1979, s. 601). Ako však upozorňujú Rayner a Stimson (1979), Waitzkin použil mechanistickú verziu marxizmu, založenú na pojmoch materiálnej základne a nadstavby, ktoré jednoducho redukujú vzťah medzi lekárom a pacientom na ideologický štátny aparát kapitalistického štátu.

Waitzkin – vedomý si toho, čo odhalí – zjavne pracoval so svojimi dátami ako s ilustráciou vopred vytvorenej teórie. Tvrdí napríklad, že lekári vysielajú svojim pacientom ideologické posolstvá o „etike práce“. Jeho zistenia sa však opierajú o malý úsek z rozhovoru, v ktorom sa lekár po tom, ako počul, že jeho pacient je unavený, opýtal, či je „schopný ... pracovať celý bežný pracovný deň“. Keď s tým pacient súhlasí, lekár hovorí: „Výborne“ (1979, s. 604–605).

Vyjadril som sa k tomu v jednej z predchádzajúcich kníh takto:

Waitzkin sa pri väčšine analytickej práce uspokojil prinajmenšom s veľmi redukovanými dátami. Bez akéhokoľvek dôkazu o protiklade môže čitateľ uprednostniť chápanie lekárových otázok o pacientom zamestnaní ako prosté upevňovanie statusu pacientovho vyjadrenia o tom, že sa cíti byť unavený (Silverman, 1985, s. 186).

Preto by sa nemalo zamieňať zužovanie šírky výskumného problému s takýmto druhom redukcionizmu. Môžem iba zopakovať argumenty autorov nedávno publikovanej učebnice o kvalitatívnej metodológii:

Takáto reduktívna argumentácia nás vždy vyvádza z rovnováhy, ak berieme do úvahy rozmanitosť a komplexné usporiadanie sociálnych svetov. Odráža mentalitu, ktorá sa nedokáže vysporiadať s existenciou a viacznačnosťou spoločenského výskumu (Coffeyová a Atkinson, 1996, s. 15).

STRATÉGIE PRE VEĽKÝCH TEORETIKOV

Zrejším potenciálnym zlyhaním veľkých teoretikov bude redukcia „reality“ na nezakotvené súbory kategórií. Domnievam sa však, že menšiu časť čitateľov, ktorí cítia, že majú vlohy a temperament na teoretickú prácu, nič z toho, čo napíšem, neodradí. Ako som už poznamenal, práca s literatúrou môže niekedy skutočne predstavovať rýchly spôsob, ako napísať prijateľnú dizertačnú prácu.

Všetko, čím vám môžem v tejto situácii pomôcť, je zaželať vám šťastie a ponúknuť vám niekoľko odporúčaní, aby som urýchlil vašu cestu. Po prvé, pokúste sa ignorovať módné trendy. Po druhé, premýšľajte o tom, ako by vám nejaké dáta mohli pomôcť pri rozvíjaní teórie. Tieto odporúčania vysvetlím nižšie.

Ignorujte módné trendy

Ak ste si v intelektuálnej záhrade našli zákutie, ktoré vám vyhovuje, držte sa ho. Neurobte si ťažkú hlavu zo vševedkov, ktorí vždy čítali „zásadnú“ knihu od nejakého nového autora: v deviatich prípadoch z desiatich to iba odvedie vašu pozornosť. Pod vedením školiteľa si prečítajte súbor prác, ktorý bude predstavovať váš ústredný materiál, a zostaňte pri nich. Keď napíšete väčšiu časť svojej práce, môžete si potom dopriať potešenie z čítania širšieho výberu literatúry a použiť ho pri úvahách o dôsledkoch a obmedzeniach vášho prístupu – možno v záverečnej kapitole vašej práce. Dovtedy sa nenechajte vyrušovať.

Nájdite si nejaké dáta

Aj tí najaktívnejší myslitelia sa môžu stať trochu neprirodzene formálnymi, ak sú stále pripútaní k svojim stoličkám. Uvažujte preto o preskúmaní nejakého empirického materiálu určitého druhu. Aj keď nemusí predstavovať ústrednú časť vašej práce, môže slúžiť ako pomoc lenivej fantázii.

Zoberte si prípad dvoch študentov na mojej katedre, ktorí práve píšu „teoretické“ dizertačné práce. Nick sa zaujíma o to, čo on nazýva „odmietnutie práce“, a spája to s teoretickými myšlienkami o „ontológii túžby“. Napriek tejto vysoko komplexnej teórii považuje Nick stále za dôležité zozbierať materiál o dejinách Autonomie – talianskeho hnutia, ktoré odmietalo prácu – a o organizácii podpory v nezamestnanosti vo Veľkej Británii.

Jake sa zaujíma o kritiku existujúcich teórií komunity. V rámci toho sa pokúša o niečo, čo sám popisuje ako z väčšej časti filozofické cvičenie. Napriek tomu, na pomoc pri uvažovaní pozoruje bezdomovcov, žobrákov a hlavné spoločenstvo a robí s nimi rozhovory. Pokúša sa o niečo, čo nazýva „situovaná fenomenológia morálnej skúsenosti“ a má v úmysle použiť dáta iba na ilustráciu.

POZNÁMKY NA ZÁVER

Podobne ako väčšina dispozícií, aj sklon byť zjednodušujúci induktivista, výlevkár alebo veľký teoretik vzniká pravdepodobne kombináciou temperamentu a skúsenosti. Preto je nepravdepodobné, že čokoľvek, čo napíšem, vás odradí. Úspech tejto kapitoly preto nebude spočívať vo vašom obrátení, ale v tom, že vás urýchli na vašej vytýčenej ceste.

Na druhej strane by bolo príliš redukcionistické nazerať na tieto tri tendencie ako na osobnostné dispozície. Jay Gubrium (v osobnej korešpondencii) poukázal na to, že zjednodušujúci induktivizmus, výlevkárstvo a veľká teória sú rizikom povolania pre každý výskum v spoločenských vedách. V tomto zmysle sú tieto tendencie prítomné v každom z nás a musíme si ich neustále uvedomovať, ak chceme, aby bolo naše počínanie teoreticky erudované a empiricky zakotvené.

ZHRNUTIE

Výber výskumnej témy si môžete uľahčiť, ak odoláte trom pokúšeniam. Po prvé, zjednodušujúci induktivizmus sa nazdáva, že pri skúmaní sveta nemusíme nič predpokladať. Hypotézy sa namiesto toho nejakým spôsobom vynoria, keď sa budeme iba „potĺkať“ s cieľom verne reprezentovať svety subjektov. Zjednodušujúci induktivizmus je prinajlepšom pohodlný mýtus, ktorý ignoruje teoretické sýtenie každého pozorovania a môže slúžiť ako ospravedlnenie nedôsledného výskumu bez zamera-
nia. Najlepšie sa mu čeliť:

- Využitím konceptov ako prostriedkov na zvýšenie citlivosti,
- využitím zovšeobecnení iných ľudí,
- zavedením tretej premennej.

Po druhé, *taktika kuchynskej výlevky* predstavuje pokus zahrnúť každý aspekt problému, na ktorý sa len dá pomyslieť, aby sme ukázali šírku vlastných vedomostí a urobili dojem na potencionálnych školiteľov. Ak však zadefinujete tému veľmi na široko, zvyčajne o nej nedokážete povedať nič hlbšie. Dobrý návrh výskumného projektu charakterizuje skôr hĺbka než šírka. Výlevkárstvu môžete čeliť:

- Kreslením vývojového diagramu,
- definovaním hádanky,
- pozeraním cez približovací objektív.

Po tretie, *veľkí teoretici* budujú teoretické ríše. Pevne usadení na svojich stoličkách, nepotrebujú sa takíto teoretici nikdy zahrávať s obyčajnými „faktmi“. Dôsledkom nemusí byť osvietenie, ale iba pavučina z množstva slov. Tejto tendencii sa môže čeliť:

- Ignorovaním posledných módnych trendov,
- nájdením nejakých dát.

POZNÁMKA

¹ Pozrite si kapitolu 26, v ktorej je ďalšia diskusia o výskumoch s týmito témami v súvislosti s posudzovaním „kvality“ kvalitatívneho výskumu.

Ďalšie čítanie

Ako pomoc pri ďalšom rozmyšľaní, ako definovať vlastný výskum, vám odporúčam tri základné texty: Amanda Coffeyová a Paul Atkinson: *Making Sense of Qualitative Data* (Sage, 1996), kapitola 1; Jennifer Masonová: *Qualitative Researching* (Sage, 1996), kapitoly 1–2; a David Silverman: *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction* (Sage, 1993), kapitola 1.

Užitočné, avšak viac špecializované texty sú: Pertti Alasuutari: *Researching Culture* (Sage, 1995), kapitola 13; Martyn Hammersley a Paul Atkinson: *Ethnography: Principles in Practice* (Tavistock, 1983), kapitola 2; a Anselm Strauss a Juliet Corbinová: *Basics of Qualitative Research* (Sage, 1990; vyšlo aj v češtine ako *Základy kvalitatívneho výskumu*. Boskovice: Albert, 1999), kapitoly 1–4.

Cvičenie 5.1: stratégie pre zjednodušujúcich induktivistov

- 1 Pokúste sa dať svoje výskumné nápady do vzťahu s jedným alebo *všetkými* typmi „citlivostí“, o ktorých sme hovorili v tejto kapitole:
  - Historický,
  - kultúrny,
  - politický,
  - kontextový.
 Akým spôsobom by vás to mohlo viesť k preformulovaniu výskumných záujmov?
- 2 Prečítajte si ešte raz akúkoľvek teoretickú alebo výskumnú štúdiu, ktorú poznáte. Pokúste sa postulovať nové podmienky, ktoré by vám umožnili rozpracovať novú alebo súvisiacu výskumnú tému.
- 3 Pokúste sa doplniť do oblasti svojho výskumného záujmu niekoľko dodatočných premenných. Potom zistite, ktorá z týchto premenných by najviac prehĺbila váš projekt alebo by sa dala najjednoduchšie skúmať (napr. sú dáta dostupné a dajú sa pomerne ľahko zozbierať?).

Cvičenie 5.2: stratégie pre výlevkárov

- 1 V rozsahu nie viac ako jedna strana si nakreslite vývojový diagram, ktorý bude zachytávať vaše kľúčové koncepty a vzťahy medzi nimi.
- 2 Prehodnoťte oblasť vášho výskumného záujmu z hľadiska nasledujúcich otázok a preformulujte svoj výskumný problém z hľadiska *jedného* druhu hádanky:
  - Ako alebo prečo sa vyvinulo X? (vývojová hádanka)
  - Ako funguje X? (mechanická hádanka)
  - Čo zapríčiňuje X alebo aký vplyv má X na Y? (kauzálna hádanka) (Masonová, 1996, s. 14)
- 3 Použite techniku približovacieho objektívu a zamerajte svoj záujem na nejaký zvládnuteľný „jeden celok“, ktorý by mohol slúžiť ako počiatočný súbor dát na vyriešenie vašej hádanky.

6 Teória v kvalitatívnom výskume

Niektorí ľudia sa stávajú kvalitatívnymi výskumníkmi skôr z negatívnych dôvodov. Možno im nejde dosť dobre štatistika (alebo si myslia, že im nejde), a preto ich nepokúša kvantitatívny výskum. Alebo možno nevynikali v práci v knižnici, a preto nemajú pokušenie napísať čisto teoretickú dizertáciu.

Tá druhá tendencia si však žiada položiť otázku, aký význam má teória pre výskum. Význam teórie sa čiastočne líši v rámci jednotlivých spoločenských vied. Aspoň donedávna to totiž vyzeralo tak, že rôzne spoločenské vedy sa líšili tým, akú dôležitosť pripisovali teórii. Ak si zoberieme iba dva príklady, zdá sa, že psychológovia a antropológovia, napriek všetkým rozdielom, teóriu bagatelizovali.

V psychológii predstavoval kritérium kvality laboratórny výskum. Motto psychológov vyzeralo asi takto: „Prostredníctvom kontrolovaného experimentu názorne ukážte fakty, a teórie sa už o seba postarajú.“ Antropológovia sa presne takto zaujímali o „fakty“. Ich najdôležitejšie fakty sa však odhaľovali na základe pozorovania v prípadových štúdiách skupín alebo kmeňov, zvyčajne žijúcich vo vzdialených krajinách. Napriek tomu väčšina anglicky hovoriacich antropológov až donedávna nasledovala psychológov pri vyzdvihovaní „faktov“ nad „teórie“.

Generácie študentov sociológie boli naopak vedené k tomu, aby si uvedomili primárnu dôležitosť pripisovanú teórii v rámci ich disciplíny. Napriek tomu, že napríklad pregraduálne kurzy sociológie sa bežne delia na tri oblasti („svätá trojica“ sociálnej teórie, sociálnej štruktúry a výskumných metód), je to zvyčajne kurz sociálnej teórie, ktorému sa dostáva najväčšej prestíže. Teória sa navyše v psychológii aj v antropológii stala v súčasnosti oveľa dôležitejšou, pretože začali bitky medzi tradicionalistami a kvalitatívnymi „analytikmi diskurzu“ (v psychológii) a zástancami „postmodernej“ a rodovej teórie (v antropológii).

Záujem spoločenských vied o teóriu odráža spôsob, akým sa posudzujú dizertačné práce. Ako sme videli v kapitole 4, „odhalenie nových faktov“ je zriedka dôležitým alebo dokonca žiadaným kritériom pri posudzovaní väčšiny kvalitatívnych výskumných prác. Každé vedecké zistenie by sa malo zvyčajne posudzovať vo vzťahu k teoretickej perspektíve, z ktorej bolo vyvedené a ku ktorej môže prispieť. To znamená, že zatiaľ čo „fakty“ nikdy nie sú nezaujímavé, vždy sú podradené teóriám. Úspešné dizertačné práce sú prejavom „nezávislého kritického myslenia“ (slovami smerníc pre posudzovanie dizertačných prác londýnskej univerzity) vtedy, keď sa venujú teórii.

To si však žiada, aby sme si položili dôležitú otázku: Čo je „teória“? V nasledujúcej časti ukážem, prečo je v prípade kvalitatívnych výskumníkov teória celkovo zaujímavejšia než suché strany teoretických učebníc.

ČO JE TEÓRIA?

Martin O'Brien (1993) použil pri odpovedi na túto otázku príklad s kaleidoskopom. Ako vysvetľuje:

Kaleidoskop ... [je] detská hračka, pozostávajúca z trubice, určitého počtu šošoviek a úlomkov prisvitného, farebného skla alebo plastu. Ak otočíte trubicu a pozriete cez šošovku kaleidoskopu, tvary a farby viditeľné na dne sa menia. Keď sa trubica otočí, do hry vstúpia rôzne šošovky a kombinácie farby a tvaru sa budú posúvať od jedného vzoru k druhému. Podobným spôsobom môžeme nazerať na sociálnu teóriu ako na určitý druh kaleidoskopu – s posúvaním teoretickej perspektívy mení svoju podobu aj skúmaný svet (1993, s. 10–11).

To, že teória funguje ako kaleidoskop, jasne vidíme na príklade prebratom od Erica Livingstona (1987). Livingston nás žiada, aby sme si predstavili, že sme dostali za úlohu urobiť nejaký spoločenský výskum v uliciach mesta. Kde by sme mali začať? Niekoľko alternatív je uvedených v tabuľke 6.1.

Ako upozorňuje Livingston, každý z týchto rozličných spôsobov výskumu vyžaduje základné teoretické, ako aj metodologické rozhodnutia. Veľmi nahrubo povedané, ak sme oddaní sociálnym teóriám, ktoré chápu svet v pojmoch korelácií medzi sociálnymi faktmi (zoberte si demografiu alebo makroekonomiku), s najväčšou pravdepodobnosťou budeme uvažovať o zbere oficiálnych štatistík (možnosť 1 v tabuľke 6.1). Ak si naopak myslíme, že sú dôležité sociálne významy alebo vnímanie (ako je to v určitých podobách sociológie a psychológie), môže nás priťahovať výskum založený na interview (možnosť 2). Alebo ak sme antropológovia či sociológovia toho druhu, ktorí chcú pozorovať, prípadne zaznamenávať, čo ľudia skutočne robia *in situ*, hlasovali by sme za možnosti 3 alebo 4. Všimnite si však ten veľký rozdiel medzi pohľadmi na správanie ľudí, ktoré získame, keď sa budeme pozerieť zhora (3), odkiaľ ľudia vyzerajú ako mravce vytvárajúce geometrické tvary podobné klinom, a keď sa budeme pozerieť z úrovne ulice (4), odkiaľ sa správanie zdá byť oveľa komplexnejšie.

Tabuľka 6.1 Pohľad na ulicu: možnosti zberu dát

- 1 Oficiálne štatistiky (doprava, nehody),
- 2 interview (ako ľudia zvládajú dopravnú špičku),
- 3 pozorovanie z veže (pohľad na geometrické tvary),
- 4 pozorovanie alebo videozáznam na úrovni ulice (ako ľudia vytvárajú rady alebo usporiadávajú svoje pohyby).

Zdroj: Upravené podľa Livingstona, 1987, s. 21–27.

Pointa je v tom, že žiadne z týchto dát nie sú reálnejšie alebo pravdivejšie než tie druhé. Ľudia napríklad v skutočnosti nie sú ani ako mravce, ani ako komplexní aktéri. Všetko závisí od našej výskumnej otázky. A výskumné otázky sa nevyhnutne formujú na základe teórie. Teórie *potrebujeme* nato, aby nám pomohli zamerať sa v spoločenskom výskume dokonca aj na celkom základné otázky.

S O'Brienovou analógiou s kaleidoskopom a Livingstonovým príkladom pozerať na ulicu v meste sa však ďaleko nedostaneme. Čo presne je „teória“? A ako sa odlišuje od „hypotézy“?

Podobné otázky vyžadujú, aby som už viac neodsúval potenciálne únavnú záležitosť definovania pojmov, ktoré používam. Po tomto definovaní vám opäť uvediem súbor konkrétnych príkladov na vysvetlenie, čo tým myslím.

TEÓRIE, MODEL Y A HYPOTÉZY

V tejto časti budeme hovoriť o modeloch, konceptoch, teóriách, hypotézach, metodológiách a metódach. V tabuľke 6.2 vysvetľujem, v akom význame budem každý tento výraz používať.

Ako vidíme v tabuľke, *modely* stanovujú celkový rámec nášho nazerania na realitu. V krátkosti, modely nám hovoria, aká je realita a z ktorých základných prvkov sa skladá („ontológia“) a aký charakter a status má poznanie („epistemológia“). V tomto zmysle modely zhruba zodpovedajú tomu, čo sa honosnejšie označuje ako „paradigmy“ (pozri Guba a Lincolnová, 1994).

Tabuľka 6.2 Základné výrazy vo výskume

Výraz	Definícia	Význam
Model	Celkový rámec nazerania na realitu (napr. behaviorizmus, feminizmus).	Užitočnosť
Koncept	Myšlienka odvodená z daného modelu (napr. „podnet–reakcia“, „útlak“).	Užitočnosť
Teória	Súbor konceptov, používaných na definovanie alebo vysvetlenie nejakého javu.	Užitočnosť
Hypotéza	Testovateľný výrok.	Validita
Metodológia	Všeobecný prístup k skúmaniu výskumných tém.	Užitočnosť
Metóda	Konkrétny výskumný postup.	Zapadanie do modelu, teórie, hypotézy a metodológie.

Zdroj: Upravená verzia podľa Silvermana, 1993, s. 1.

V rámci spoločenského výskumu predstavujú príklady takýchto modelov funkcionalizmus (ktorý skúma funkcie spoločenských inštitúcií), behaviorizmus (ktorý definuje všetko správanie v pojmoch „podnetu“ a „reakcie“), symbolický interakcio-

nizmus (ktorý zameriava pozornosť na to, akým spôsobom pripisujeme medziľudským vzťahom symbolické významy) a etnometodológia (ktorá nás nabáda skúmať každodenné spôsoby, pomocou ktorých ľudia utvárajú usporiadanú sociálnu interakciu).

V rámci užšieho okruhu kvalitatívneho výskumu používajú Gubrium a Holstein (1997) výraz „idióm“, ktorý zahŕňa analytické preferencie vyjadrené prostredníctvom „modelu“ a záľubu v používaní určitého slovníka, výskumných štýlov a spôsobov písania. Rozlišujú (a kritizujú) štyri rozličné „idiómy“:

- *Naturalizmus*. Prejavuje neochotu voči podsúvaniu významov a uprednostňuje „výpad do terénu a jeho pozorovanie“.
- *Etnometodológia*. Zdieľa s naturalistami zameranie na detail, nachádza ho však v konverzácii v rámci interakcie.
- *Emocionalizmus*. Túži po „intímnom“ kontakte so skúmanými subjektmi a uprednostňuje osobné biografie.
- *Postmodernizmus*. Snaží sa o dekonštrukciu konceptov „subjektu“ a „poľa“.

Koncepty sú jasne vymedzené myšlienky odvodené z konkrétneho modelu. Príklady konceptov sú „sociálna funkcia“ (vychádzajúca z funkcionalizmu), „podnet a reakcia“ (behaviorizmus), „definícia situácie“ (interakcionizmus) a „písomná metóda interpretácie“ (etnometodológia). Koncepty ponúkajú spôsoby nazerania na svet, ktoré sú nevyhnutné pri definovaní výskumného problému.

Teórie usporiadávajú súbory konceptov za účelom definovania alebo vysvetlenia nejakého javu. Ako hovoria Strauss a Corbinová: „Teória pozostáva z prijateľných vzťahov vytvorených medzi konceptmi a súbormi konceptov“ (1994, s. 278).

Bez teórie by sme nechápali také javy ako „smrť“, „kmene“ a „rodiny“. V tomto zmysle neexistuje bez teórie nič, čo by sa mohlo skúmať.

Teória teda predstavuje základ pre uvažovanie o svete, odťažito od sveta, ale predsa o ňom. Týmto spôsobom teória vytvára:

- Rámec pre kritické porozumenie javom,
- základ pre uvažovanie o tom, ako je možné usporiadať to, čo je neznáme (Gubrium, osobná korešpondencia).

Teórie podnecujú k premýšľaniu o tom, čo je zatiaľ neznáme, a takto predstavujú hnacu silu výskumu. Ako živé entity sa takisto vyvíjajú a modifikujú na základe dobrého výskumu. V zmysle, v akom ich používam tu, sa však modely, koncepty a teórie navzájom potvrdzujú, pretože nás vedú k tomu, aby sme na javy nazerali určitým spôsobom. To znamená, že sa nikdy nedajú poprieť, ale iba považovať za viac alebo menej užitočné.

Táto ostatná charakteristika odlišuje teórie od *hypotéz*. Na rozdiel od teórií sa hypotézy testujú vo výskume. Príklady hypotéz, o ktorých hovorím (Silverman, 1993), sú:

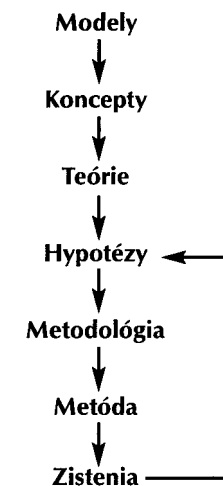
- To, ako prijímame odporúčania, závisí od toho, ako nám odporúčania podali.
- Reakcie na ilegálne drogy závisia od toho, čo sa človek naučí od druhých ľudí.
- Hlasovanie v odborových voľbách súvisí s mimopracovnými vzťahmi medzi členmi odborov.

V mnohých kvalitatívnych výskumoch nestojí na začiatku žiadna konkrétna hypotéza. Hypotézy sa namiesto toho vytvárajú (alebo vyvodzujú) v priebehu raných fáz výskumu. V každom prípade, na rozdiel od teórií sa hypotézy môžu a mali by sa testovať. Hypotézu preto posudzujeme z hľadiska jej validity alebo pravdivosti.

Metodológia definuje spôsob, akým sa bude postupovať pri skúmaní nejakého javu. V rámci spoločenského výskumu sa môže metodológia definovať veľmi zoširoka (napr. kvalitatívna alebo kvantitatívna) alebo užšie (napr. zakotvená teória alebo analýza konverzácie). Podobne ako teórie, ani metodológie nemôžu byť pravdivé či nepravdivé, iba viac alebo menej užitočné.

A napokon *metódy* sú konkrétne výskumné postupy. Zahŕňajú nielen kvantitatívne postupy, ako sú štatistické korelácie, ale aj také postupy, ako pozorovanie, interview či zvukové záznamy. Ešte raz, postupy ako také nie sú pravdivé či nepravdivé. Sú viac alebo menej užitočné, v závislosti od toho, nakoľko zodpovedajú použitým teóriám a metodológiám, testovaným hypotézam alebo zvolenej výskumnej téme. V dôsledku toho môžu napríklad behavioristi uprednostňovať kvantitatívne metódy a interakcionisti zber dát na základe pozorovania. V závislosti od testovanej hypotézy však môžu aj behavioristi použiť kvalitatívne metódy – napríklad v exploračnej fáze výskumu. Rovnako aj interakcionisti môžu niekedy použiť jednoduché kvantitatívne metódy, najmä vtedy, keď chcú vo svojich dátach nájsť nejakú celkovú schému.

Vzťahy medzi modelmi, konceptmi, teóriami, hypotézami, metodológiami a metódami máme schematicky znázornené na obrázku 6.1. Pri čítaní obrázku smerom dolu

Obrázok 6.1 Úrovně analýzy

vyjadruje každý koncept nižšiu úroveň všeobecnosti a abstrakcie. Šípka od „zistení“ k „hypotézam“ označuje mechanizmus spätnej väzby, prostredníctvom ktorého sa hypotézy modifikujú na základe zistení.

Dovoľte mi teraz vysvetliť na niekoľkých konkrétnych príkladoch hrubú kostru načrtnutú na obrázku 6.1. Predstavte si, že sa vo všeobecnosti zaujímate o temnú tému „smrti“ v spoločnosti. Ako budeme túto tému skúmať?

Skôr než si zadefinujeme výskumný problém, či dokonca rozpracujeme hypotézu, musíme si premyslieť niekoľko veľmi základných otázok. Predpokladajme, že sme ten druh spoločenských vedcov, ktorí v nadväznosti na výzvu Emila Durkheima (1951), aby sme spoločenské fakty považovali za skutočné „veci“, uprednostňujú nazeranie na svet z hľadiska spôsobov, akými sociálne štruktúry determinujú svoje správanie.

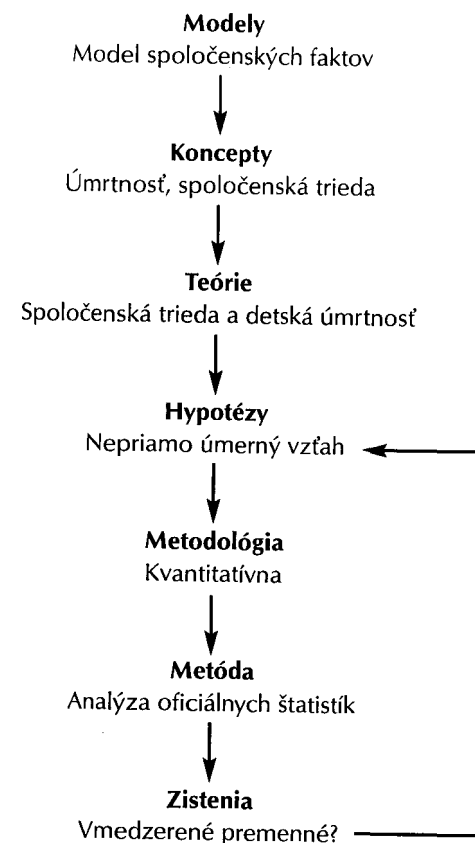
Takýto model spoločenského života nám poskytne koncepty použiteľné pri našom výskume smrti. Pri tomto modeli budeme mať tendenciu nazeráť na smrť cez štatistické údaje o frekvencii výskytu úmrtí (alebo o „úmrtnosti“). A tieto štatistické údaje budeme chcieť vysvetliť z hľadiska iných spoločenských faktov, ako sú vek alebo spoločenská trieda.

Vyzbrojení našimi konceptmi potom skonštruujeme teóriu o tom alebo onom aspekte našej témy. Napríklad na základe práce s našim predpokladom, že smrť je spoločenský fakt, determinovaný inými spoločenskými faktmi, môžeme vyvinúť teóriu, že frekvencia úmrtí detí v ranom veku, čiže „detská úmrtnosť“, súvisí s nejakým spoločenským faktorom týkajúcim sa ich rodičov, povedzme s ich spoločenskou triedou. Od tejto teórie je iba na krok k hypotéze, že čím vyššia je spoločenská trieda rodičov, tým nižšia bude pravdepodobnosť, že dieťa zomrie počas prvého roka života. Túto hypotézu môžeme niekedy vyjadriť aj tvrdením, že existuje „nepriamo úmerný“ vzťah medzi spoločenskou triedou a detskou úmrtnosťou.

Ako som už naznačil, model zaoberajúci sa sociálnymi faktmi bude skôr uprednostňovať kvantitatívnu metodológiu, ktorá pracuje s takými metódami, ako sú oficiálne štatistické údaje alebo využitie rozsiahlych spoločenských prieskumov zakladajúcich sa na zdanlivo reliabilných dotazníkoch so zatvorenými otázkami. Pri interpretácii takýchto dotazníkov bude potrebné zabezpečiť, aby sa náležite brali do úvahy aj faktory, ktoré sa môžu skrývať za jednoduchými koreláciami. Spoločenská trieda sa môže napríklad spájať s kvalitou bývania a tento druhý faktor (tu nazývaný „intervenujúca, vmedzerená“ premenná) môže byť skutočnou príčinou rozdielov v miere detskej úmrtnosti. Tento celkový prístup k smrti je schematicky znázornený na obrázku 6.2.

Obrázok 6.3 zachytáva úplne odlišné predstavy o smrti. Podľa určitých sociológov sa spoločenské inštitúcie utvárajú alebo upevňujú na základe konania účastníkov. Ústredná myšlienka tohto modelu je, že charakter javov definuje spôsob, akým ich klasifikujeme. Táto myšlienka sa následne spája s konceptom „definícií situácie“, ktorý nás navádza, aby sme nazerali na sociálne javy z hľadiska spôsobov, akými ľudia definujú význam v rozličných kontextoch. Celkové poslanstvo tohto prístupu je, že by sme „smrť“ mali dať do úvodzoviek, a teda vedie k teórii, v rámci ktorej sa „smrť“ považuje za sociálny konštrukt.

Toto sa samozrejme veľmi líši od modelu „spoločenských faktov“, a preto to krásne ilustruje dôležitosť teórií pri definovaní výskumných problémov. Bezprostrednou nevýhodou však môže byť to, že zdanlivo odporuje intuitívnemu mysleniu. Predsa len môžete mať pocit, že smrť je určite očividný fakt. Bez ohľadu na to, či sme mŕtvi alebo nie sme mŕtvi, a ak sme, kde to necháva sociálny konštrukcionizmus?

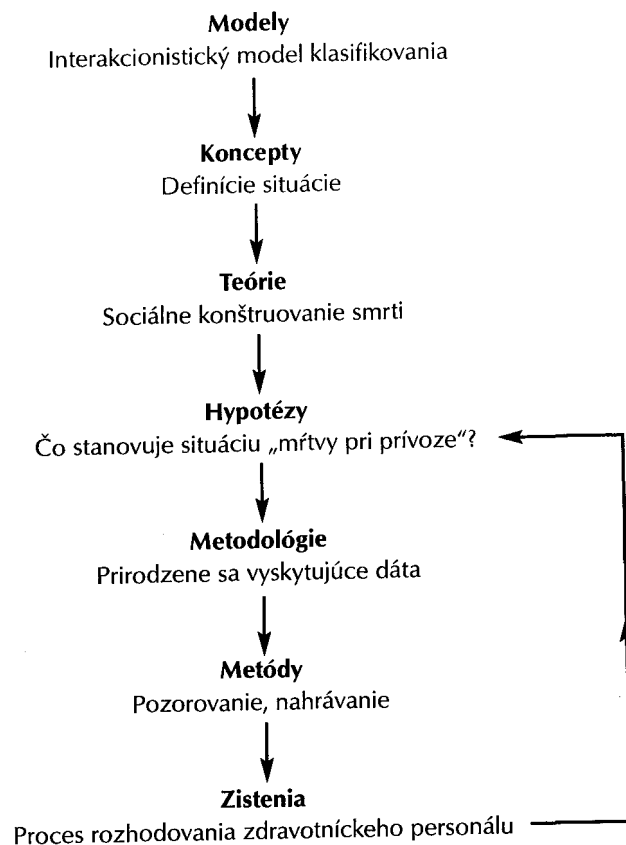
Obrázok 6.2 Smrť ako spoločenský fakt

Dovoľte mi citovať dva prípady, ktoré predstavujú protiargument. Po prvé, keď v roku 1963 zastrelili prezidenta Kennedyho, odviezli ho do nemocnice v Dallase, podľa súdobých opisov, s odstranenou polovicou hlavy. Predpokladám, že keby priviezli v takomto stave na úrazové oddelenie vás alebo mňa, podrobili by nás zbežnej prehliadke a do záznamu by napísali „mŕtvy pri prívoze“. No práve preto, že personál mal dočinenia s prezidentom, musel urobiť viac než len toto. Preto sa snažil pracovať s Kennedym ešte takmer hodinu, aby tak preukázal, že urobil pre takého dôležitého pacienta všetko, čo bolo v jeho silách (pozri Sudnow, 1968a).

Teraz zoberte do úvahy súčasnú diskusiu o tom, či a za akých podmienok by mali byť ťažko zranení ľudia odpojení od systémov, udržiavajúcich ich pri živote. Ešte

raz, akt definovania stanovuje, či je niekto živý alebo mŕtvy. A všimnite si, že takéto definície majú skutočné dôsledky.

Samozrejme, takýto spôsob nazerania na to, ako sa smrť spoločensky konštruuje (niekedy sa to nazýva „sociálny konštrukcionizmus“), je iba jeden spôsob vytvárania teórie o tomto jave, v skutočnosti o nič lepší ani o nič horší než prístup so „spoločenskými faktmi“.

Obrázok 6.3 Smrť ako sociálna konštrukcia

Ak si však raz osvojíme ten alebo onen model, začne podstatne vplývať na priebeh nášho výskumu. Ako sme napríklad videli, môže sa označenie „mŕtvy pri prívoze“ rôzne použiť na rôznych ľuďoch, môžeme teda rozpracovať hypotézu o tom, ako sa označenie „mŕtvy pri prívoze“ používa na rôznych pacientov v nemocniciach.

Vzhľadom na náš model sa potom pravdepodobne pokúsime zozbierať výskumné dáta, ktoré vznikli v takýchto „prírodné sa vyskytujúcich“ kontextoch (alebo kontextoch nevytvorených za účelom výskumu), ako sú skutočné nemocnice, a použijeme metódy ako pozorovanie alebo zhotovovanie zvukových či obrazových záznamov. Všimnite si však, že by to nevytláčilo zber kvantitatívnych dát (povedzme z nemocni-

ných záznamov). Znamenalo by to skôr, že náš hlavný súbor dát by bol pravdepodobne kvalitatívny. V súlade s predchádzajúcimi výskumami (napr. Jeffery, 1979, Dingwall a Murray, 1983) by mohli naše zistenia poukázať na to, aký význam pre takéto zdravotnícke rozhodnutia má vek a predpokladaný morálny status, ako aj spoločenská trieda. Tieto zistenia, ako to znázorňuje obrázok 6.3, by nám následne pomohli upresniť východiskové hypotézy.

ZOVŠEOBECŇOVANIE A VYTVÁRANIE TEÓRIE

Teoretická práca s dátami sa nekončí upresnením hypotéz. V tejto časti poukážem na to, ako môžeme rozpracovať úspešne overené hypotézy na zovšeobecnenia a takto prispieť k *utváraniu* teórií.

Najskôr si musíme uvedomiť, že prípadové štúdie, ohraničené na určitý súbor interakcií, predsa len nám umožňujú skúmať spôsoby, akými sa konkrétne výroky alebo činy ukotvujú v konkrétnych schémach usporiadania spoločnosti.

Klasický prípad antropológa, ktorý využil prípadovú štúdiu za účelom širších zovšeobecnení, predstavuje práca Mary Douglasovej (1975) o stredoafrikom kmeni Lele. Douglasová si všimla, že mravčiar, ktorého západní zoológovia nazývajú „pangolin“, zohráva veľmi dôležitú úlohu v rituálnom živote kmeňa Lele. Pre ľudí kmeňa Lele predstavuje mravčiar kultové zviera a súčasne anomáliu. Pripisovali mu zvieracie aj ľudské vlastnosti: zvyčajne má naraz iba jedno mláďa, na rozdiel od iných zvierat.

Taktiež úplne nezodpovedá klasifikácii suchozemských alebo vodných živočíchov kmeňa Lele, pretože trávi určitý čas na súši a určitý čas vo vode. Spomedzi lovných zvierat mravčiara ľudia z kmeňa Lele považovali za jedinečného preto, že sa nepokúšal utiecť, ale sa takmer vydal napospas svojim lovcem.

Douglasová našťastie odolala tomu, čo by sme nazvali „turistickou“ reakciou, ktorá sa pohybuje niekde medzi zvedavosťou a systematickou analýzou. Všimla si, že mnoho skupín, ktoré vnímajú anomálne entity vo svojom okolí, ich bez premýšľania odmietajú. Ak by ste brali anomálnu entitu vážne, mohlo by to vyvolať pochybnosti o „prírodzenom“ statuse systému klasifikácie, ktorý vaša skupina používa.

Klasický príklad odmietnutia anomálie nachádzame v Starom zákone. Douglasová upozorňuje, že dôvod, prečo je prasa nečistá, je podľa Starého zákona ten, že je anomálna. Má síce kopytá ako párnokopytníky, ktoré ho podľa Starého zákona robia čistým; no nie je prežúvavec, a to ho robí nečistým. Vychádza teda najavo, že prasa je čiastočne nečistá práve preto, že je anomálna. Podobne, učenie Starého zákona o zmiešanom manželstve pôsobí vo vzťahu k anomálii. Hoci by ste si nemali brať niekoho z iného kmeňa, ak si zoberiete potomka z manželstva medzi členom vášho kmeňa a cudzincom, budú sa na vás ľudia pozeráť ešte horšie. V oboch prípadoch sa ľudia anomálie stráňajú.

Lele sú však výnimka: oslavujú anomálneho pangolina. Pre Douglasovú to znamená, že nemusí existovať *univerzálna* tendencia odmietať anomáliu. Ak existujú

medzi spoločnosťami rozdiely, potom to musí vypovedať o niečom, čo súvisí s usporiadaním ich spoločnosti.

S dostatočnou istotou sa dá povedať, že na spoločenskom živote kmeňa Lele je niečo zvláštne. Ich skúsenosť so vzťahmi s inými kmeňmi je veľmi priaznivá. Vymieňajú si s nimi tovar a majú iba málo skúseností s vojnou.

Čo si vyžadujú dobré vzťahy s inými kmeňmi? Vyžadujú si úspešné prekračovanie hranice. Ale čo robia anomálne entity? Prekračujú hranice. To je odpoveď na hádanku, prečo sú ľudia z kmeňa Lele iní.

Douglasová tvrdí, že reakcia ľudí z kmeňa Lele na anomáliu vychádza zo skúseností zakotvených v usporiadaní ich spoločnosti. Mravčiaru vnímajú priaznivo, pretože prekračuje hranice tak, ako oni sami. Naopak, starovekí Izraeliti sa pozerali na anomálie nepriaznivo, pretože ich vlastná skúsenosť s prekračovaním hraníc bola silne negatívna. V skutočnosti Starý zákon predstavuje rad katastrofických výmen medzi Izraelitmi a inými kmeňmi.

Na základe historického porovnania prešla Douglasová od vysvetlenia jedného prípadu k oveľa všeobecnejšej teórii vzťahov medzi sociálnou výmenou a reakciou na anomáliu. Glaser a Strauss (1968) opísali tento prechod k väčšej všeobecnosti ako prechod od *vecnej* k *formálnej* teórii. V rámci ich vlastného výskumu na nemocničných oddeleniach poskytujúcich starostlivosť smrteľne chorým pacientom, ukazujú s využitím porovnávacej metódy, ako môžeme rozpracovať výklad o povedomí ľudí o blížiaci sa svojej smrti (t. j. vecnú teóriu) a prejsť k výkladu širokej palety „kontextov uvedomovania si“ (formálna teória).

Douglasovej výklad vzťahu medzi reakciami na anomáliu a skúsenosťami s prekračovaním hraníc sa môže uplatniť kdekoľvek inde. Zlé skúsenosti s výmenou s inými skupinami možno vysvetľujú, prečo niektorí izraelskí židia a palestínski moslimovia tak dbajú na označenie vlastnej identity na „posvätných miestach“ v Jeruzaleme a odmietajú viacúčelové využitie tých istých posvätných miest (ako nenávideniahodnú anomáliu).

V každom prípade je Douglasovej výskum kmeňa Lele príkladom na potrebu vy-pátrať, ako sú individuálne prvky ukotvené vo formách spoločenského usporiadania. Urobila to jasným durkheimovským spôsobom, ktorý nazerá na správanie ako na vyjadrenie „spoločnosti“, pôsobiacej ako „skrytá ruka“, lebo odmedzuje a formuje konanie ľudí. S využitím konštrukcionistického rámca je zase možné nazeráť na drobné detaily ľudskej činnosti bez toho, aby sme usporiadanie spoločnosti považovali za čisto vonkajšiu silu (napr. Moerman, 1974). V tomto prípade ľudia prestávajú byť „kultúrnymi hlupákmi“ (Garfinkel, 1967) a zručne reprodujú morálny poriadok.

AKO VYTVÁRAŤ Z DÁT TEÓRIE

Na rozdiel od Moermana alebo Douglasovej väčšina čitateľov nevloží do svojho výskumu veľmi dobre zadefinovaný súbor teoretických myšlienok. Ak ste v tejto pozícii, bude váš problém spočívať v spôsobe, akým môžete využiť dáta pri uvažovaní

v teoretických pojmoch. Nasledujúci zoznam som pôvodne zamýšľal iba ako súbor návrhov. Aj keď nemôže byť vyčerpávajúci, mal by slúžiť ako počiatkový návod pri vytváraní teórie z dát. Môžete ho tiež čítať v nadväznosti na diskusiu o troch druhoch výskumnej citlivosti v kapitole 5.

Pri realizácii výskumu vám odporúčam, aby ste porozmýšľali o nasledujúcich piatich otázkach:

- 1 *Chronológia*. Môžete zbierať dáta v čase za účelom skúmania procesov zmeny? Ak nie, oplatí sa preskúmať historické dôkazy, ktoré môžu aspoň naznačiť, ako vznikol váš výkumný problém.
- 2 *Kontext*. Ako sú vaše dáta začlenené do kontextu v konkrétnom organizačnom prostredí, sociálnych procesoch alebo súbore skúseností? Ako napríklad poukazuje Moerman, odpovede na výskumníkovu otázku v interview sa môžu líšiť od účasti na aktivite, ktorá predstavuje tému interview. Preto myslite na to, že môžu existovať viaceré verzie vášho javu.
- 3 *Porovnanie*. Mary Douglasová vypracovala svoju teóriu na základe porovnania, ako rôzne skupiny nakladajú s anomáliami. Pokúste sa aj vy porovnávať vaše dáta s inými zodpovedajúcimi dátami. Dokonca aj vtedy, keď nemôžete nájsť porovnateľný prípad, pokúste sa nájsť spôsob, ako rozdeliť vaše dáta na rozličné súbory, a porovnajte tieto. Pamätajte, že porovnávací metóda predstavuje základnú vedeckú metódu.
- 4 *Dôsledky*. Keď budete písať správu o svojom výskume, uvažujte, akým spôsobom môžu vaše zistenia súvisieť so širšou škálou otázok než bola vaša pôvodná výskumná téma. Týmto spôsobom môžete prepojiť veľmi úzku tému (napr. ako ľudia z kmeňa Lele vnímajú pangolina) s oveľa širšími sociálnymi procesmi (napr. ako spoločnosti reagujú na anomálne entity).
- 5 *Laterálne myslenie*. Buďte ako ľudia z kmeňa Lele. Nevytvárajte medzi konceptmi pevné hranice, ale skúmajte vzťahy medzi zdanlivo rozdielnymi modelmi, teóriami a metodológiami. Vyzdvihujte anomáliu!

ZÁVER

Filozof vedy Thomas Kuhn (1970) charakterizoval niektoré spoločenské vedy, že trpia nedostatkom jednotného, uznávaného súboru konceptov. Z Kuhnovho pohľadu je preto spoločenský výskum „pre-paradigmatický“ alebo prinajmenšom v stave súperiacich paradigiem. Ako som už naznačil, problém spočíva v tom, že na základe tejto skutočnosti vznikol celý rad spoločenskovedných kurzov, ktoré predkladajú rozličné spoločenskovedné prístupy spôsobom buď/alebo.

Niektorí študenti veľmi uznávajú takéto kurzy. Učia sa o príslušných protikladných paradigmách, volia si radšej A než B a ako papagáje opakujú výhody A a nevýhody B. Ani neprekvapuje, keď tieto kurzy predkladajú veľmi málo dôkazov, že takíto študenti vôbec o niečom niekedy rozmýšľali; dokonca aj to, že si vyberú A,

pravdepodobne vychádza z implicitných alebo explicitných preferencií ich učiteľa. Toto môže čiastočne vysvetľovať, prečo toľko spoločenskovedných kurzov v skutočnosti vytvára v študentoch naučenú neschopnosť ísť von a robiť výskum.

Tézy o súperiacich „ozbrojených táboroch“ vám nijako neumožnia, aby ste sa postavili pred výskumné dáta. V teréne je materiál oveľa zložitejší, než by tvrdili rozdielne tábory. Poučíme sa od obidvoch strán, alebo si začneme ešte konštruktívnejšie klásť zaujímavé otázky, keď odmietneme polaritu, ktoré takéto kurzy predávajú?

Aj vtedy, keď sa rozhodneme, či použijeme kvalitatívne alebo kvantitatívne metódy, zaangažujeme sa v teoretických a súčasne metodologických rozhodnutiach. Tieto rozhodnutia nesúvisia iba so spôsobom, akým konceptualizujeme svet, ale aj s našou teóriou o tom, ako naše výskumné subjekty rozmyšľajú o veciach.

Teória však nadobúda hodnotu iba vtedy, keď sa použije na vysvetlenie niečoho. Howard Becker (1998, s. 1) hovorí, že veľký zakladateľ chicagskej školy, Everett Hughes, reagoval mrzuto, keď sa ho študenti pýtali na teóriu. „Teória čoho?“, odpovedal by. Pre Hughesa, ako aj pre mňa, je teória bez práce na nejakom pozorovaní ako traktor bez poľa.

Teória by potom nemala predstavovať ani symbol statusu, ani niečo voliteľné navyše v rámci výskumu. Bez teórie je výskum neskutočne úzky. Bez výskumu je teória obyčajným rozjímaním spoza stola.

ZHRNUTIE

Výskumné otázky nevyhnutne vychádzajú z teórie. Sociálne teórie preto *potrebujeme* ako pomoc, aby sme v spoločenskom výskume zobrali do úvahy aj tie najzákladnejšie otázky. Teórie je však potrebné odlišiť od modelov a konceptov:

- *Modely* predstavujú celkový rámec nášho nazerania na realitu.
- *Koncepty* sú jasne špecifikované myšlienky, odvodené z konkrétneho modelu.
- *Teórie* usporiadávajú súbory konceptov za účelom definovania a vysvetlenia nejakého javu.
- *Hypotézy* sú testovateľné výroky.
- *Metodológie* definujú spôsob, akým sa bude postupovať pri výskume nejakého javu.
- *Metódy* predstavujú konkrétne výskumné postupy.

Zlepšite si schopnosť vytvárať z dát teóriu, ak budete premýšľať:

- *O chronológii:* Zber dát v čase za účelom skúmania procesov zmeny.
- *O kontexte:* Zvážte, ako sú vaše dáta začlenené do kontextu v konkrétnom organizačnom prostredí, sociálnych procesoch alebo súboroch skúseností.
- *O porovnaní:* Pokúste sa nájsť spôsob, ako rozdeliť dáta na rozdielne súbory, a porovnajte ich.

- *O dôsledkoch:* Premýšľajte, ako môžu vaše zistenia súvisieť so širšou škálou otázok, než bola vaša pôvodná výskumná téma.
- *O laterálnom myslení:* Skúmajte vzťahy medzi zdanlivo rozdielnymi modelmi, teóriami a metodológiami.

Ďalšie čítanie

Beckerova kniha *Tricks of the Trade* (University of Chicago Press, 1998) obsahuje dve kapitoly, ktoré sú veľmi dôležité z hľadiska schopnosti vytvárať z dát teóriu (kapitola 2 o „predstavivosti“ a kapitola 4 o „konceptoch“). Kniha *The New Language of Qualitative Method* (Oxford University Press, 1997) od Jaberu Gubriuma a Jamesa Holsteina je neoceniteľný sprievodca slovníkmi, výskumnými štýlmi a spôsobmi písania rozličných teoretických „idiómov“, ktorý podnecuje k premýšľaniu.

Cvičenie 6.1

Howard Becker píše, že jeho kolega Bernard Beck odpovedal študentom, ktorí sa pokúšali rozpracovať zo svojich dát teóriu, pokynom: „Povedzte mi, čo ste zistili, ale nepoužite pritom žiadnu identifikačnú charakteristiku skutočného prípadu“ (1998, s. 126).

Becker uvádza príklad vlastného výskumu učiteľov v Chicagu, z ktorého vraj zistil, že títo učitelia sa snažili zlepšiť svoju situáciu skôr prechodom na iné školy než pokusmi o postup na aktuálnej škole. Použite jeho dáta, avšak bez „učiteľov“ alebo „škôl“, a skúste vypracovať výklad, ktorý mohol podať Becker o svojom výskume, a s ktorým by bol Becker spokojný.

7

Výber metodológie

Ak viete, čo chcete zistiť, zavedie vás to neúprosne k otázke, ako získať tú informáciu (Miles a Huberman, 1984, s. 42).

V kapitole 6 som definoval „metodológiu“ ako „všeobecný prístup ku skúmaniu výskumných tém“. V tomto zmysle by ste mali pri výbere metódy zohľadniť „celkovú stratégiu výskumu“ (Masonová, 1996, s. 19), pretože vaša metodológia ovplyvní to, ktoré metódy použijete, a spôsob, akým každú z nich použijete.

V kvantitatívnom výskume sa očakáva, že začnete definovaním súboru premenných a metód (často s využitím už existujúcich, overených nástrojov na meranie). Ak však stojíte na začiatku kvalitatívneho výskumu, do akej miery ste nútení vybrať si spomedzi rozličných metód?

Túto otázku kladú Miles a Huberman (1984), ktorí tvrdia, že kvalitatívni výskumníci majú škálu možností, do akej miery využijú to, čo autori nazývajú „vopred určená inštrumentácia“ (t. j. vopred definované metódy a nástroje na meranie):

- **Žiadna vopred určená inštrumentácia:** „Práca v teréne musí byť otvorená voči nepredpokladaným javom, ktoré by definovanie inštrumentácie vopred mohlo zakryť“; všetko, čo naozaj potrebujete, je „niekoľko orientačných otázok, nejaká legenda na pozorovanie [a] pripravená hrubá verzia formulára na analýzu dokumentov“ (Miles a Huberman, 1984, s. 42).
- **Inštrumentácia určená vopred v značnej miere:** Ak výskum nemá užšie zameranie, budete zbierať aj zbytočné dáta; použitie nástrojov na meranie z predchádzajúcich výskumov vytvára možnosť porovnania.
- **Otvorená otázka:** Exploračné výskumy môžu byť oveľa menej štrukturované než konfirmačné výskumy; ak je vaša vzorka veľmi malá, potom bude vo väčšej miere obmedzená aj možnosť porovnania prípadov, a preto bude menšia aj potreba standardizovaných výskumných nástrojov.

Miles a Huberman poukazujú na to, že hoci je štrukturovanie výskumného plánu pred výskumom bežnejšie v kvantitatívnych výskumoch, má význam zväziť možnosť takéhoto štrukturovania aj v rámci skôr kvalitatívnej práce. Preto musia existovať dobré dôvody aj pre rozhodnutie začať výskum bez „predchádzajúceho určenia inštrumentácie“. Kvalitatívny výskum môže byť vysoko štrukturovaný a to, čo Miles

a Huberman nazývajú „žiadna vopred určená inštrumentácia“, by sa nemalo považovať za štandardnú možnosť v prípade nekvantitatívneho výskumu.

Tabuľka 7.1 Rôzne použitie štyroch metód

Metóda	Metodológia	
	Kvantitatívny výskum	Kvalitatívny výskum
Pozorovanie	Prípravné práce, napr. pred vytvorením rámcového dotazníka	Zásadné pre porozumenie inej kultúre
Analýza textu	Obsahová analýza, t. j. počítanie týkajúce sa výskumníkových kategórií	Porozumenie kategóriám participantov
Interview	„Dotazníkový výskum“: väčšinou zatvorené otázky na náhodne vybranej vzorke	„Otvorené otázky“ na malých vzorkách
Prepisy	Málo používané ako kontrola presnosti záznamov z interview	Používané za účelom porozumenia spôsobom, akými participantí štrukturujú konverzáciu

Zdroj: Silverman, 1993, s. 9.

Väčšina výskumných metód sa môže navyše použiť v kvalitatívnych aj kvantitatívnych výskumoch. Poukazujem na to v tabuľke 7.1. Tabuľka podčiarkuje moje skoršie tvrdenie, že metódy sú postupy, ktoré nadobúdajú konkrétny význam v závislosti od metodológie, v rámci ktorej sa používajú. To všetko znamená, že musíme odmietať, aby sa s výskumnými metódami zaobchádzalo iba ako s *technikami*.

Ak si zoberieme iba jeden príklad, napriek tomu, že existujú kvantifikovateľné, štandardizované plány pozorovania, pozorovanie sa v rámci kvantitatívneho výskumu nepovažuje za veľmi dôležitú metódu zberu dát. Je to preto, že je ťažké realizovať výskum na základe pozorovania na veľkých vzorkách. Kvantitatívni výskumníci takisto tvrdia, že pozorovanie nepredstavuje veľmi reliabilnú metódu zberu dát, pretože rôzni pozorovatelia môžu zaznamenať rozdielne pozorovania. Ak sa pozorovanie vôbec používa, považuje sa za vhodné iba v prípravnej alebo „exploračnej“ fáze výskumu.

Výskumy založené na pozorovaní boli naopak zásadné pre mnoho kvalitatívnych výskumov. Počnúc pionierskymi prípadovými štúdiami nezápadných spoločností prvých antropológov (Malinowski, 1922; Radcliffe-Brown, 1948) a pokračujúc prácami sociológov v Chicagu pred 2. svetovou vojnou (Thomas a Znaniecki, 1927) sa metóda pozorovania často využívala pri snahe porozumieť inej kultúre.

Metódy používané kvalitatívnymi výskumníkmi sú príkladom spoločného presvedčenia, že môžu sprostredkovať „hlbšie“ pochopenie spoločenských javov než čísto kvantitatívne dáta. Toto údajne „hlboké“ porozumenie vzniká na základe vyhlá-

sení kvalitatívnych výskumníkov, že sa dokázali vcítiť a zmapovať také teritória ako „vnútorné prežívanie“, „jazyk“, „kultúrne významy“ alebo „formy spoločenskej interakcie“. Niektoré z týchto údajných prínosov, spojené s rôznymi kvalitatívnymi metódami, uvádzam v tabuľke 7.2.

K tabuľke 7.2 musím poznamenať ešte dve veci. Po prvé, žiadne uvedené vyhlásenie nie je neutrálne, ale závisí od modelu fungovania spoločenskej reality, ktorý v sebe zahŕňa. Vo vzťahu k štyrom „idiómom“ Gubriuma a Holsteina (1997), o ktorých sme hovorili v kapitole 6, naturalisti dávajú prednosť porozumeniu „subkultúram“, emocionalisti preferujú porozumenie „prežívaniu“, etnometodológovia uprednostňujú porozumenie „interakcií“ a postmodernisti preferujú znakové systémy.

Tabuľka 7.2 Metódy kvalitatívneho výskumu

Metóda	Charakteristiky	Deklarovaný prínos
Pozorovanie	Dlhé časové úseky kontaktu	Porozumenie „subkultúram“
Texty a dokumenty	Pozornosť zameraná na organizáciu a použitie takéhoto materiálu	Porozumenie jazyku a iným znakovým systémom
Interview	Relatívne neštrukturované a „otvorené“	Porozumenie „prežívaniu“
Zvukové a obrazové záznamy	Presné prepisy prirodzene prebiehajúcich interakcií	Porozumenie spôsobom, akými je organizovaná interakcia

Takéto idiómy alebo modely sú potrebné, no nie sú dostatočným zdôvodnením, že daná výskumná metóda sa použila správne. Preto čisto teoretické zdôvodnenie nezaručuje, že sa metóda použije pri analýze konkrétnych dát primeraným spôsobom.

Po druhé, existuje širší, spoločenský kontext, v rámci ktorého sa metódy nachádzajú a používajú. Ako hrubý príklad: texty záviseli od vynájdenia tlače alebo v prípade televízie či zvukových záznamov od moderných komunikačných technológií.

Také aktivity ako pozorovanie a interview navyše nie sú výsadou výskumníkov robiacich spoločenský výskum. Foucault (1977) si napríklad všimol, že pozorovanie väzňa stálo pri zrode modernej reformy väzníc, zatiaľ čo metóda dopytovania používaná v interview kopíruje mnohé charakteristiky katolíckej spovede alebo psychoanalytickej konzultácie. Všadeprítomnosť rozhovoru sa odzrkadľuje v ústrednej pozícii výskumov založených na interview v rámci veľkej časti súčasných spoločenských výskumov. Zvážte si, napríklad, nakoľko sú interview ústrednou (a obľúbenou) charakteristikou masmediálnych produktov, od „talkshow“ až po „rozhovory s celebritami“. Možno všetci žijeme v niečom, čo by sme mohli nazvať „interview society“, v ktorej, ako sa zdá, interview zohrávajú ústrednú úlohu pri interpretácii našich životov (pozri Atkinson a Silverman, 1997).

Tento širší spoločenský kontext môže vysvetliť pokušenie kvalitatívnych výskumníkov používať také metódy ako interview (pozri kapitolu 26). Samozrejme, súvislosť medzi kultúrou a metódou by mala predstavovať príležitosť, aby sme si položili otázku o vlastných metodologických preferenciách. Toto sebaspytovanie (o ktorom

sa, podľa mňa mylne, hovorí ako o reflexívnosti) však samo osebe nezdôvodňuje rozhodnutia, ktoré robíme. Ako budem tvrdiť nižšie, takéto zdôvodnenie závisí od možnosti a vierohodnosti nášho výskumného plánu.

Silnou stránkou kvalitatívneho výskumu sú samozrejme skôr dlhé opisné narácie než štatistické tabuľky. Problém vierohodnosti, ktorý tu vzniká, spočíva v tom, ako takýto výskumník postupuje pri kategorizovaní opisovaných udalostí alebo aktivít. Táto skutočnosť je niekedy známa aj ako problém *reliability*.

Reliabilita je jedno z dvoch kľúčových kritérií, prostredníctvom ktorých môžeme posudzovať akúkoľvek výskumnú štúdiu. Druhým kritériom je *validita*.

Otázka validity sa zvyčajne kladie v súvislosti s tým, čo robí presvedčivé vyhlásenie pravdivým. Denzin a Lincolnová v tejto súvislosti analyzujú prístup, ako to oni nazývajú, „konvenčnej pozitivistickéj spoločenskej vedy“ k „disciplinovanému skúmaniu“:

interná validita, miera, nakoľko zistenia správne mapujú skúmaný jav; *externá validita*, miera, nakoľko sa môžu zistenia zovšeobecniť na iné prostredie, podobné tomu, v ktorom prebehol výskum; *reliabilita*, miera, nakoľko môže iný výskumník zopakovať alebo zreprodukovat zistenia; a *objektívnosť*, miera, nakoľko sú zistenia zbavené predpojatosti [systematických chýb] (1994, s. 100).

K otázkam validity a reliability sa vrátim v tretej časti tejto knihy, keď budem hovoriť o spôsoboch analýzy dát. Uvažovať o týchto otázkach sa však oplatí už v počiatkových fázach plánovania metodológie. Mali by ste si hlavne položiť otázku, do akej miery vám metódy, o ktorých uvažujete, poskytnú validné, reliabilné a objektívne dáta.

Abstraktná diskusia o takýchto veciach však nie je vždy poučná. Aby som veci skonkrétnil, ukážem vám, ako som ja uvažoval o týchto otázkach v počiatkových fázach plánovania výskumu, ktorý som robil. Týkalo sa to výskumu poradenstva v súvislosti s vyšetreniami na HIV, ktoré sa objavilo po identifikovaní epidémie AIDS na začiatku osemdesiatych rokov 20. storočia.

PRÍPADOVÁ ŠTÚDIA: PORADENSTVO TÝKAJÚCE SA HIV

Kontext

Výskum zameraný na poradenstvo, o ktorom tu budem hovoriť, vyplynul z mojej práce sociológa zdravotníctva. V období medzi rokmi 1979 a 1985 som pracoval s dátami z konzultácií s ambulantnými pacientmi, ktoré sa týkali rodičov a detí. Súčasne som takisto realizoval malý výskum na onkologických klinikách pre dospelých, v rámci ktorého som porovnával štátne zdravotnícke a súkromné konzultácie toho istého lekára. O tomto výskume som písal vo viacerých prácach (Silverman, 1981; 1983; 1984; Silverman a Bloor, 1989) a zhrnul som ho v knihe (Silverman, 1987). V tejto knihe som sa zameral na to, ako môže zdravotníctvo, zdanlivo „orientované na pacienta“, pôsobiť viacerými rozdielnymi smermi.

V roku 1987 som dostal povolenie zúčastňovať sa na týždenných klinických sedeniach na genito-urologickom oddelení istej mestskej nemocnice v Anglicku (Silverman, 1989). Účelom klinických sedení bolo monitorovať vývoj HIV-pozitívnych pacientov, ktorí užívali liek AZT (Retrovir). AZT, ktoré, ako sa zdá, je schopné spomaliť rozmnožovanie vírusu, bolo v tom čase v experimentálnej fáze vývoja.

Ako pri každom výskume založenom na pozorovaní, bolo cieľom zozbierať informácie o sociálnych procesoch v „prirodzene existujúcom“ kontexte z prvej ruky. Nepokúsil som sa robiť rozhovory s dotýčnými osobami, pretože som sa zameriaval na to, čo na klinických sedeniach skutočne robili, a nie na to, čo si o tom mysleli. Výskumník sedel v konzultačnej miestnosti obďaleč, bokom od lekára a pacienta.

Súhlas s prítomnosťou výskumníka získal od pacientov hlavný lekár. Vzhľadom na predpokladanú chúlitosť situácie som sa nepokúsil nahrávať sedenia na pásku. Namiesto toho som si písal podrobné poznámky, pričom som na každú konzultáciu použil samostatný list papiera. Vzorka bola malá (pätnásť pacientov mužského pohlavia, ktorých som videl na tridsiatich siedmich konzultáciách počas siedmich klinických sedení) a výskum si nenárokoval žiadnu reprezentatívnosť. Keďže pozorovacie metódy sa v tejto oblasti využívali iba zriedka, výskum bol v podstate exploračný. Ako však uvidíme, pokúsil som sa prepájať zistenia s inými spoločenskými výskumami o vzťahoch medzi lekárom a pacientom.

Ako poznamenal Sontag (1979), choroba sa často berie ako morálna alebo psychologická metafora. Hlavným zistením z tohto počiatočného výskumu bolo morálne zaťaženie, vyplývajúce z HIV-pozitivity. Mnohí pacienti napríklad používali budík, aby ich v noci upozornil, kedy majú užiť liek. Ako poznamenal jeden z nich: „Absolútne sa tým prezradíte. Každý vie, čo vám je.“

No napriek spoločenskej atmosfére, z hľadiska ktorej sa nazeralo na infekciu HIV, existovali výrazné rozdiely v spôsoboch, akými sa ľudia prezentovali lekárskemu tímu. Identifikoval som štyri štýly „sebaprezentácie“ (Goffman, 1959), ktoré som pomenoval „flegmatický“, „úzkostlivý“, „objektívny“ a „teatrálny“ (pozri Silverman, 1989). Vzťah medzi každým pacientom a konkrétnym „štýlom“ sebaprezentácie však nebol jednoduchý. Skôr by sa dalo povedať, že každý pacient mal k dispozícii ľubovoľný spôsob sebaprezentácie na ktoromkoľvek sedení, kde mohol tento spôsob plniť konkrétnu sociálnu funkciu. Preto som sa zameriaval skôr na sociálne procesy než na psychologické stavy.

Popritom som zistil aj to, v akej miere hral étos „pozitívneho myslenia“ centrálnu úlohu v mnohých výkladoch pacientov a v akej miere sa lekári zameriavali skôr na „telo“ než na „myseľ“ svojich pacientov. To viedlo k niektorým praktickým otázkam o deľbe práce medzi lekármi a poradcami.

V čase, keď som písal o tomto výskume, Kaye Wellings, ktorý vtedy pracoval pre štátom založený Úrad pre vzdelávanie v oblasti zdravotníctva, nadviazal so mnou kontakt v súvislosti s možnosťou rozšíriť môj výskum na poradenstvo týkajúce sa HIV. Úrad dovtedy financoval výskum účinnosti posolstiev o „bezpečnejšom sexe“ v masmédiách. Vzhľadom na explóziu počtu vyšetrení na HIV vo Veľkej Británii kon-

com osemdesiatych rokov 20. storočia si Wellings myslel, že by mohlo byť užitočné dlhodobšie skúmať účinnosť posolstiev v rámci zdravotníckej osvetly, ktoré sa sprostredkovávali na poradenských stretnutiach týkajúcich sa vyšetrení na protilátky proti HIV.

Takýto výskum ma zaujímal z dvoch dôvodov. Po prvé, bolo to logické rozvinutie môjho výskumu o rozhovoroch lekárov s pacientmi trpiacimi AIDS. Po druhé, predstavovalo to pre mňa príležitosť venovať sa svojmu záujmu o spôsoby, akými fungovala komunikácia medzi profesionálmi a ich klientmi v praxi – v protiklade k inštrukciám v učebniciach a tréningových manuáloch. Preto som podal návrh na výskum a dostal som od úradu grant na 30 mesiacov, počnúc koncom roka 1988.

Kvantitatívna predpojatosť

John McLeod nám nedávno pripomenul, že „takmer všetok výskum v oblasti poradenstva a psychoterapie sa realizoval v rámci psychológie“ (1994, s. 190). Jedným z dôsledkov bolo zameranie pozornosti na kvantitatívne štúdie, zaoberajúce sa vlastnosťami jednotlivcov. To znamená, že lingvistickým a sociologickým témam, ako je používanie jazyka a sociálny kontext, sa nevenovala patričná pozornosť (pozri Heaton, 1979).

Takáto psychologická perspektíva mala vplyv aj na výskumný plán, čo viedlo k dominancii experimentálnych a štatistických metód uprednostňovaných v psychológii. Samozrejme, žiadna metóda ako taká nie je lepšia než ktorákoľvek iná; všetko závisí od výskumných cieľov. Preto je to iba otázka znovunastolenia rovnováhy medzi rôznymi spôsobmi plánovania výskumu v oblasti poradenstva.

Pri rozpracovávaní výskumného návrhu som preto musel vyvážiť dva protichodné ciele:

- Svoju túžbu preskúmať, ako funguje poradenstvo týkajúce sa HIV v skutočných rozhovoroch medzi poradcom a klientom;
- nevyhnutnosť prispôbiť sa kontextu, v rámci ktorého sa väčšina výskumov v oblasti poradenstva opierať buď o kvantitatívnu metodológiu, alebo o normatívne predpoklady, čo ustanovuje „dobré“ poradenstvo.

Rozpracovanie metodologického plánu: tri známe možnosti

Kvantitatívne alebo normatívne prístupy odporúčajú tri zjavné spôsoby výskumu v oblasti poradenstva, z ktorých, ako sa zdá, všetky berú vážne požiadavky validity a reliability. Tieto tri metodológie uvádzam v tabuľke 7.3.

Za účelom vyzdvihnutia metodologických možností, ktoré sa otvárajú v počiatočných fázach výskumného plánu, prehodnotím každú stratégiu. Keď tak urobíme, uvidíme, že každá otvára metodologické aj analytické otázky. Tvrdím, že vzhľadom ani na jednu z týchto otázok nie je úplne uspokojivá ani jedna z týchto troch stratégií.

Tabuľka 7.3 Tri metodológie pre výskum v oblasti zdravotníctva

- 1 Meranie reakcie pacientov na poradenský rozhovor prostredníctvom výskumných rozhovorov zameraných na zisťovanie vedomostí a deklarovaneho správania. Táto metodológia by vyžadovala longitudinálny výskum, sledujúci kohortu pacientov. Výskum by mohol mať buď experimentálny, alebo neexperimentálny plán.
- 2 Meranie reakcie klientov na poradenský rozhovor prostredníctvom objektívnych ukazovateľov správania. Aj táto metodológia by vyžadovala longitudinálny výskum, sledujúci kohortu pacientov.
- 3 Meranie stupňa zhody medzi skutočnou poradenskou praxou a určitými dohodnutými štandardami „dobrého poradenstva“.

Zdroj: Silverman, 1997b, s. 16.

VÝSKUMNÉ INTERVIEW

Ako som už poznamenal, výskum na základe interview by mohol mať buď experimentálny, alebo neexperimentálny plán.

V rámci experimentálneho plánu by sme mohli náhodne zadeliť klientov do dvoch skupín. Klientom v skupine 1 by bolo poskytnuté poradenstvo, zatiaľ čo skupine 2, kontrolnej skupine, by poradenstvo poskytnuté nebolo. S obidvoma skupinami by sa potom urobili interview o ich vedomostiach o AIDS a o tom, ako sa zamýšľajú chrániť pred chorobou. Po tomto interview by o niekoľko mesiacov neskôr nasledovalo ďalšie interview, ktoré by skúmalo ich aktuálne správanie v porovnaní s deklarovaným správaním pred experimentom.

V rámci neexperimentálneho plánu by kohorta pacientov hodnotila existujúce poradenské postupy. Výskum na kohorte by mohol zase za nejaký čas pokračovať.

Výhoda výskumných plánov tohto typu spočíva v tom, že umožňujú rozsiahle výskumy, ktoré generujú zdanlivo „tvrdé“ dáta, založené údajne na jednoznačných nástrojoch na meranie. Vzniká však množstvo ťažkostí. Samozrejme pripúšťam, že výskumníci, ktorí používajú takéto výskumné nástroje, si tieto problémy uvedomujú. Oni zase majú dômyselné metódy, ako sa s nimi vyrovnávajú. Dovoľte mi zopár vymenovať:

- 1 Nakolko vážne máme brať informácie pacientov o svojom správaní? Nie je pravdepodobné, že klienti budú mať tendenciu poskytovať odpovede, ktoré podľa nich poradcovia a výskumníci chcú počuť (pozri McLeod, 1994, s. 124–126)?
- 2 Neignoruje experimentálny výskum *organizačný* kontext, v ktorom sa zdravotnícka starostlivosť poskytuje (napr. vzťahy medzi lekármi a ostatným personálom, implicitné teórie „dobrého poradenstva“, dostupné zdroje, fluktuáciu personálu atď.)? Takéto kontexty môžu ovplyvňovať charakter a účinnosť poradenstva v ne-laboratórnych situáciách.
- 3 Ak by sme aj dokázali prekonať praktické a etické problémy spojené s neposkytnutím, povedzme, poradenstva kontrolnej skupine pred vyšetrením, nemôže zážitok, že osoba bola zaradená do kontrolnej skupiny, ovplyvniť reliabilitu našich nástrojov na meranie a validitu našich zistení (pozri McLeod, 1994, s. 124)?

- 4 Nepovažujú obidva výskumy subjekty za „zoskupenie oddelených jednotlivcov“, medzi ktorými neprebíha žiadna interakcia (Bryman, 1988, s. 39)? Ako také nám subjekty umožňujú iba v malej miere pochopiť organizovanie poradenstva ako lokálneho, krok za krokom prebiehajúceho sociálneho procesu a v dôsledku toho sa môžeme obávať, že budeme iba o málo múdrejší z hľadiska spôsobov, ako funguje poradenstvo v praxi.

Neexperimentálny výskum môže mať buď kvantitatívny alebo kvalitatívny plán. V druhom prípade môžeme očakávať, že urobíme pomerne malý počet otvorených interview za účelom „empatického vstúpenia do prežívanej skúsenosti skúmanej osoby alebo skupiny“ (McLeod, 1994, s. 89). Táto snaha uchopiť „prežívanú skúsenosť“ má za dôsledok, že mnoho kvalitatívnych výskumníkov uprednostňuje otvorené interview (pozri kapitolu 3). Tak „hlbkové“ opisy, údajne sprostredkované „otvorenými“ interview, ako aj zdanlivo jednoznačné nástroje na meranie uchovania informácií, postojov a správania, ktoré získame pomocou laboratórnych alebo dotazníkových metód, majú chabý základ v tom, čo ľudia môžu hovoriť a robiť v každodennom živote. Ak nás navyše zaujíma vzťah poradenstva k správaniu súvisiacemu so zdravím, dozvieme sa z takýchto výskumov, ako sa ľudia skutočne rozprávajú s profesionálmi a medzi sebou navzájom v protiklade k odpovediam na otázky výskumníkov?

Veľmi dobre to potvrdzuje jeden príklad. Na nedávnom stretnutí spoločenských vedcov pracujúcich na téme AIDS bolo vyslovených mnoho obáv z ťažkostí zregutovať vzorku populácie pripravenú odpovedať na otázky výskumníkov o svojom sexuálnom správaní. V dôsledku toho bol predložený návrh, aby sa zvolalo ďalšie stretnutie, na ktorom by sme si mohli vymieňať tipy, ako takúto vzorku zregutovať.

Samozrejme, regrutácia vzorky predstavuje pre dotazníkový prieskum základnú tému. A ak ide o potenciálne „chúlostivé“ veci, ako je získavanie informácií o sexuálnom správaní, výskumníci pracujúci na dotazníkových prieskumoch si náležite robia starosti s nachádzaním ochotných respondentov.

Zároveň sa vo všeobecnosti prijíma názor, že najlepšou šancou na zastavenie šírenia HIV by mohlo byť podnecovanie ľudí, aby hovorili s partnermi o svojich sexuálnych praktikách. To naznačuje isté obmedzenie výskumu v tejto oblasti, založenom na interview. Takýto výskum sa nevyhnutne zameriava na hľadanie ľudí ochotných hovoriť o svojej sexualite v interview. Nemusí to však vypovedať nič o spôsobe, akým sa rozprávanie o sexualite organizuje v „prirodzene sa vyskytujúcich“ prostrediach, ako je rozhovor medzi partnermi alebo určite aj rozprávanie o sexualite v kontexte poradenských rozhovorov v reálnom čase.

INDIKÁTORY SPRÁVANIA

Táto metóda sa snaží odvodiť behaviorálne nástroje merania, ktoré by spoľahlivo vyjadrovali účinnosť poradenstva. Jej výhoda spočíva v tom, že na rozdiel od výskumného interview nezávisí od potenciálne nespoľahlivých vnemov klientov a od ich informácií o svojom správaní a o jeho zmene. Na základe vylúčenia záujmu o in-

formácie, ktoré môžu klienti získať z poradenských rozhovorov, sa navyše prijíma ten typ výskumu, ktorý ukazuje, že získané vedomosti nie sú priamo prepojené so zmenou správania.

Pokiaľ ide o poradenstvo v súvislosti s vyšetreniami na HIV, istý hlavný lekár na oddelení pre AIDS vo Švédsku mi navrhol, že vhodným indikátorom správania je serokonverzia (tvorba protilátok v reakcii na vírus). V tom prípade by sme pravdepodobne museli skúmať skupinu pacientov, ktorých test na protilátky bol negatívny a poskytuje sa im poradenstvo. Po uplynutí ďalšej periódy, povedzme dvanásť mesiacov, by sme ich retestovali, aby sme zistili zastúpenie pacientov z rôznych poradenských centier a od rôznych poradcov, u ktorých sa vytvorili protilátky. Na základe takéhoto spôsobu by sme mohli tvrdiť, že dokážeme merať účinnosť poradenstva vo vzťahu k podpore bezpečnejšieho správania.

Ako som už poznamenal, výhoda tohto prístupu spočíva v tom, že generuje kvantitatívne nástroje na meranie správania, ktoré sú zdanlivo objektívne. No tak, ako v prípade výskumného interview, aj reliabilita tohto prístupu má vážne nedostatky:

- 1 Odkiaľ vieme, že poradenstvo predstavuje jedinú premennú, ktorá vyvolala pozorované správanie? Aj keď dokážeme „kontrolovať“ niektoré zjavné vmedzerečné premenné (ako pohlavie, vek, sexuálnu orientáciu, užívanie drog atď.), je pravdepodobné, že s pozorovaným správaním môžu súvisieť aj iné premenné, ktoré sme nemerali (napr. prístup k iným zdrojom informácií, dostupnosť prezervatívov alebo sterilné injekcie atď.).
- 2 Odkiaľ vieme, že počiatočné negatívne vyšetrenie na protilátky znamená, že klient nie je infikovaný HIV? Problém vzniká v dôsledku skutočnosti, že dochádza až k šesťmesačnej „latentnej perióde“, počas ktorej telo nevytvára protilátky napriek prítomnosti vírusu. Preto, ak bola niektorá skupina vystavená riziku infekcie počas tejto periódy, o akomkoľvek negatívnom výsledku by sa dalo pochybovať.
- 3 Hlavným problémom pre mnohých poradcov pri používaní behaviorálnych nástrojov na meranie je to, že takéto nástroje nezodpovedajú zvyčajnej definícii účelu poskytovania poradenstva. Ako uvidíme nižšie, „účinné“ poradenstvo sa často definuje vzhľadom na kritériá, ktoré buď iba nepriamo súvisia so zmenou správania, alebo súvisia so zmenami správania inými ako konkrétnymi telesnými výsledkami. Nedostatočnú tvorbu protilátok by sme preto nemohli považovať za spoľahlivú mieru účinnosti poradenstva.

SPŔŇANIE NORMATÍVNYCH ŠTANDARDOV

Pre mnohých poradcov sú jediným rozumným prostriedkom hodnotenia ich práce ich vlastné ciele. Tieto ciele budú odzrkadľovať ich normatívne teórie o „dobrej praxi“.

Podobne ako sociológia, aj poradenstvo je miesto, kde sa stretáva množstvo protichodných teoretických orientácií (pozri McLeod, 1994, s. 142–164). V poradenských centrách, ktoré som skúmal, bolo možné stretnúť sa s dvomi hlavnými normatívnymi prístupmi. Prvý uplatňoval predovšetkým „lekársky“ model. To znamená, že po krátkej „anamnéze“ strávila poradkyňa väčšinu času poskytovaním informácií klientovi so

zjavným cieľom uistiť ho, že vyšetrenie na HIV sa urobí iba s jeho súhlasom po poskytnutí informácií. Druhý prístup zahŕňal oveľa rozsiahlejšie periódy kladenia otázok a nevyžiadané poskytovanie informácií alebo odporúčaní bolo iba zriedkavé.

V praxi sa však ukázalo, že je ťažké stanoviť spoľahlivé kritériá na hodnotenie poradenstva. Ako poznamenal McLeod (1994, s. 150–164), pokusy o hodnotenie na základe normatívnych štandardov sa stretli s niekoľkými problémami, a to:

- 1 Pozorovatelia majú ťažkosti s rozlišovaním rôznych kritérií (napr. „kongruencia“, „empatia“ a „akceptácia“) a namiesto toho hodnotia poradcov na základe „svojej predstavy o ‚dobrom terapeutovi‘“ (1994, s. 150).
- 2 Často sa robia *ad hoc* rozhodnutia o tom, ktorá časť poradenského rozhovoru by sa mala posudzovať. Možnosti siahajú od celého poradenského rozhovoru (alebo dokonca niekoľkých rozhovorov s tým istým klientom) až k mikrosegmentu z jedného rozhovoru. Druhý, užší prístup, môže získať na presnosti, avšak za cenu porozumenia kontextu predchádzajúcej a nasledujúcej konverzácie. Širší prístup môže mať ťažkosti s podrobnými hodnoteniami celých rozhovorov.
- 3 Ak aj sú takéto spôsoby merania spoľahlivé a presné, v rámci hodnotenia sa „posudzuje iba prítomnosť alebo neprítomnosť nejakého módu, a nie zručnosť, s akou sa poskytuje“ (1994, s. 151).

Takéto problémy týkajúce sa pokusov využiť vnútorné, „normatívne“ štandardy hodnotenia vyzerať ešte horšie, ak sa na ne pozrieme v kontexte výskumov, ktoré sa pokúšajú dať takéto spôsoby merania do súvisu s konkrétnymi výsledkami. Ako poznamenáva McLeod (1994), v jednom takomto výskume (Hill, 1989) sa zistilo, že iba 1 percento rozdielov v odpovediach klientov súviselo so sledovanými kritériami správania poradcu!

Zvolená metodológia

Nadišiel čas, aby som vyložil karty na stôl a ponúkol alternatívny prístup, na ktorom som založil svoj výskum – analýzu konverzácie. Analýza konverzácie, ako sme videli v štúdiách, o ktorých sme hovorili v kapitolách 2 a 3, sa zaujíma hlavne o organizáciu konverzácie, hoci ju jej záujem o spoločenské usporiadanie vedie k popisovaniu predmetnej témy ako „reči v rámci interakcie“.

Rovnako, samozrejme, ani poradcovia nepovažujú konverzáciu za triviálnu záležitosť. Ak však aj uznáme dôležitosť reči pre spoločenský život, prečo by mali výskumníci v oblasti poradenstva uprednostniť nahrávanie a prepisovanie konverzácií? Ak vezmeme do úvahy užitočnosť iných druhov dát, pochádzajúcich, povedzme, z pozorovaní zmien správania alebo z rozhovorov s klientmi, akú majú zvláštnu hodnotu prepisy zvukových záznamov konverzácie?

Jeden zo spôsobov, ako začať diskusiu o tejto otázke, predstavuje uvažovanie o tom, ako sa môže výskum zakladajúci sa na dátach, ktoré vznikajú v rámci každodenných aktivít subjektov, snažiť o zachovanie „fenoménu“ interakcií, ako sú pora-

denské rozhovory. Hoci takéto „prirodzene sa vyskytujúce“ dáta nikdy nie sú úplne čisté (napríklad musia sa nahráť a prepísať), zvyčajne nám poskytujú veľmi dobrú predstavu o tom, čo zvyčajne robia participanti mimo výskumného prostredia.

V rámci výskumných interview sa naopak, ako hovorí Heritage: „verbálne vyjadrenia subjektov považujú za primeranú náhradu pozorovania skutočného správania“ (1984, s. 236). Pokušením v tomto prípade je považovať vyjadrenia respondentov za odraz nejakého, už skôr existujúceho sociálneho alebo psychologického sveta.

Ak však aj výskumníci v oblasti poradenstva zvažujú, či zhotovovať záznamy skutočných interakcií, niekedy ľahko odvrátia pozornosť od poradenského sedenia ako takého. Napríklad, hoci McLeod vyzýva k skúmaniu „vnútra terapie“, zároveň však priaznivo cituje pokusy o „znovuvybavenie interpersonálnych procesov“, v rámci ktorých sa pacientom prehrávali záznamy za účelom „opätovného stimulovania skutočných zážitkov, ktoré osoba prežila na sedení“ (1994, s. 147). Takto, podobne ako pre mnohých kvalitatívnych výskumníkov, je pre McLeoda väčšmi dôležité to, čo si ľudia myslia a cítia, než to, čo robia.

Ak však podľahneme tomuto pokušeniu vo výskume v oblasti poradenstva, odmietneme niečo, čo uznávajú všetci poradcovia: totiž to, že konverzácia sama osebe predstavuje činnosť. Aj keď túto skutočnosť uznávajú mnohé normatívne verzie poradenstva, založenie výskumu na týchto verziách by znamenalo zúženie nášho zamerania na aktivity, o ktorých už vieme.

Alternatíva spočíva v skúmaní skutočného priebehu poradenských rozhovorov, bez viazania sa na normatívne štandardy „dobrej“ komunikácie. Takto by sme mohli odhaliť predtým neidentifikované zručnosti poradcov aj klientov, ako aj komunikačné „funkcie“ zdanlivo „dysfunkčného“ správania poradcu.

Zhrnutie a závery

V tejto časti som použil výskum o poradenstve v súvislosti s HIV ako ilustráciu niektorých možností, ktoré sú k dispozícii pri rozpracovávaní plánu kvalitatívnej metodológie. Nechcel som tým naznačiť, že analýza konverzácie poradenských rozhovorov predstavuje „jedinú správnu metódu“. Naopak, chcel som ukázať, že výber konkrétnej metódy má vždy viac dôsledkov, než si myslíte. Ukázal som, akým spôsobom tieto dôsledky v sebe zahŕňajú preferované analytické modely, otázky reliability a validity, a v tomto konkrétnom prípade význam pre odbornú prax. Ak sa chcete touto témou zaoberať podrobnejšie, mali by ste sa pokúsiť vyriešiť cvičenie 7.1.

POUŽÍVAŤ VIACERÉ METÓDY?

Doteraz som predpokladal, že si chcete zvoliť iba jednu metódu. Metódy uvedené v tabuľke 7.2 sa však často kombinujú. V mnohých kvalitatívnych prípadových štúdiách sa napríklad spája pozorovanie s robením rozhovorov. Môže sa tak stať preto, že budete mať viaceré výskumné otázky, alebo preto, že sa vynasnažíte o „rôzne me-

tódy alebo zdroje za účelom ich vzájomného potvrdenia, takže použijete určitú formu metodologickej „triangulácie“ (Masonová, 1996, s. 25).

Napríklad Miles a Huberman (1984, s. 42) uvádzajú príklad výskumu na tému, ako policajti zatýkajú podozrivých a robia o nich záznamy. V tomto prípade by ste mohli uvažovať o kombinácii niekoľkých metód, napr.:

- Interview (s podozrivými, policajtmi a právnikmi),
- pozorovanie (zatýkania a robenia záznamov),
- zber dokumentov (ktoré vznikajú v tomto procese),
- nahrávanie (zatýkania a robenia záznamov).

Ak ste čistý empirik, ktorý sa nezaujíma o teoretický základ výskumného plánu, mohlo by sa vám použitie viacerých metód javiť ako dobrá myšlienka. Pomocou kumulatívneho pohľadu na základe dát získaných z rôznych kontextov môžeme dokázať, podobne ako v trigonometrii, triangulovať „pravdivosť“ vecí tak, že preveríme, kde sa rôzne dáta pretínajú. Niektorí kvalitatívni výskumníci takto veria, že triangulácia môže zlepšiť reliabilitu jednej metódy. Ale dáva vždy použitie viacerých metód analytický zmysel?

Ako som poznamenal v kapitole 3, „mapovanie“ jedného súboru dát za druhým predstavuje viac alebo menej komplikovanú úlohu, ktorá závisí od vášho analytického rámca. Najmä ak nazeráte na sociálnu realitu tak, že sa konštruuje rôznymi spôsobmi v rôznych kontextoch, nemôžete sa dovoliť jediného „fenoménu“, ktorý všetky vaše dáta zdanlivo reprezentujú (pozri Silverman, 1993, s. 156–158).

Masonová (1996, s. 27) uvádza príklad mylného pokusu o kombináciu (povedzme) dát z interview o názoroch jednotlivcov s analýzou diskurzu na základe konkrétnych textov. Zdrojom omylu je skutočnosť, že analýza diskurzu považuje všetky vyjadrenia za sociálnu konštrukciu, a preto nemôže brať informácie z interview ako definitívnu verziu reality.

Takáto triangulácia dát sa snaží prekonať viazanosť nášho materiálu na kontext za cenu analyzovania ich zmyslu v kontexte. Pre účely spoločenského výskumu jednoducho nemusí byť prospešná predstava jednej dominujúcej reality, ku ktorej by sa približovali dáta zozbierané v rozličných kontextoch.

Musíme aspoň upozorniť na návrh Fieldinga a Fieldingovej (1986), že pri použití triangulácie by ste sa mali pridržať týchto základných pravidiel:

- Vždy vychádzajte z teoretickej perspektívy (napr. interakcionizmu).
- Vyberajte si metódy a dáta, ktoré vám umožnia uchopiť štruktúru a význam v rámci danej perspektívy (napr. poukázaním na štrukturálne kontexty skúmaných interakcií).

Mnoho teoretických perspektív v sociológii a v iných vedách odporúča, aby sme jednoducho nehromadili dáta za účelom odhalenia všeobecnej „pravdy“. V dôsledku toho by sme mali opatrne prijímať naliehavé výzvy k používaniu viacerých metód

v oblastiach, ako je opatrovatelstvo, rodinné lekárstvo alebo iné. Ako upozorňujú Hammersley a Atkinson: „človek by si nemal osvojiť naivne ‚optimistický‘ názor, že nahromadenie dát z rôznych zdrojov bez problémov prispeje k vytvoreniu plnšieho obrazu“ (1983, s. 199).

Ako som už poznamenal v kapitole 3, viaceré metódy sa často používajú v mylnej nádeji, že odhalia „celý obraz“. Ale tento „celý obraz“ je ilúzia, ktorá rýchlo vedie k útržkovitému výskumu, zakladajúcemu sa na podanalyzovaných dátach a na nepresnej alebo teoreticky nestráviteľnej definícii problému. Používanie viacerých metód môže napríklad pokúšať začínajúcich výskumníkov, aby prešli na iný súbor dát, ak majú ťažkosti s analýzou jedného súboru materiálu. Zvyčajne je oveľa lepšie rešpektovať čiastkovosť svojich dát a tešiť sa z konkrétnych javov, ktoré vám umožňujú preskúmať (dúfajme, že podrobne).

POZNÁMKY NA ZÁVER

Diskusia o používaní viacerých metód ilustruje teoretickú zaťaženosť prostredia, v rámci ktorého robíme metodologické rozhodnutia. Zdôrazňuje skutočnosť, že mnoho zdanlivo technických rozhodnutí je nasýtených teoretickým významom.

Toto samozrejme do určitej miery komplikuje obraz, keď sa pokúšate zostaviť plán výskumnej štúdie. Ak sa však budete zaoberať teoretickými otázkami už v tejto fáze, pomôže vám to minimálne dvomi spôsobmi. Po prvé, pomôže vám to zjednodušiť výskumný plán, keď zistíte, že pokusy o preskúmanie „celého obrazu“ sú často zavádzajúce. A po druhé, na základe tohto to môže prispieť k zvýšeniu teoretickej konzistentnosti a dokonca pridať výskumnému plánu na elegancii. Ako som poznamenal v prvej časti knihy, najlepšie výskumy často hovoria „veľa o mále“.

ZHRNUTIE

- 1 Výber metódy by mal zohľadňovať „celkovú stratégiu výskumu“ (Masonová, 1996, s. 19), pretože metodológia ovplyvňuje, ktoré metódy sa použijú a akým spôsobom sa každá metóda použije.
- 2 Aj keď sa väčšina výskumných metód môže použiť v rámci kvalitatívnych aj v rámci kvantitatívnych výskumov, sú výskumné metódy viac než obyčajné *techniky*. Rozličné teoretické idiómy a modely rôznymi spôsobmi zdôvodňujú použitie konkrétnych výskumných metód.
- 3 Metódy nepatria iba spoločenským výskumníkom. Predtým, ako si vyberiete nejakú metódu, mali by ste pouvažovať o širšom, spoločenskom kontexte, v ktorom sa metóda nachádza a používa.
- 4 Mali by ste si položiť otázku, do akej miery vám metódy, o ktorých uvažujete, poskytnú validné, reliabilné a objektívne dáta.

- 5 Starostlivo si zvážte použitie viacerých metód. Mnohé modely odporúčajú, aby sme jednoducho nehromadili dáta za účelom odhalenia všeobecnej „pravdy“. Zvoľte si radšej jednoduchosť a prísnosť než často iluzórne hľadanie „celého obrazu“.

Ďalšie čítanie

David Silverman (ed.): *Qualitative Research: Theory, Method and Practice* (Sage, 1997), sprostredkováva najnovšie názory popredných vedcov na použitie interview, pozorovaní, textov a zvukových a obrazových záznamov. Ďalšie užitočné knihy o metodológii sú: Amanda Coffeyová a Paul Atkinson: *Making Sense of Qualitative Data* (Sage, 1996); Jennifer Masonová: *Qualitative Researching* (Sage, 1996); Pertti Alasuutari: *Researching Culture* (Sage, 1995) a David Silverman: *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction* (Sage, 1993).

Cvičenie 7.1 Výber metodológie

Masonová (1996, s. 19) upozorňuje, že výber metodológie má sklon odrážať vašu vlastnú biografiu, vedomosti a tréning, ktoré ste získali v rámci vzdelávania. Ako hovorí: „Hoci sú praktické otázky týkajúce sa tréningu a zručností ... dôležité pri výbere metódy, ... nemali by ovplyvňovať vašu voľbu“ (1996, s. 19). Namiesto toho navrhuje, aby ste si urobili zoznam možných výskumných metód a zdrojov dát a premysleli si, prečo jednotlivé možnosti prijímate alebo odmietaťe.

- 1 Riadťe sa návrhom Masonovej a vypracujte si zoznam možných výskumných metód a zdrojov dát. Vysvetlite, prečo jednotlivé možnosti prijímate alebo odmietaťe.
- 2 Odpovedzte si na nasledujúce otázky (upravené podľa Masonovej, 1996, s. 20–21):
  - (a) Aké zdroje dát a metódy generovania dát mám potenciálne k dispozícii, alebo ktoré sú vhodné?
  - (b) Čo mi môžu tieto metódy a zdroje uskutočniteľným spôsobom povedať?
  - (c) Pri skúmaní ktorých javov a zložiek alebo vlastností spoločenskej „reality“ mi môžu tieto zdroje dát a metódy potenciálne pomôcť?
  - (d) Na ktoré z mojich výskumných otázok mi pomôžu odpovedať?

8

Výber prípadu

Predchádzajúcu kapitolu som ukončil svojím obľúbeným výskumným úslovím: „Urob veľa z mála“. Ak ma zoberiete vážne, budete mať šancu vykonať svedomitú, analyticky zaujímavú výskumnú štúdiu. Hľadajúca pochybnosť však môže pretrvávajúť.

Pochybnosť vychádza na povrch v obohratej fráze, ktorú počúvam od študentov pracujúcich na výskumoch. Hovoria: „Mám tak málo dát, iba jeden prípad, ako by som z toho mohol vyvodiť nejaké zovšeobecnenia?“

Zovšeobecniteľnosť predstavuje štandardný cieľ kvantitatívneho výskumu a bežne sa dosahuje pomocou štatistických postupov výberu vzorky. Takýto výber vzorky má dve funkcie. Po prvé, dovoľuje vám dôverovať si v otázke reprezentatívnosti vašej vzorky: „Ak sú známe charakteristiky populácie, je možné kontrolovať mieru reprezentatívnosti vzorky“ (Arberová, 1993, s. 70). Po druhé, reprezentatívnosť vám umožňuje vyvodzovať širšie závery:

Cieľom výberu vzorky je zvyčajne skúmanie reprezentatívnej časti presne definovanej populácie za účelom vyvodenia záverov o celej populácii (1993, s. 38).

Takéto postupy výberu vzorky však zvyčajne nie sú v kvalitatívnom výskume k dispozícii. V takýchto výskumoch naše dáta často pochádzajú z jedného alebo viacerých prípadov a je nepravdepodobné, že by tieto prípady boli vybraté náhodným spôsobom. Často sa konkrétny prípad vyberie iba preto, že je jednoducho prístupný. Ak by ste navyše aj boli schopní zostaviť reprezentatívnu vzorku prípadov, veľkosť vzorky by bola pravdepodobne taká veľká, že by znemožnila ten druh intenzívnej analýzy, ktorý sa zvyčajne uprednostňuje v kvalitatívnom výskume (Masonová, 1996, s. 91).

V dôsledku toho vzniká problém, dobre známy používateľom kvalitatívnych metód:

Ako vieme, ... do akej miery sú zistenia z výskumu jedného prípadu reprezentatívne vzhľadom na všetkých členov populácie, z ktorej bol prípad vybratý? (Bryman, 1988, s. 88)

ZOVŠEOBECNITEĽNOSŤ V KVALITATÍVNOU VÝSKUME

Niektorí autori, ktorí nazerajú na kvalitatívny výskum ako na čisto deskriptívny, neprípíšu téme zovšeobecniteľnosti žiadny význam. Napríklad Stake hovorí o „*pravvej prípadovej štúdií*“, v rámci ktorej „je stredobodom záujmu tento prípad ... v ce-

lej svojej osobitosti a zvyčajnosti“ (1994, s. 236). Pravá prípadová štúdia sa podľa Stakea nepokúša o zovšeobecnenie za hranice jedného prípadu alebo dokonca o vytváranie teórií.

Mnoho kvalitatívnych výskumníkov odmieta takýto postoj. Ako to vyjadrila Jennifer Masonová:

Nemyslím, že by sa mali kvalitatívni výskumníci uspokojiť s produkovaním vysvetlení, ktoré sú osobité alebo špecifické vzhľadom na obmedzené parametre ich výskumu ... Kvalitatívny výskum by [preto] mal produkovať vysvetlenia, ktoré sa dajú nejakým spôsobom *zovšeobecniť* alebo majú širšie dozvuky (1996, s. 6).

Na rozdiel od Stakeovho postoja predstavuje problém „reprezentatívnosti“ večné trápenie mnohých kvalitatívnych výskumníkov. Ako sa pokúšajú k nemu pristupovať? Môžeme zovšeobecňovať zistenia z prípadov na populácie bez toho, aby sme postupovali podľa čisto štatistickej logiky?

Vo zvyšnej časti tejto kapitoly budem hovoriť o štyroch rozdielnych, ale pozitívnych odpovediach na túto otázku, ako môžeme dosiahnuť zovšeobecniteľnosť:

- Kombinovaním kvalitatívneho výskumu s kvantitatívnymi charakteristikami populácií,
- účelovým výberom vedeným časom a zdrojmi,
- teoretickým výberom,
- použitím analytického modelu, ktorý predpokladá, že zovšeobecniteľnosť je možná na základe existencie *ktoréhokolívek* prípadu.

KOMBINOVANIE KVALITATÍVNEHO VÝSKUMU S KVANTITATÍVNIMI NÁSTROJMI NA MERANIE POPULÁCIÍ

Kvantitatívne charakteristiky sa niekedy môžu využiť na vyvodzovanie záverov z jedného prípadu na väčšiu populáciu. Hammersley (1992) navrhuje tri metódy, pomocou ktorých sa môžeme pokúsiť o zovšeobecnenie na základe analýzy jedného prípadu:

- Získaním informácií o dôležitých aspektoch populácie prípadov a porovnaním nášho prípadu s nimi,
- použitím dotazníkového prieskumu na náhodnej vzorke prípadov,
- koordináciou niekoľkých etnografických výskumov.

Hammersley tvrdí, že takéto porovnania s väčšou vzorkou nám prípadne umožnia preukázať určitú reprezentatívnosť nášho jedného prípadu.

Dve z Hammersleyových metód sú však veľmi náročné pre študentov realizujúcich výskum. Je napríklad nepravdepodobné, že budete mať prostriedky na čo i len

menší dotazníkový prieskum, zatiaľ čo koordinácia niekoľkých etnografických výskumov vyžaduje značné časové a personálne zdroje, ako aj dobré kontakty s inými výskumníkmi. Takéto kontakty umožnili Millerovi a Silvermanovi (1995) aplikovať porovnávací prístup na popísanie konverzácií o problémoch v dvoch poradenských prostrediach: v britskom centre pre hemofilikov, poskytujúcom poradenstvo HIV-pozitívnym pacientom, a v centre rodinnej terapie v USA. V tomto výskume sme sa zamerali na tri typy diskurzívnych praktík v týchto prostrediach: praktík, ktoré sa týkajú definovania problémov, nápravných opatrení proti problémom, a spoločenských kontextov klientových problémov (pozri aj Gubrium, 1992).

Bez takýchto kontaktov a zdrojov ostáva študentovi prvá Hammersleyho metóda: získanie informácií o dôležitých aspektoch populácie prípadov a porovnanie nášho prípadu s nimi. Je to viac než užitočné, pretože v najjednoduchšom prípade vyžaduje od nás táto metóda, aby sme sa oboznámili s inými, podobnými štúdiami a porovnali náš prípad s nimi. Napríklad v rámci môjho výskumu poradenstva týkajúceho sa HIV (Silverman, 1997b) som porovnával svoje interview medzi poradcami a klientmi s údajmi Heritagea a Sefiho (1992) z interview medzi opatrovatelmi a prvorodičkami. Napriek tomu, že toto porovnanie nemohlo zabezpečiť reprezentatívnosť mojej vzorky, vytvorilo pevnejší základ pre zovšeobecnenia o častiach týkajúcich sa poskytovania odporúčaní v mojich dátach (1997b, s. 124–128).

Použitá porovnávací metóda vás oprávňuje, aby ste si mohli na základe svojej analýzy nárokovať viac a nemuseli pritom opustiť knižnicu. Ako hovorí Peräkylä:

Porovnávací prístup sa priamo pasuje s otázkou zovšeobecniteľnosti tak, že poukazuje na podobnosť a rozdiely v množstve prostredí (1997, s. 214).

V tomto zmysle má váš prehľad literatúry (pozri kapitolu 18) vo veľkej miere dočinenia s otázkou zovšeobecniteľnosti, ako aj s preukázaním vašich akademických kvalít.

CIEĽOVÝ VÝBER

Skôr než budeme môcť uvažovať o porovnaní nášho prípadu s inými, musíme si svoj prípad vybrať. Existujú nejaké iné dôvody ako pohodlnosť alebo dostupnosť, ktorých by sme sa mali pridržať pri výbere?

Cieľový výber umožňuje vybrať prípad, ktorý ilustruje nejakú charakteristiku alebo proces, o ktorý sa zaujímate. Nejde však o jednoduché schválenie akéhokoľvek prípadu, ktorý vyberieme. Cieľový výber skôr vyžaduje, aby sme kriticky zvažovali parametre populácie, ktoré nás zaujímajú, a na základe tohto zvažovania starostlivo vybrali vzorový prípad. Ako to vyjadrili Denzin a Lincolnová:

Mnoho kvalitatívnych výskumníkov využíva ... cieľové, nie náhodné metódy výberu. Vyhľadávajú skupiny, prostredia a jednotlivcov, v prípade ktorých ... je najväčšia pravdepodobnosť, že nastanú skúmané procesy (1994, s. 202).

Stake (1994, s. 243) uvádza príklad výskumu interaktívnych prejavov v múzeách pre deti. Predpokladá, že máte prostriedky na skúmanie iba štyroch takýchto múzeí. Ako by ste mali postupovať?

Navrhujte zostaviť *typológiu*, ktorá by vytvorila maticu typov múzeí, podobnú matici uvedenej v tabuľke 8.1. Na základe typológie vzniká šesť prípadov, ktorých počet by sa dal zvýšiť, povedzme, rozlíšením múzeí podľa umiestnenia v malých alebo vo veľkých mestách – v dôsledku čoho by počet prípadov vzrástol na dvanásť. Ktoré prípady by ste mali vybrať?

Tabuľka 8.1 Typológia múzeí pre deti

Typ programu	Typ múzea		
	Umenie	Veda	Dejiny
Výstava	1	2	3
Participatívny	4	5	6

Zdroj: Upravené podľa Stakea, 1994, s. 243.

Limitovať vás budú dva hlavné faktory. Po prvé, nemusia existovať príklady zodpovedajúce každej bunke v tabuľke. Po druhé, vaše prostriedky vám nedovolia skúmať každú existujúcu jednotku. Preto musíte vykonať praktické rozhodnutie. Ak môžete napríklad pokryť iba dva prípady, vyberiete si dve participatívne múzeá v rôznych lokalitách alebo s dvoma rôznymi zameraniami? Alebo porovnáte takéto múzeum s konvenčnejším múzeom vystavujúcim exponáty?

Ak dobre zvážite svoje možnosti, je nepravdepodobné, že váš výber bude niekto kritizovať. Okrem toho, ako uvidíme nižšie, spôsob, akým zostavíte typológiu a vykonáte výber, by mal byť ukotvený v teoretickom aparáte, ktorý používate. Výber vzorky v kvalitatívnom výskume nie je ani štatistický, ani čisto osobný: je, alebo mal by byť, teoreticky ukotvený. Aby ste lepšie pochopili toto tvrdenie, pokúste sa vyriešiť cvičenie 8.1.

TEORETICKÝ VÝBER

Teoretický a cieľový výber sa často považujú za synonymá. Naozaj, jediný rozdiel medzi obidvoma postupmi vzniká vtedy, keď „cieľ“ v rámci „cieľového“ výberu nie je teoreticky definovaný.

Bryman tvrdí, že kvalitatívny výskum postupuje skôr podľa teoretickej než podľa

štatistickej logiky: „táto otázka by sa mala formulovať skôr z hľadiska zovšeobecniteľnosti prípadov na *teoretické* tvrdenia, než na *populácie* alebo univerzá“ (1988, s. 90, zdôraznil som ja).¹

Podstatu tohto prepojenia medzi výberom a teóriou vysvetľuje Jennifer Masonová:

Teoretický výber predstavuje výber skupín alebo kategórii pre výskum na základe ich relevantnosti vzhľadom na vaše výskumné otázky, vašu teoretickú pozíciu ... a čo je najdôležitejšie, vzhľadom na vysvetlenie alebo výklad, na ktorom pracujete. Teoretický výber sa zaoberá vytváraním vzorky ... ktorá je zmysluplná z hľadiska teórie, pretože zahŕňa určité charakteristiky alebo kritériá, ktoré pomáhajú pri rozvíjaní a testovaní vašej teórie a vysvetlení (1996, s. 93-94).

Teoretický výber má tri charakteristiky, o ktorých budem ďalej hovoriť:

- Výber prípadov z hľadiska vašej teórie,
- výber „deviantných“ prípadov,
- zmenu veľkosti vzorky v priebehu výskumu.

Výber prípadov z hľadiska vašej teórie

Masonová píše o „širšom univerze vysvetlení spoločenských javov, vo vzťahu ku ktorým ste zostavili svoje výskumné otázky“ (1996, s. 85). Vzhľadom na toto teoreticky definované univerzum budú „niektoré možnosti výberu rozumnejšie a zmyslupnejšie než iné“. Masonová popisuje výber určitého druhu vzorky, ktorý môže reprezentovať širšiu populáciu. V tomto prípade vyberáme vzorku špecifických „procesov, typov, kategórií alebo príkladov, ktoré sú dôležité z hľadiska širšieho univerza alebo sa v ňom objavujú“ (1996, s. 92). Masonová naznačuje, že príklady predstavujú jednotlivé celky, ako „organizáciu, miesto, dokument ... [alebo] konverzáciu“.

Masonová uvádza príklad výskumu na základe analýzy diskurzu, v rámci ktorého sa skúmali vzťahy medzi pohlaviami ako diskurzy o vzťahoch medzi pohlaviami, ktoré subjekty konštruujú. V rámci tohto prístupu, ako hovorí: „pravdepodobne nebudete vnímať sociálny svet ako veľký súbor vzťahov medzi pohlaviami, z ktorého môžete jednoducho vybrať reprezentatívnu vzorku ľudí podľa pohlavia“ (1996, s. 85).

Preto sa v kvalitatívnom výskume často nazerá na relevantné jednotky alebo jednotky „zahnruteľné do výberu“ ako na teoreticky definované. To znamená, že nie je vhodné vyberať populácie na základe takých atribútov ako „pohlavie“, „etnicita“ alebo dokonca vek, pretože spôsob, akým sa bežne definujú takéto atribúty, sám predstavuje *tému* vášho výskumu.

Ako príklad teoreticky definovaného výberu Bryman uvádza Glaserovu a Strausovu diskusiu o „kontextoch uvedomenia“ v súvislosti s umieraním v nemocnici:

Kritickou nie je otázka, či je konkrétna skúmaná nemocnica „typická“; dôležité je, či sú skúsenosti umierajúcich pacientov typické vzhľadom na širokú triedu fenoménov ... o ktorých hovorí teória. Následný výskum by sa preto zameril na validizáciu tvrdenia v iných prostrediach (napr. chirurgické zákroky lekárov) (1988, s. 91).

Teoretickú logiku v pozadí výberu vzorky môžeme lepšie pochopiť na základe ďalšieho príkladu o výskume práce policajtov. Povedzme, že sa zaujímate o zatýkanie podozrivých a ako sa robia záznamy o nich (pozri Miles a Huberman, 1984, s. 37-38). Stojíte pred mnohými rozhodnutiami, ktoré sa týkajú:

- konkrétneho prostredia, v ktorom bude výskum prebiehať,
- prvkov alebo procesov, na ktoré sa zameriate,
- možností ďalšieho zovšeobecnenia.

Podme sa postupne pozrieť na každé z nich.

PROSTREDIE

V rámci nezávislého, negrantového výskumu si pravdepodobne vyberiete prostredie, ktoré vykazuje jav, o ktorý sa zaujímate, a zároveň je dostupné a poskytne vám náležité dáta primerane pohoťovo a rýchlo. V prípade výskumu policajtov vás to môže viesť k tomu, že uprednostníte skôr výskum na policajnej stanici než skúmanie policajného auta, dejiska zločinu, miesta bydliska podozrivého alebo často navštevovaných miest. Na policajnej stanici budete aspoň v teple, v suchu a v bezpečí a v rámci každej návštevy môžete očakávať niekoľko zatknutí a záznamov. Zatiaľ vás však vedú dosť praktické pohnútky.

ZAMERANIE VÝSKUMU

Keď sa v rámci výskumu na niečo zameriavate, nevyhnutne vaše rozhodnutie ovplyvní teória. Keď sa rozhodnete zamerať na konkrétnych jednotlivcov, udalosti alebo procesy, volíte si zároveň konkrétne teoretické rámce. Napríklad, ak sa zameráte na rozdiely v správaní medzi policajnými úradníkmi a podozrivými s rozličnými charakteristikami, môžete vychádzať z niektorej verzie výskumu štrukturálnych determinantov činnosti. A naopak, ak sa zameráte na to, ako sa zákony interpretujú v praxi (pozri Sudnow, 1968b), môžete vychádzať zo záujmu o tvorivú silu interpretačných praktík bežného uvažovania.

ĎALŠIE ZOVŠEOBECNENIE

Keď svoj výskum prepojíte s inými výskumami, ktoré majú rovnakú teoretickú orientáciu, môže jedna policajná stanica poskytnúť dostatok dát na rozpracovanie všetkých zovšeobecnení, ktoré chcete vyvodiť, povedzme, o tom, ako prebieha bežné uvažovanie. Ak však máte „štrukturálnejšiu“ orientáciu, môže byť potrebné, aby ste rozšírili svoju vzorku dvomi spôsobmi: po prvé, doplnením ďalších pozorovaní zatýkania na tejto policajnej stanici; a po druhé, porovnaním vašej vzorky s inými stanicami, možno v širšej škále oblastí.

V každom prípade vzorka nebude náhodná, ale teoretická:

je zostavená tak, aby poskytla detailný a dôkladný pohľad zblízka na konkrétne jednotky, ktoré môžu predstavovať ... prípady dôležité vzhľadom na širšie univerzum alebo prípady objavujúce sa v ňom (Masonová, 1996, s. 92).

Výber „deviantných“ prípadov

Masonová upozorňuje, že musíte prekonať tendenciu vybrať si prípad, ktorý pravdepodobne podporí vaše tvrdenie. Zmysluplné bude, ak namiesto toho nájdete aj negatívne prípady voči prípadom, definovaným teóriou, s ktorou pracujete.

Napríklad v rámci výskumu síl, ktoré by mohli urobiť odborové zväzy nedemokratickými, si Lipset et al. (1962) zámerne zvolili, že budú skúmať tlačiarenské odbory v USA. Tieto odbory majú nezvyčajne silné demokratické inštitúcie, a preto predstavovali živý deviantný prípad v porovnaní s väčšinou amerických odborov tej doby. Lipsetove odbory boli deviantné aj vzhľadom na vysoko uznávanú teóriu, ktorá tvrdila, že vo všetkých formálnych organizáciách existuje neprekonateľná tendencia k „oligarchii“.

Lipset et al. si vybrali deviantný prípad, pretože im ponúkol možnosť zásadným spôsobom otestovať teóriu. S narastajúcim pochopením sociálnych procesov sa zlepšujú aj naša schopnosť vyberať prípady na základe takýchto teoretických dôvodov.

Zmena veľkosti vzorky počas výskumu

Zatiaľ sme o teoretickom výbere hovorili ako o otázke na začiatku výskumnej štúdie. Takýto spôsob výberu vzorky však môžeme použiť aj v priebehu výskumu. Naozaj, jedna zo silných stránok kvalitatívneho výskumného plánu spočíva v tom, že umožňuje oveľa väčšiu (teoreticky podloženú) flexibilitu než väčšina kvantitatívnych výskumných plánov. Ako hovorí Masonová:

Teoretický alebo cieľový výber je súbor postupov, na základe ktorých výskumník ovláda analýzu, teóriu a výber *interaktívne* v priebehu výskumného procesu v oveľa väčšej miere než v prípade štatistického výberu (1996, s. 100).

Flexibilita tohto typu môže byť vhodná v nasledujúcich prípadoch:

- Keď sa objavia nové činitele, možno budete chcieť zväčšiť veľkosť vzorky, aby ste o nich mohli povedať viac.
- Možno sa budete chcieť zamerať na malú časť vašej vzorky v počiatočných fázach a použiť širšiu vzorku pri neskoršom testovaní vynárajúcich sa zovšeobecnení.
- Neočakávané zovšeobecnenia v priebehu analýzy dajú vám povedať k tomu, aby ste hľadali nové deviantné prípady.

Alasuutari popísal tento proces použitím analógie s presýpacími hodinami:

Analýza úzkeho prípadu sa rozšíri ... hľadaním opačných a podobných prípadov na príklad širšej entity. Výskumný proces takýmto spôsobom pokročí v záverečných fázach smerom k diskusii o širších entitách. Skončíme na dne presýpacích hodín (1995, s. 156).

Alasuutari (1995, s. 155) ilustruje túto metaforu s presýpacími hodinami na základe vlastného výskumu spoločenských dôsledkov urbanizácie vo Fínsku v sedemde-

siatych rokoch 20. storočia. Na pozorovanie týchto dôsledkov si vybral miestne krčmy a zameril sa na pravidelných návštevníkov mužského pohlavia. To ho priviedlo k ďalšiemu výskumu, užšie zameranému na skupinu opilcov, v ktorej bolo mnoho mužov rozvedených. Ako hovorí: „Etnografický výskum tohto druhu nepredstavuje ani tak zovšeobecnenie, ako extrapoláciu ... výsledky súvisia so širšími entitami“ (1995, s. 155).

ZOVŠEOBECNITEĽNOSŤ NA ZÁKLADE JEDNÉHO PRÍPADU

Štvrtý a posledný spôsob uvažovania o zovšeobecňovaní v rámci kvalitatívneho výskumu je oveľa radikálnejší než predchádzajúce alternatívy. Podľa tohto prístupu je možné základné štruktúry spoločenského systému nájsť kdekoľvek, a preto nezáleží na tom, kde začneme skúmať. Pri skúmaní akéhokoľvek prípadu dospejete k rovnakému usporiadaniu.

Tomuto prístupu inšpirovanému lingvistikou postačuje možnosť, že niečo existuje. Ako tvrdí Peräkylä:

Sociálne praktiky, ktoré sú možné, t. j. *eventuality používania jazyka*, sú ústredným predmetom záujmu všetkých prípadových štúdií konkrétnych inštitucionálnych prostredí, zakladajúcich sa na analýze konverzácie. Eventualitu rozdielnych praktík je možné považovať za zovšeobecniteľnú aj v prípadoch, že sa praktiky nevykonávajú podobným spôsobom v rôznych prostrediach (1997, s. 215).

Peräkylä ilustruje svoje tvrdenie na príklade vlastného výskumu poradenstva v oblasti AIDS v istej fakultnej nemocnici v Londýne (Peräkylä, 1995). V tomto výskume sa zameril na špecifické postupy pri kladení otázok, ktoré používali poradcovia a ich klienti. Ako hovorí:

Praktiky, ktoré som analyzoval, sú s veľkou pravdepodobnosťou zovšeobecniteľné ako možnosti. Neexistuje dôvod, prečo by sme si mali myslieť, že by ich ako možnosti nemohol vytvoriť ktorýkoľvek kompetentný príslušník (minimálne západnej) spoločnosti. V tomto zmysle sú závery tohto výskumu zovšeobecniteľné. Výsledky by sa nedali zovšeobecniť ako opisy toho, čo iní poradcovia alebo iní profesionáli robia so svojimi klientmi; dajú sa však zovšeobecniť ako opisy toho, čo *môže* niektorý poradca alebo iný profesionál robiť so svojimi klientmi za predpokladu, že má rovnaký rozsah interakčných kompetencií ako účastníci na poradenských stretnutiach týkajúcich sa AIDS (1997, s. 215–216).

Ako raz povedal najpresvedčivejší zástanca tohto stanoviska: „Nech narazíme na kohokoľvek a kdekoľvek, dospejeme k dosť podobným veciam“ (Sacks, 1984, s. 22). Sacks zastával stratégiu práce s akýmikoľvek dátami, ktoré mu skrížili cestu. Je to v zrejmom protiklade k štandardnému prístupu kvantitatívnych spoločenských vedcov, ktorí zvyčajne pracujú s náhodne vybranými vzorkami z jednotlivých populácií, aj k zvyčajnej defenzívnosti ich kvalitatívnych bratov v otázkach reprezentatívnosti prípadov, ktoré skúmajú.

Sacksova chýbajúca defenzívnosť v tejto otázke pramení z jeho tvrdenia o očividnej všadeprítomnosti spoločenských foriem (alebo toho, čo on nazýva „mašineria“), ktorými sa zaoberá. Sacks si napríklad všimol schopnosť dieťaťa osvojiť si kultúru na základe veľmi obmedzených kontaktov a schopnosť sociolingvistu Whorfa zostaviť gramatiku Navajov na základe konverzácie s jedinou osobou (1992, 1. diel, s. 485).

Všadeprítomnosť štruktúr, ktorú tieto príklady naznačujú, znamená pre Sacksa, že nie je dôležité, ktoré dáta si vyberieme. Ako tvrdí:

Ak teraz niekto úsudi, že tak to vo svete chodí, ... potom by naozaj veľmi nezáležalo na tom, čo skúmate – ak to skúmate dostatočne starostlivo. A takisto možno zistíte, že rozsiahle zovšeobecnenia dokážete vyvodiť preto, lebo veci sú usporiadané tak, aby ste ich *mohli* pochopiť; a výskumník to musí dokázať aj za predpokladu, že ide o príslušníka [spoločnosti] konfrontovaného s veľmi ohraničeným prostredím, a veci sú usporiadané tak, že mu to umožnia (1992, 1. diel, s. 485).

Doktorandi by však mali byť veľmi opatrní, aby iba neopakovali ako papagáje Sacksovo „riešenie“ problému zovšeobecniteľnosti výskumných zistení. Toto riešenie je naozaj vhodné iba pre najzákladnejší výskum o sociálnom usporiadaní, ktorý sa pridrža teoreticky prepracovaných stanovísk, ako je Sacksova vlastná analýza konverzácie (alebo možno francúzsky štrukturalizmus). Ak sa zaujímate o tento typ výskumu, pokúste sa teraz vyriešiť cvičenie 8.2.

V rámci analýzy konverzácie, podľa Sacksa:

spočíva základný predpoklad v tom, že výsledky sú alebo by mali byť zovšeobecniteľné na celú oblasť bežných konverzácií, a to do určitej miery aj naprieč lingvistickými a kultúrnymi hranicami (Peräkylä, 1995, s. 214).

Peräkylä však upozorňuje, že dokonca aj toto závisí od typu výskumu v rámci analýzy konverzácie:

Napriek tomu, že najpôvodnejšie konverzačné praktiky a štruktúry – také ako nesúvislé alebo nadväzujúce repliky dvojíc – sú takmer univerzálne, existujú aj iné, ako napríklad spôsob telefonických hovorov (pozri Schegloff, 1986; Houtkoop-Steenstra, 1991; Lindström, 1994), v ktorých sa prejavujú značné rozdiely medzi rôznymi kultúrami. S týmito rozdielmi sa môžeme vysporiadať iba postupným nahromadením výskumov o bežnej konverzácii v rôznych kultúrach a spoločenských prostrediach (1995, s. 214).

Peräkyläho postreh o potrebe porovnávacích výskumov potvrdzuje, že aj potenciálne najradikálnejší prístup, akým je analýza konverzácie, musí brať vážne otázku empirickej zovšeobecniteľnosti vlastných zistení. Niekedy postačí odvolať sa na „eventuality“. Často však budú potrebné ďalšie príklady.

POZNÁMKY NA ZÁVER

V tejto kapitole som rozobral rôzne stratégie, ktoré môžete uplatniť pri obrane svojho výskumu pred obvineniami, že vychádza „iba“ z jedného prípadu. Moje celkové poslanstvo znie, že zvyčajne nie je potrebné zaujímať defenzívnu pozíciu pri uplatňovaní si nárokov na základe kvalitatívneho výskumu. Ako tvrdí Howard Becker:

Výber vzorky predstavuje základný problém pre každý druh výskumu. Nemôžeme študovať každý prípad hocičoho, čo nás zaujíma, ani by sme sa o to nemali pokúšať. Každá vedecká činnosť predstavuje snahu zistiť niečo, čo platí o *všetkom* určitého druhu, na základe skúmania *viacerých príkladov* – výsledky by mali byť, ako hovoríme, „zovšeobecniteľné“ na všetkých členov skúmanej triedy. Potrebujeme na základe vzorky presvedčiť ľudí, že vieme niečo o celej triede (1998, s. 67).

Podľa Beckera majú s výberom vzorky problémy aj kvantitatívni výskumníci. Naozaj, ako sme videli, relatívna flexibilita kvalitatívneho výskumu môže zvýšiť možnosť zovšeobecniteľnosti našich zistení, a to tak, že nám umožní zaradiť ďalšie prípady po získaní počiatkových zistení.

Zdá sa, že zásadnou otázkou je v tomto prípade uvažovanie o vlastných teoretických prioritách. Za predpokladu, že ste to urobili a dokážete predložiť výskumný plán, ktorý sa riadi týmito prioritami, nikto by nemal mať dôvod na sťažnosti.

Podľa všetkého tajomstvo spočíva v nahradení štatistického jazyka kvantitatívneho výskumu teoretickou presvedčivosťou. V tomto zmysle, ako tvrdí Alasuutari, predstavuje „zovšeobecniteľnosť“ možno nesprávne slovo na popisovanie toho, čo sa pokúšame dosiahnuť v rámci kvalitatívneho výskumu. Ako hovorí:

Zovšeobecnenie je ... slovo, ... ktoré by sa malo vyhradiť iba pre dotazníkové prieskumy. Namiesto toho môžeme analyzovať spôsob, akým výskumník názorne dokazuje, že analýza súvisí s vecami za hranicami materiálu, ktorý je poruke ... *extrapolácia* lepšie vystihuje typický postup v rámci kvalitatívneho výskumu (1995, s. 156–157).

ZHRNUTIE

V tejto kapitole som hovoril o štyroch kladných odpovediach na otázku, ako môžeme formulovať zovšeobecnenia na základe kvalitatívnych dát:

- Kombináciou kvalitatívneho výskumu s kvantitatívnymi charakteristikami populácií,
- cieľovým výberom riadiacim sa časom a zdrojmi,
- teoretickým výberom,
- využitím analytického modelu, podľa ktorého je zovšeobecnenie možné na základe existencie *ktoréhokoľvek* prípadu.

POZNÁMKA

¹ Ako upozornil Clive Seale (v osobnej korešpondencii), teoretický výber môže mať dočinenia skôr s vytváraním teórií než s empirickým zovšeobecňovaním. Na konci tejto kapitoly preberám Sealovo stanovisko vo vzťahu k Alasuutariho tvrdeniu, že myšlienka empirického zovšeobecňovania by sa „mala vyhradiť iba pre dotazníkové prieskumy“ (1995, s. 156).

Ďalšie čítanie

Najdôkladnejšie vypracovaná kniha o tejto téme je *The Quality of Qualitative Research* (Sage, 1999) od Clivea Sealea.

Ďalšie užitočné diskusie nájdete v: Jennifer Masonová: *Qualitative Researching* (Sage, 1996), kapitoly 5–7; Pertti Alasuutari: *Researching Culture* (Sage, 1995), kapitola 12 „Generalization“; a Howard Becker: *Tricks of the Trade* (University of Chicago Press, 1998), kapitola 3 „Sampling“.

Kapitola „Case studies“ od Roberta Stakea predstavuje dobrý výklad o stanovisku konvenčných kvalitatívnych metód k možnosti zovšeobecňovania (v N. Denzin a Y. Lincolnová (eds.): *Handbook of Qualitative Research*, Sage, 1994). Anssiho Peräkyläho kapitola „Reliability and validity in research based upon transcripts“ predstavuje vynikajúce, užšie zamerané spracovanie témy (v David Silverman (ed.): *Qualitative Research*, Sage, 1997).

Cvičenie 8.1

Predstavte si, že máte prostriedky na skúmanie štyroch prípadov fenoménu, ktorý vás zaujíma. Podľa môjho výkladu Stakeovho postupu (1994, pozri tabuľku 8.1), načrtnite typológiu, ktorá by naznačovala univerzum potenciálne dostupných prípadov. Táto typológia by mala pozostávať zo šiestich až dvanástich možných prípadov.

Teraz vysvetlite z hľadiska logiky cieľového výberu, prečo navrhujete práve tie štyri príklady, ktoré ste si vybrali.

Cvičenie 8.2

Na základe analýzy konverzácie Harvey Sacks tvrdil: „Nech narazíme na kohokoľvek a kdekoľvek, dospejeme k dosť podobným veciam“ (1984, s. 22).

Zvážte, do akej miery by umožňoval váš vlastný teoretický model využitie Sacksovho tvrdenia pri zdôvodňovaní práce s veľmi malým súborom dát.

9 Ako písať návrh výskumného projektu

Podľa Janice Morseovej (1994) sa kvalitatívny výskum ťažko predáva grantovým agentúram. Je to preto, že:

- Kvalitatívny výskum je neštrukturovaný.
- Výsledky kvalitatívneho výskumu sa nedajú predpovedať.
- Výsledok je neistý (1994, s. 227).

Ako môžete potom presvedčiť grantovú komisiu, aby podporila kvalitatívny výskum? Alebo potenciálneho školiteľa na univerzite, aby podporil návrh vášho výskumného projektu?

Uspokojivá odpoveď na tieto otázky vyžaduje, aby sme sa odpútali od vašich vlastných obáv a porozmýšľali o otázkach, ktoré si budú klásť čitatelia návrhu vášho výskumného projektu. Niektoré z týchto otázok sú uvedené v tabuľke 9.1.

Tabuľka 9.1 Otázky, na ktoré musí odpovedať návrh výskumného projektu

- 1 Prečo by sa mal niekto zaujímať o môj výskum?
- 2 Je výskumný plán vierohodný, uskutočniteľný a detailne vysvetlený?
- 3 Je výskumník schopný realizovať výskum?

Zdroj: Upravené podľa Marshalla a Rossmana, 1989, s. 23.

Ako môžete patrične (a úspešne) zodpovedať tieto otázky?

- Buďte praktický.
- Buďte presvedčivý.
- Naznačte širšie prepojenia.
- Snažte sa o úplnú jasnosť.
- Plánujte skôr, než budete písať.

Každú z týchto otázok vysvetlím nižšie.

BUĎTE PRAKTICKÝ

Jedna z ciest, ako presvedčiť ľudí, ktorí nie sú odborníci, predstavuje podľa Morseovej poukázanie na špecifické spôsoby, ktorými sa môže váš výskum dotknúť nejakého spoločenského problému alebo vyriešiť ťažkosti v nejakej organizácii (napr. fluktuáciu zamestnancov).

Nad takýmto záujmom o praktické problémy nemôže nikto pokrčiť plecami dokonca ani v prípade, že rozpracovávate návrh čisto akademického výskumu bez očakávania, že ho bude čítať niekto mimo univerzity. Akademické grantové agentúry v čoraz väčšej miere vyžadujú praktický prínos a zároveň aj analytický vhlád. Napríklad Kelly (1998, s. 112) cituje strategické vyhlásenie Výboru pre ekonomický a spoločenský výskum (ESCR), ktorý poskytuje granty na dizertačné práce v oblasti spoločenských vied vo Veľkej Británii:

Akýkoľvek pretrvávajúci dojem verejnosti, že spoločenské vedy sú zdrojom nepodstatných, introspektívnych a nesúrodých výstupov, si vyžaduje radikálnu zmenu ... V budúcnosti sa stane prioritou ESCR výskum, ktorý bude mať význam aj pre zdravie a blaho populácie a nebude predstavovať prínos iba pre „veže zo slonoviny“ akademickej dokonalosti (Student Information: Economic and Social Research Council, 1996).

O *typoch publika* vášho výskumu píšem viac v kapitole 24. Ak však pracujete na návrhu „základného výskumu“, t. j. výskumnej štúdie, ktorá vychádza z diskusií a konceptov v rámci spoločenských vied, nie je všetko stratené. Presvedčivosť vášho prípadu môžete posilniť tak, že vysvetlíte neodborníkovi, prečo by mali brať vaše myšlienky vážne. Jednou z ciest, ako to dosiahnuť, je napísať hodnoverný návrh výskumného projektu.

BUĎTE PRESVEDČIVÝ

Nie je nič jednoduchšie ako zahľadieť sa do témy a myslieť si, že tak ako sme my presvedčení o zvláštnej hodnote nášho výskumu, budú aj ostatní. Spôsob vášho prezentovania návrhu na výskumný projekt umožní čitateľovi, aby ocenil, čo plánujete (Kelly, 1998, s. 121).

Kelly nám pripomína, že pri koncipovaní návrhu na výskumný projekt musíme myslieť predovšetkým na čitateľov, ktorí ho budú čítať (a posudzovať). To znamená, že cieľom návrhu by malo byť presvedčiť ich, že to stojí za to, aby návrh podporili:

Prvou zásadou pri udeľovaní grantov je uvedomiť si, že dobrý návrh predstavuje argument ... pre výskumníkov projekt. Návrh musí presvedčiť grantovú agentúru, že výskumná otázka je zaujímavá [a] výskum je dôležitý ... preto musí byť návrh napísaný presvedčivo (Morseová, 1994, s. 226).

Morseová odporúča, aby ste sa pokúsili „predať“ svoj návrh. Čiže musíte uznať, že zručnosť predávať (váš návrh, seba) nie je v nesúlade s akademickou prácou.

„Veže zo slonoviny“ nikdy neboli také izolované, ako sa môže zdať na základe tohto výrazu!

Presvedčivosť však musí byť vyvážená realistickým porozumením, čo môžete dosiahnuť počas niekoľkých rokov ako samostatný výskumník. Ale tak ako každý dobrý predajca, nepreceňujte príliš svoj tovar!

NAZNAČTE ŠIRŠIE PREPOJENIA

Realizmus nemusí nevyhnutne znamenať, že budete váš výskum prezentovať ako akési malicherné, málokrvné cvičenie. Aj keď sa nemôžete sám venovať každému aspektu danej oblasti, mali by ste preukázať, že chápete širšie dôsledky vami navrhovaného výskumu.

Jeden spôsob, ako to urobiť, spočíva v naznačení širšieho kontextu:

zasadte problém do kontextu a ukážte, napríklad, že ak „porozumieme tomuto, dokážeme pracovať na tomto“ (Morseová, 1994, s. 227).

Samozrejme, vy budete skúmať veľmi málo prípadov, alebo možno iba jeden prípad. Uvažujte pozitívne o prínosoch aj o stratách svojho prístupu! Ukážte, že aj pomerne malý súbor dát vám umožní vykonať hĺbkovú analýzu (pozri kapitoly 8 a 13). A tvrdíte, že váš prípad môže naznačiť oveľa širšie fenomény:

Autorka musí na základe preskúmania špecifického prostredia alebo skupiny jednotlivcov ukázať, že skúma jeden prípad širšieho fenoménu (Marshall a Rossman, 1989, s. 12).

BUĎTE ZROZUMITEĽNÝ

V návrhu by ste mali použiť jazyk a terminológiu, ktorým inteligentný laik porozumie rovnako ako expert v danej oblasti (Cryer, 1996, s. 15).

Napriek tomu, že vás pokúša predviesť svoj čerstvo naučený technický žargón, pamätajte, že návrh vášho projektu budú pravdepodobne čítať predovšetkým tí členovia fakulty, ktorí nie sú špecialisti vo vašej oblasti vedeckej disciplíny. Preto sa nikdy neuspokojte s návrhom projektu, ktorý vyzerá ako prúd (možno nestrávených) teórií alebo konceptov. Vždy sa snažte, aby bol jazyk, ktorým budete popisovať svoj výskum, zrozumiteľný a aby mu dokázal porozumieť aj neodborník.

Znamená to, ako odporúča Morse, že by ste mali odolať pokušeniu sklznúť do čistého žargónu: „autor návrhu výskumného projektu by sa nemal spoliehať na nič, ale mal by všetko vysvetľovať, pretože niektorí posudzovatelia budú pochádzať z iných disciplín“ (Morseová, 1994, s. 227).

Ak všetko vysvetlíte, preukázate svoju schopnosť jasne myslieť (a písať). Nie je to

iba spôsob, ako písať návrh výskumného projektu, je to aj najlepší ukazovateľ, že aj váš výskum bude jasne a logicky usporiadaný:

Nedbanlivo pripravený návrh projektu v najlepšom prípade agentúru upozorní, že ak podporí výskum, môže byť aj ten neporiadny (1994, s. 226–227).

Napríklad, vaše ciele „by mali byť jasné a malo by sa dať ľahko posúdiť, či sú dosiahnuteľné alebo nie“ (Kelly, 1998, s. 117). Dosiagnúť to môžete takto:

- Buďte stručný (neexistuje dôvod, prečo by mal návrh študentského výskumného projektu pozostávať z viac ako 500 slov).
- Používajte krátke, jednoduché vety.
- Používajte nadpisy podobné tým, ktoré sú uvedené v tabuľke 9.2.

Tabuľka 9.2 Štruktúra návrhu kvalitatívneho výskumného projektu

- 1 Názov.
- 2 Abstrakt (ďalšie odporúčania k názvom a abstraktom nájdete v kapitole 17).
- 3 Náčrt alebo úvod: napr. aktuálne diskusie o sociálnej politike a spoločenských vedách.
- 4 Vyjadrenie účelu alebo cieľov: výskumná otázka („Intelektuálny problém alebo problémy, ktorých riešeniu môžem napomôcť týmto výskumom, sú ...“).
- 5 Prehľad zodpovedajúcej literatúry: poukázanie na dôležitosť projektu v kontexte klasických alebo rozhodujúcich výskumov v tejto oblasti.
- 6 Metódy: popísanie zvoleného prípadu, resp. prípadov, postupov pre zber a analýzu dát vzhľadom na (a) ich primeranosť z hľadiska vašej teoretickej orientácie a (b) mieru, nakoľko spĺňajú kritériá validity a reliability (pozri kapitoly 7 a 13).
- 7 Etické otázky (pozri kapitolu 15).
- 8 Rozšírenie a význam pre praktickú politiku: vysvetlite, ako budete komunikovať svoje zistenia (pozri kapitoly 16 a 24).
- 9 Časový plán: naznačte, koľko času budete venovať každej fáze výskumu.
- 11 Použitá literatúra: použite štandardný systém, ako je napríklad citačná norma STN ISO 690.¹

¹ Citačná norma STN ISO 690: vo svojom hlavnom texte (nie v poznámkach pod čiarou) uveďte priezvisko autora, rok vydania a odkaz na stranu. V použitej literatúre uveďte meno autora (s iniciálkami), rok vydania, názov, miesto vydania, vydavateľa a odkaz na strany (ak ide o články alebo kapitoly z kníh).

Zdroj: Upravené podľa Morseovej, 1994, s. 228; Kellyho, 1998, s. 115–121; Rudestama a Newtona, 1992, s. 18.

PLÁNUJTE SKÔR, NEŽ BUDETE PÍSAŤ

Autor musí preukázať, že výskumný plán je výsledkom radu rozhodnutí, ktoré vykonal na základe poznatkov získaných z ... literatúry (Marshall a Rossman, 1989, s. 13).

V návrhu projektu musíte preukázať nielen to, že ste ho vypracovali na základe inteligentného pochopenia existujúcej literatúry, ale aj to, že ste premýšľali o čase, kto-

rý budete potrebovať na realizáciu každej fázy výskumu od získania prístupu až po spisovanie analýzy dát. Preto, ako poznamenáva Sara Arberová, návrh vášho výskumného projektu sa bude posudzovať čiastočne aj na základe vášho vyjadrenia, ako plánujete využívať čas:

Musíte si osvojiť systematický a logický prístup k výskumu: kľúčom k nemu je plánovanie a organizovanie si času (1993, s. 33).

Kelly (1998, s. 120–121, upravené) ponúka príklad výskumu na základe interview, ktorý mal podľa plánu trvať 32 týždňov:

Týždeň 2.	Predloženie návrhu Univerzitnej etickej komisii.
Týždeň 6.	Zostavenie vzorky.
Týždeň 8.	Začiatok zberu rozhovorov.
Týždeň 15.	Ukončenie zberu rozhovorov.
Týždeň 23.	Dokončenie analýzy dát.
Týždeň 26.	Predloženie prvej pracovnej verzie na komentáre.
Týždeň 32.	Predloženie záverečnej správy.

Nenarodili sme sa s prirodzenou schopnosťou pripravovať časové plány výskumných projektov! Pri príprave takéhoto časového plánu vyhľadajte pomoc učiteľa na vašej katedre, ktorému dôverujete. Ak neuspějete, vyhľadajte študenta, ktorý už pracuje na výskume. S ich pomocou zostavte zoznam všetkých možností, ktoré máte k dispozícii vzhľadom na váš výskumný problém, metódu a prípady, ktoré skúmate. Budete na tom lepšie pri písaní zdôvodneného návrhu výskumného projektu, v ktorom vysvetlíte, aké rozhodnutia ste vykonal.

V tabuľke 9.2 ponúkam modelovú štruktúru takéhoto návrhu. Keď si ju prečítate, pokúste sa vyriešiť cvičenie 9.1.

ZHRNUTIE

Pri príprave návrhu výskumného projektu sa pokúste nájsť odpovede na *tri* otázky:

- 1 Prečo by sa mal niekto zaujímať o môj výskum?
- 2 Je výskumný plán vierohodný, uskutočniteľný a starostlivo vysvetlený?
- 3 Je výskumník schopný realizovať výskum?

Tieto otázky dokážete lepšie zodpovedať, keď budete postupovať podľa piatich zásad:

- Buďte praktický,
- buďte presvedčivý,
- naznačte širšie prepojenia,
- snažte sa o úplnú jasnosť,
- plánujte skôr, než začnete písať.

Ďalšie čítanie

Spôsob vypracovania návrhu výskumného projektu závisí od úrovne vášho výskumu. Začínajúci výskumníci by sa mali obrátiť na: Moira Kellyová: „Writing a research proposal“, in: C. Seale (ed.): *Researching Society and Culture* (Sage, 1998), s. 111–122.

Na úrovni dizertačnej práce predstavuje užitočný zdroj Pat Cryerová: *The Research Student's Guide to Success* (Open University Press, 1996), kapitola 2.

Na úrovni vyššej ako PhD. by ste si mali pozrieť Janice Morseovú: „Designing funded qualitative research“, in: N. Denzin a Y. Lincolnová (eds.): *Handbook of Qualitative Research* (Sage, 1994), s. 220–235.

Cvičenie 9.1

Prípravte pracovnú verziu návrhu svojho výskumného projektu (nie viac ako 1500 slov) a obsiahnite v nej tieto prvky:

- 1 Názov.
- 2 Abstrakt.
- 3 Náčrt alebo úvod.
- 4 Vyjadrenie účelu alebo cieľov.
- 5 Prehľad príslušnej literatúry.
- 6 Metódy: popísanie zvoleného prípadu, resp. prípadov, postupov pri zbere a analýze dát.
- 7 Etické otázky.
- 8 Praktický význam.
- 9 Časový plán.
- 10 Predbežný súbor použitej literatúry.

Tretia časť

ANALÝZA VAŠICH DÁT

10

Ako začať analýzu dát

Po prvom roku práce na výskume disponujú ľudia rôznymi stupňami istoty o budúcnosti. Ako to vyjadrili Coffeyová a Atkinson (1996), na konci prvého roka môžeme vidieť dva druhy výskumníkov.

Ten neistý zvažuje: „Zobieral som všetky tieto dáta, čo mám teraz robiť?“ Ten druhý, sebaistejší výskumník, hovorí: „Zobieral som všetky dáta, teraz ich idem analyzovať a napísať projekt.“

Možno nás bude pokúšať, aby sme hľadali pozitíva v obidvoch stanoviskách. Veď pochybovanie, ale aj sebaistota sú predsa len cenné vlastnosti výskumníka! V skutočnosti nie je uspokojivé *ani jedno* z týchto stanovísk a obidve vyjadrujú, že sa prvý rok výskumu viac alebo menej premárnili:

Obidve stanoviská naznačujú žalostný nedostatok pochopenia, čo sa myslí a čo sa môže myslieť pod analýzou ... [Analýza] je aktivita, ktorá *prestupuje celým* životom výskumného projektu. Analýza nie je jednoducho jednou z neskorších fáz výskumu, po ktorej bude nasledovať rovnako samostatná fáza „spisovania výsledkov“ (1996, s. 10–11, zdôraznil som ja).

Výskumné plány, ktoré venujú prvý rok výlučne literárnemu prehľadu a/alebo zberu dát, môžu vyzeráť dobre na papieri. V skutočnosti však môžu byť práve niečím takým, ako keď sa v kvantitatívnych výskumoch zaoberáme vo väčšej miere realizáciou vopred plánovaných „meraní“ než využívaním teoretickej imaginácie. Ale vo väčšine kvalitatívnych výskumov, ak *neanalyzujete* dáta viac alebo menej od prvého dňa, budete sa musieť vždy hrať na „naháňačku“.

Všetko v poriadku, môžete odpovedať, ale odkiaľ, preboha, mám zobrať svoje dáta v prvý deň? Určite strávim väčšiu časť môjho prvého roku získavaním prístupu k nejakému výskumnému miestu alebo súboru respondentov a potom, ak budem úspešný, zberom dát. Ako bude možné začať s analýzou dát tak rýchlo?